

Calitatea vieții în România 1918-2018
Working Paper

Iulian Stănescu

Academia Română
Institutul de Cercetare a Calității Vieții

București
31.03.2018

Cuprins

Lista figurilor din text	3
Lista tabelelor din text.....	4
Lista tabelelor din anexa statistică	4
Introducere.....	5
Perioada interbelică.....	10
Structură și procese demografice	10
Standardul de viață și structura ocupațională	11
Condiții de viață: urbanizare, locuire	16
Învățământul	18
Sănătatea	19
Al Doilea Război Mondial și primii ani postbelici	22
Regimul comunist	28
Standardul de viață și structura ocupațională	28
Structură și procese demografice	39
Condiții de viață: urbanizare, locuire	41
Învățământul	43
Sănătatea	45
Tranziția și noul capitalism	47
Standardul de viață și structura ocupațională	47
Calitatea percepută a vieții.....	64
Structură și procese demografice	67
Condiții de viață: urbanizare, locuire	68
Învățământul	70
Sănătatea	73
Bibliografie	77
Anexa statistică	84

Lista figurilor din text

Figura 1 Ponderea populației urbane în total populație rezidentă.....	17
Figura 2 Rata mortalității și rata mortalității infantile 1930-2016	20
Figura 3 Numărul de medici 1938-2016.....	21
Figura 4 Cărți și broșuri tipărite, intrate în depozitul legal 1965-2016.....	37
Figura 5 Capacitatea de cazare turistică 1970-2016	38
Figura 6 Numărul de elevi și studenți la 10 000 de locuitori.....	44
Figura 7 Durata medie a vieții 1932-2016.....	46
Figura 8 Structura veniturilor populației 1989-2016	54
Figura 9 Indici ai principalelor venituri ale populației 1980-2016.....	56
Figura 10 Consumul alimentar 1980-2015	59
Figura 11 Spectatori la cinematografe	60
Figura 12 Spectatori sau auditori la spectacole sau concerte	61
Figura 13 Sărăcie și inegalitate 1989-2016	62
Figura 14 Satisfacția cu viața de zi cu zi	65
Figura 15 Direcția în care merge țara	66
Figura 16 Evaluarea stării personale de sănătate	75

Lista tabelelor din text

Tabel 1. Structura exploatațiilor agricole pe clase de mărime	12
Tabel 2. Locuințe după materialul de construcție al pereților exteriori.....	18
Tabel 3. Analfabetismul în România 1930-2011	19
Tabel 4. Indicele costului vieții în București și indicele salariului funcționarilor publici administrativi (1941-1947).....	24
Tabel 5. Gradul de dotare al locuințelor cu principalele instalații și dependențe	42
Tabel 6. Populația după nivelul de instruire.....	43
Tabel 7. Paturi de spital la 1.000 locuitori	46
Tabel 8. Cum apreciați schimbările din societatea românească ce au avut loc, după 1989? ...	66
Tabel 9. Caracterizați modul în care este condusă țara	66
Tabel 10. Numărul de medici pe forme de proprietate 1997-2016.....	74

Lista tabelelor din anexa statistică

Tabel A1 Populația României după etnie la recensămintele din perioada 1930-2011	84
Tabel A2 Ponderea populației urbane în total populație.....	85
Tabel A3 Populația activă și populația inactivă, pe medii.....	86
Tabel A4 Rata mortalității și rata mortalității infantile.....	87
Tabel A5 Numărul de medici	88
Tabel A6 Cărți și broșuri tipărite, intrate în depozitul legal	89
Tabel A7 Capacitatea de cazare turistică.....	89
Tabel A8 Numărul de elevi, studenți la 10.000 de locuitori	90
Tabel A9 Durata medie a vieții	91
Tabel A10 Indici ai salariului și câștigului mediu net 1990-2016.....	91
Tabel A11 Spectatori la cinematografe	92
Tabel A12 Spectatori sau auditori la spectacole sau concerte	92
Tabel A13 Sărăcie și inegalitate 1989-2016	93
Tabel A14 Satisfacția cu viața de zi cu zi	94
Tabel A15 Direcția în care merge țara	95

Introducere

Lucrarea de față își propune să ofere cititorului o perspectivă privind calitatea vieții în România în cei 100 de ani care au trecut de la Marea Unire din 1918. Un secol cu o istorie sinuoasă, marcat de două evenimente - Al Doilea Război Mondial și Revoluția din Decembrie 1989 - în urma cărora structura economică și politică, precum și întreaga organizare socială a țării au fost schimbate fundamental. De asemenea, este secolul care marchează decisiv modernizarea României în mai puțin de patru generații, mai întâi prin procesele de industrializare și urbanizare, urmate apoi de dezindustrializare.

Parcursul unui secol de istorie din perspectiva calității vieții înseamnă, în esență, a vedea cum au trăit românii, care au fost perioadele de viață bună sau mai puțin bună, care au fost punctele de inflexiune în modernizarea societății românești și, nu în ultimul rând, în ce măsură decalajele de dezvoltare față de vestul Europei, observabile în viața de zi cu zi, au fost recuperate sau, din contră, amplificate.

Dar ce este „calitatea vieții”? Probabil că prezența termenului într-o manieră confuză în limbajul cotidian mai mult încurcă decât ajută. În plus, termenul nu este nici românesc, nici nu are o definiție larg acceptată sau recunoscută. Originea sa este relevantă pentru a înțelege anumite implicații și conotații. Ca spațiu și timp, calitatea vieții are la origini „preocupări politice, ideologice, filosofice și politice în anii '60-'70 în Occidentul capitalist” (Zamfir, 2005a: 11), ce au inclus: mișcarea indicatorilor sociali, respectiv utilizarea pe scară largă a acestora în descrierea pe baze științifice a vieții oamenilor; creșterea aspirațiilor de îmbunătățire a vieții dincolo de aspecte ce țin de bunăstarea materială, mergând până la anti-consumerism; un fond de optimism, generat de creșterea economică postbelică, masivă și neproblematică, însă dublată de frământări sociale (Mărginean, 2005: 27-28).

În prima tratare științifică românească a conceptului, Cătălin Zamfir (1984: 17, 2005b: 40) a definit calitatea vieții ca „rezultatul evaluării condițiilor de viață, a „stării vieții” prin prisma unor criterii de valoare (sistemul de necesități și aspirații al fiecărei persoane)”; după Zamfir, chiar denumirea ne arată că suntem în fața unui concept evaluativ.

Structura conceptului de calitatea vieții, în definiția propusă de Cătălin Zamfir, conține așadar două elemente constitutive distincte: (1) obiectul evaluării - condițiile de viață sau „starea vieții” și (2) criteriile de evaluare (valori sau necesități), în raport cu care starea vieții este evaluată ca fiind bună sau mai puțin bună.

După cum este de așteptat, condițiile de viață sau „starea vieții” grupează categorii numeroase și variate - veniturile, consumul, locuirea, accesul la utilități, sănătatea, învățământul, timpul liber, pentru a enumera doar câteva -, a căror descriere necesită o sumedenie de indicatori. Din acest motiv, calitatea vieții nu poate fi rezumată printr-un indicator sintetic, ci presupune un sistem de indicatori.

În măsurarea calității vieții, arată Ioan Mărginean (2005: 28), diversitatea condițiilor de viață și a criteriilor de evaluare a acestora se reflectă și în distincția dintre planul obiectiv și cel

subiectiv, care își găsește corespondent în indicatorii sociali obiectivi (de stare) și, respectiv, indicatorii sociali subiectivi (de percepție și evaluare a stărilor obiective). Cu alte cuvinte, este distincția dintre condițiile de viață și auto-evaluările oamenilor față de viața lor sau, altfel spus, distincția dintre calitatea vieții și calitatea percepută a vieții. Un alt aspect ține de varietatea nivelului măsurării: calitatea vieții poate fi analizată la nivel intraindividual (în cursul vieții), interindividual, între grupuri și comunități, între națiuni, longitudinal (pe o perioadă mai lungă timp) sau transversal (în același timp).

Criteriile de evaluare, al doilea dintre elementele conceptului de calitatea vieții, ridică alte probleme de operaționalizare și măsurare. În această privință, Mihai Dumitru (2005: 337) notează că, „logic și psihologic, evaluările sunt comparații între „starea de fapt” (...) și o „stare dezirabilă”, spre care [evaluatorul] aspiră și crede că i se cuvine, iar comparațiile au atât o dimensiune cognitivă, cât și una afectivă”. În privința a cine este evaluatorul, distincția între planul obiectiv și cel subiectiv nu lasă să se întrevadă decât două posibilități: individul sau populația, în planul subiectiv și, respectiv, expertul, în planul obiectiv. Se ridică însă problema selecției domeniilor „stării vieții” cele mai relevante pentru evaluarea calității vieții, precum și stabilirea criteriilor evaluării. Observăm că definiția calității vieții propusă de Cătălin Zamfir rezolvă din start această problemă în cazul indivizilor - evaluarea are la bază sistemul de necesități și aspirații al fiecărei persoane. Pentru experți, Cătălin Zamfir (1984: 37) propune ca soluție legea corelației descrescânde dintre indicatorii activităților umane și produselor acestora, pe de o parte, și indicatorii calității vieții, pe de alta. Legea afirmă: „cu cât valorile indicatorilor referitori la activități umane și produse sunt mai scăzute, cu atât corelația dintre ei și calitatea vieții este mai ridicată”. Având ca punct de plecare variația de la penurie la abundență din fiecare domeniu al condițiilor de viață, legea oferă un mecanism dinamic de stabilire a criteriilor de evaluare a „stării vieții”, a cărui aplicare o vom vedea în cele de mai jos.

Cercetarea calității vieții prezintă câteva caracteristici generale. Diversitatea domeniilor ce intră în aria condițiilor de viață, reflectată în diversitatea de indicatori economici, sociali, demografici etc., denotă caracterul inter și multidisciplinar: calitatea vieții poate fi și este cercetată din perspectiva mai multor științe: sociologie, economie, medicină, politologie, psihologie (Mărginean, 2011: 16-17). De aici reiese că există și o oarecare competiție între științe pentru „adjudecarea” conceptului. O altă caracteristică a cercetării calității vieții decurge din utilizarea pe scară largă a indicatorilor. Ca atare, descriptivismul apare ca orientare predominantă (Dumitru, 2005: 328). În termenii lui Cătălin Zamfir (2005b), cercetarea calității vieții aparține așadar sociologiei descriptive și mai puțin celei explicative sau constructive.

Există și trei particularități ale cercetării calității vieții în România. Mai întâi, în pofida caracterului inter și multidisciplinar, sorgintea este sociologică (Dumitru, 2005: 324). O altă particularitate a cercetării calității vieții în România ține de legătura cu politicile sociale prin plasarea calității vieții ca obiectiv al politicii sociale (Zamfir, 2005a: 21). În fine, a treia particularitate este instituționalizarea: în ianuarie 1990 a fost înființat Institutul de Cercetare a Calității Vieții (ICCV), ca parte a sistemului Academiei Române. Plasarea în timp este un fapt

deloc întâmplător, ci reflectă aspirațiile societății românești la momentul Revoluției române din Decembrie 1989, la capătul dificilului deceniu 9 al secolului al XX-lea.

Conceptul de calitate a vieții include sau are legătură cu o serie de termeni și concepte utilizați în descrierea „stării vieții”. Față de bunăstare (materială), calitatea vieții este un termen mai larg, deoarece „măsoară mai ales bunăstarea materială, (...) o componentă importantă a prosperității, dar [care] nu o epuizează” (Pasti, 2006: 85). Termenul „standard of living” din limba engleză își găsește corespondent în limba română sub forma a două concepte înrudite: nivelul de trai și standardul de viață. Dintre cele două, nivelul de trai apare mai ales în analiza dimensiunii economice a condițiilor de viață: venituri, consum, dotarea cu bunuri de folosință îndelungată etc. Din acest motiv, termenul și abordarea sunt preponderente în lucrările economiștilor. Standardul de viață este un concept ceva mai larg, ce surprinde, pe lângă dimensiunea economică, o plajă mai largă a nevoilor umane, valorizarea acestora, precum și evoluția acestora în timp. Standardul de viață și nivelul de trai apar drept „un capitol subsumat în conceptul de calitate a vieții, acesta din urmă fiind un concept de mai largă cuprindere” (Stanciu, 2015: 219). Față de viață bună sau fericire, calitatea vieții apare ca fiind un concept mai puțin speculativ, pentru care operaționalizarea și măsurarea sunt mult mai facile. Totuși, calitatea vieții nu are nici istoria intelectuală, nici frecvența utilizării în limbajul cotidian a acestor doi termeni. În sinea lor, oamenii aspiră la o viață mai bună sau la fericire și nu la o „calitate mai bună a vieții”.

Sintetizând cele de mai sus, calitatea vieții, arată Mihai Dumitru (2005: 338), „are toate caracteristicile unui *fapt social total* pentru că include în sfera sa întreaga societate și funcționarea ei, instituțiile și comportamentele umane, viața individuală și colectivă în datele ei obiective și subiective.”

Nivelul ridicat de complexitate al calității vieții, care reiese și mai limpede din cele de mai sus, se răsfrânge în dificultăți de operaționalizare și o masă mare de indicatori. Spre exemplu, schema de operaționalizare dezvoltată de Ioan Mărginean (2005: 38-48, 2011: 20-23) include nu mai puțin de 24 de domenii cuprinzând 100 de indicatori obiectivi și subiectivi.

Evident, caracterul de sinteză al demersului de față nu permite tratarea calității vieții în România pe o perioadă de o sută de ani pe dimensiuni atât de numeroase. Din acest motiv, am optat pentru selecția doar a acelor dimensiuni sau domenii ale vieții sociale în cel mai înalt grad relevante. Alegerea domeniilor și a indicatorilor subsumați acestora a avut la bază legea corelației descrescânde, prezentată în cele de mai sus. Pentru a oferi un exemplu, gradul de electrificare sau accesul populației la energie electrică este relevant pentru evaluarea condițiilor de viață din perioada interbelică, când circa 10% din gospodăriile erau abonate la energie electrică, și mult mai puțin relevant la începutul anilor 1990, când aproape 98% din locuințe dispuneau de instalație electrică. Pe de altă parte, numărul de locuitori ce revin unui medic sau veniturile populației își păstrează relevanța pe durata întregii perioade 1918-2018. În toate aceste cazuri, avem de a face cu praguri critice, ce reprezintă situații de penurie sau de raritate a bunurilor, astfel încât domeniul sau subdomeniul respectiv devine mai important în evaluarea calității vieții de către populație.

O trăsătură importantă a domeniilor vieții sociale selectate este că între acestea și calitatea vieții există legături funcționale, cu o anumită circularitate și nu doar o simplă legătură cauză-efect. Spre exemplu, accesul la învățământ sau nivelul de educație al unei persoane reprezintă atât cauză, cât și factor de variație a calității vieții.

Având în vedere cele de mai sus, vom reține pentru analiza calității vieții în România anilor 1918-2018 șase domenii ale vieții sociale, după cum urmează:

- (1) *standardul de viață (veniturile și consumul populației), structura ocupațională*: domeniul cel mai relevant al dimensiunii economice a condițiilor de viață, cuprinde subteme și indicatori privind: procese-cheie ce au produs schimbări în structura socială, structura proprietății agricole și a exploatațiilor agricole, configurația sistemelor de distribuire și redistribuire, populația activă și populația inactivă, structura sectorială și social-economică a populației ocupate, îndeosebi a salariaților, și a celei neocupate; structura veniturilor populației și dinamica în termeni reali a principalelor venituri; structura consumului, dotarea populației cu bunuri de folosință îndelungate (evoluția standardului de viață), consumul alimentar; balanța venituri-cheltuieli în bugetul gospodăriei; sărăcie și profilul acesteia, deprivare materială, inegalități economice și sociale; timp liber și consum cultural;
- (2) *condiții de viață: urbanizare, locuire*: pornind de la considerentul că urbanizarea reprezintă un proces asociat cu îmbunătățirea condițiilor de viață în întreaga istorie, acest domeniu cuprinde: populația pe medii de rezidență, migrația internă, locuințe și calitatea locuirii: construcția de locuințe, materialul de construcție, gradul de dotare cu principalele instalații și dependențe, supraaglomerarea (numărul de camere, ce revine pe o persoană, numărul de persoane pe locuință);
- (3) *învățământul*: domeniu prin excelență atât sursă, cât și rezultat al dinamicii calității vieții, cuprinde ca subteme și indicatori: analfabetismul, gradul de cuprindere în învățământ, numărul de elevi, studenți la 1.000 de locuitori, rate de absolvire, forma de organizare;
- (4) *sănătatea*: domeniu în care se reflectă numeroase componente ale calității vieții, puternic corelat cu satisfacția cu viața, ce cuprinde indicatori privind starea de sănătate a populației și privind accesul populației la servicii medicale, precum și forma de organizare a sistemului sanitar.
- (5) *structură și procese demografice*: deși de ordin secundar, acest domeniu permite o mai bună înțelegere a proceselor și relațiilor sociale, cuprinzând atât factori, cât și efecte al dinamicii calității vieții, între care regăsim ca subteme și indicatori: rata de mortalitate și principalele cauze de deces, natalitatea și fertilitatea, emigrarea;
- (6) *calitatea percepută a vieții*: evaluări și atitudini ale populației față de condițiile de viață și schimbările din societatea românească pe teme precum satisfacția cu viața de zi cu zi, cu sănătatea, bunăstarea subiectivă, schimbările din societate după 1989, modul în care este condusă țara, direcția în care merge țara; principala sursă de date este programul de diagnoză a calității vieții al ICCV;

Expunerea de mai sus a domeniilor vieții sociale ce vor intra în analiza calității vieții a urmărit o tratare a acestora în ordine logică. Din considerente ce țin de disponibilitatea datelor și de cursivitate prezentării informației, acestea nu vor fi tratate în mod necesar în ordinea listată în cadrul fiecăreia dintre etapele propuse în periodizarea de mai jos.

Se cuvine a fi făcută o mențiune despre disponibilitatea datelor. Aceasta reflectă preocuparea și deschiderea regimurilor și guvernărilor ce s-au succedat la conducere, precum și a nivelului general de dezvoltare a României între 1918-2018. Din acest motiv, datele privind calitatea percepută a vieții vor fi integrate celorlalte domenii și nu vor face obiectul unei tratări separate, cu o excepție parțială pentru perioada de după 1989. Nu în ultimul rând, dat fiind că dispunem de mult mai multe informații și date despre perioada de după 1989 în comparație cu perioada regimului comunist și cea interbelică, reiese un dezechilibru ce afectează inerent proporția secțiunilor lucrării.

Periodizarea pe care o propunem are la bază cele două evenimente istorice majore pentru România între 1918-2018 - Al Doilea Război Mondial și Revoluția din Decembrie 1989. De aici decurg în chip firesc patru perioade: (1) perioada interbelică 1919-1939/1941; (2) perioada celui de al doilea război mondial și primii ani postbelici 1939/41-1947; (3) perioada regimului comunist 1948-1989; (4) perioada de după Revoluția din Decembrie 1989.

Perioada interbelică

Structură și procese demografice

România interbelică (1919-1939/1941) reprezintă un univers social foarte diferit de România anului 2018. O privire mai atentă asupra aspectelor demografice arată cât de pregnante sunt aceste diferențe, precum și implicațiile asupra calității vieții.

Creșterea rapidă a populației a reprezentat una dintre caracteristicile perioadei. În 1939, populația României Mari atingea aproape 20 de milioane de locuitori, cu peste 5,2 milioane de locuitori mai mult decât în 1919 (Institutul Central de Statistică, 1940). Aceasta a reprezentat o creștere a populației totale de peste 35% în 20 de ani, în întregime datorată sporului natural.

O altă caracteristică importantă e dată de densitatea populației, dar îndeosebi cea a populației agricole. În România anului 1939 erau 61,2 locuitori pe km². Deși inferioară densității populației de 83,1 locuitori pe km² din 2015, relevantă este poziționarea comparativă în epocă. Potrivit datelor lui Madgearu (1940: 25-26), aceasta era cu mult peste media europeană de la acea dată de circa 47 de loc./km². Virgil Madgearu (1940: 27-28) era însă mai preocupat de densitate populației agricole, indicatorul „cel mai însemnat pentru înțelegerea structurii sociale și economice a unei țări”. În cazul raportului cu suprafața arabilă, densitatea populației agricole urca la 116,3 loc./km² în 1938. În această privință, România ocupa locul al treilea în Europa. Madgearu concluziona că România se confrunta cu „o stare de suprapopulare agricolă relativă, (...) care nu poate fi suprimată decât prin emigrare sau industrializare”. Sergiu Jâra (2011: 104) descrie suprapopularea agricolă drept un excedent important de populație cu care s-a confruntat România interbelică, în special în mediul rural, „care determină o serie de consecințe negative în plan economic, social și politic: caracterul extensiv al agriculturii, fărâmițarea suprafețelor, recolte slabe, utilizarea ineficientă a timpului de lucru al populației rurale, sărăcie, nivel redus de educație etc.”

Structura pe vârste a populației a avut, de asemenea, importante consecințe economice și sociale. Specific țărilor cu o ritm ridicat de creștere demografică, majoritatea populației din România interbelică era tânără, de vârstă activă din punct de vedere economic. Conform recensământului din 1930, populația în vârstă de până la 35 de ani reprezenta aproape 70% din total (Institutul Central de Statistică, 1940: 55). Mai mult, în interiorul populației active, grupa de vârstă 15-39 ani totaliza 70% (Manuilă și Georgescu, 1938: 154). Consecințele economice ale acestei structuri pe vârste a populației le completeau pe cele ale suprapopulării, respectiv o populație mult prea numeroasă pentru nivelul de dezvoltare a țării la acel moment, reflectată într-o cerere de locuri de muncă disproporționată în raport cu ce putea oferi economia în capitalismul românesc interbelic.

O altă trăsătură a perioadei interbelică consta în diversitatea mai etnică și religioasă mai ridicată. Conform recensământului din 1930, structura după etnie (sau după neam, în termenii din epocă) era următoarea: români (71,9%), unguri (7,9%), germani (4,1%), evrei (4%),

ruteni-ucrainieni (3,2%), ruși (2,3%), bulgari (2%), turci, tătari (1,6%), țigani (1,5%), alții (1,5%). Structura confesională reflecta în diversitate pe cea etnică: ortodocși (72,6%), uniți greco-catolici (7,9%), catolici (6,8%), reformați, luterani, unitarieni (6,5%), mozaici (4,2%), musulmani (1%), alții (1%). Din motive istorice, populația majoritară românească era prezentă într-un procent semnificativ mai redus în mediul urban. Astfel, românii reprezentau din total populație urbană circa 35% în Transilvania și Banat, 33% în Bucovina, 38% în Basarabia și 58% în Dobrogea (Institutul Central de Statistică, 1940).

Indicatorii privind mișcarea naturală a populației prezintă un tablou general caracterizat prin natalitate ridicată, mortalitate ridicată și un spor natural ridicat. Dinamica ratei de natalitate a fost una lent descendentă, de la 34,7 la 1.000 locuitori în 1920 la 28,3 la 1.000 locuitori în 1939. Dinamica ratei de mortalitate a fost similară, de la 26,7 la 1.000 locuitori în 1920 la 18,6 la 1.000 locuitori în 1939. Sporul natural a cunoscut o tendință similară, coborând de la 15,7 în 1921 la 9,7 în 1939 (Institutul Central de Statistică, 1940: 142). Datele de mai sus aparțin perioadei în care Notenstein (1944) a elaborat teoria tranziției demografice. La baza tranziției demografice, susținea Notenstein, se află factori socio-economici, în special cele două procese-cheie ale modernității, industrializarea și urbanizarea. Faptul că populația României încă nu trecuse prin tranziția demografică subliniază tocmai gradul incipient în care se aflau procesele de industrializare și urbanizare în România interbelică.

Standardul de viață și structura ocupațională

Rezultatele recensământului din 1930 arătau că 78,2% din populația activă totală era ocupată în agricultură. În mediul rural, ponderea în rândul populației active depășea 90% (Manuilă și Georgescu, 1938: 155). Raportat la întreaga populație, inclusiv populația pasivă, ponderea populației ocupate în agricultură coboară ușor la 72,3% din total populație (Institutul Central de Statistică, 1940: 404).

Reforma agrară din 1921 a marcat condiția socială și economică a țărănimii. Legea agrară a fost bazată pe principiul exproprierii publice cu justă despăgubire, ce va avea consecințe economice importante. Cu toate deficiențele, unele deliberate, din textul legii și, mai apoi, în aplicarea sa (Pătrășcanu, 1924/1978), menite să defavorizeze țărănimea, reforma agrară a reușit să schimbe structura proprietății funciare. Raportat la granițele României Mari, proprietatea mare a scăzut de la 40,2% la 10,4%, iar proprietatea mică a crescut de la 59,8% la 89,6% din total proprietăți agricole (Garofild, 1938: 584).

Repartiția exploatațiilor agricole este revelatorie pentru nivelul de trai al țărănimii. Exploatațiile agricole de până la 5 ha reprezentau trei pătrimi din total, dar numai puțin peste un sfert (28%) din suprafața totală (Tabel 1). Mai grav, exploatațiile agricole de sub 3 ha însumau peste jumătate (52,1%) din total și numai 12,7% din suprafața totală. În ceea ce privește exploatațiile de sub 1 ha, acestea reprezentau aproape o cincime (18,6%) din total exploatări și numai 1,6% din suprafața însumată. Media suprafeței exploatațiilor agricole era de 3,9 ha în anii 1930-35, arată Madgearu (1940: 30-32), care concluzionează că „structura exploatărilor țărănești (...), prin predominarea celor foarte mici, de o întindere

insuficientă pentru asigurarea întreținerii unei familii agravează fenomenul suprapopulației agricole”.

Tabel 1. Structura exploatațiilor agricole pe clase de mărime

suprafață (ha)	1930	1941	1948	2002	2012
0-1	1,6	1,8	2,1	4,9	5,3
1-3/1-2*	11,1	13,9	17,5	8,1*	7,6*
3-5/2-5**	15,3	16,4	21,7	20,2**	16,8**
5-10	20	29,5	29,7	11,1	9,1
10-20	12	14,3	15,3	3,9	4,3
20-50	7,8	6,8	7,3	2,0	4,1
50-100	4,5	3,1	6,5	1,7	4,0
100+	27,7	14,2		48,1	48,9

Surse: Recensământul populației din 1930, cf. Madgearu (1940: 30), Recensământul general agricol 1941, cf. Institutul Central de Statistică (1945a: 6), Recensământul agricol 1948, cf. Axenciuc (1996: 215), Recensământul general agricol 2002, 2012

Note: Datele pentru 1948 se referă la gospodăriile agricole individuale; * - clasă de mărime 1-2 ha; ** - clasă de mărime 2-5 ha

Atât Madgearu cât și Garofild atrag atenția asupra fenomenului de pulverizare a proprietăților. „Proprietatea mică merge spre pulverizare, iar pe lângă fărâmițare se adaugă și răzlețirea parcelelor în mai multe locuri” (Garofild, 1938: 585). Madgearu (1940: 31) merge mai departe și încadrează România la categoria „*state de țărani*, caracterizate de predominarea tipului de exploatare agricolă mică”. Mihail Manoilescu (1942/2002: 268-269) a oferit un tablou plastic al consecințelor sociale ale densității ridicate a populației agricole și pulverizării proprietății agricole: „A voi să crezi o țărănime fericită (...), înseamnă a voi imposibilul. A face din proprietatea parcelară și din munca țărănească extensivă un ideal social înseamnă a dori țăranului nostru nu starea celui francez sau german, ci pe aceea de legendară mizerie a țăranului chinez...”

În anii 1930, țărănimea a trecut prin așa-numita criză a conversiei datoriilor, popularizată în literatură de Marin Preda prin celebra rată la Marmorosch Bank a lui Ilie Moromete. Criza economică din anii 1929-1933 a condus la prăbușirea prețurilor produselor agricole. În aceste condiții, gospodăriile țărănești nu au mai putut face față împrumuturilor luate pentru plata despăgubirilor și creditelor curente.

O imagine destul de clară asupra nivelului de trai din această perioadă reiese din valoroasa moștenire intelectuală și culturală a Școlii sociologice de la București, condusă de Dimitrie Gusti. Probabil că elementul cel mai important care se desprinde din monografiile sătești constă în caracterul predominant alimentar al sărăciei. Potrivit lui Gusti (1968: 490), „alimentația (...) este vicioasă prin consumul excesiv de porumb, prin consumul redus de alimente animale, de alimente proaspete (numai 48% din gospodării au vacă de lapte), prin lipsa de pricepere în prepararea bucatelor și prin igiena alimentară cu totul redusă”. Semnificativă în acest sens este alimentația timp de o săptămână, în vara anului 1938, a unui membru al familiei Spulber din Nereju (jud. Vrancea), pe care Gusti (1968: 451) a ținut în mod deosebit să o redea în cadrul expunerii sale privind problema sociologiei. Pentru brevitare,

redăm doar ziua de miercuri: „dimineața mămăliguță cu un castravete murat; la prânz: nimic; la gustare: mămăligă rece cu 5 mere; seara: mămăligă cu castravete murat”. În acest fel poate fi mai clar de unde provine grija în părți ale populației, ce merge până în zilele noastre, asupra prezenței proteinelor de origine animală în alimentație.

Pe baza datelor monografice culese în 1938 din 60 de sate, Golopenția și Georgescu (1941/1999) arată că două treimi din gospodăriile țărănești studiate au înregistrat un excedent, iar o treime deficit în bugetul gospodăriei. În linii mari, gospodăriile țărănești erau dependente de veniturile din muncă în afara gospodăriei, cauza fiind suprafața de pământ în proprietate insuficientă în raport cu nevoile. În cazul gospodăriilor sub 5 ha, produsul exploatarei terenului nu acoperea nici jumătate din nevoi.

Victor Axenciuc (1999: 384-385), sintetizând nivelul de trai al țăranimii, distinge trei categorii socio-economice. Cele mai prospere sunt „gospodăriile înstărite” (10-50 ha), circa 250 000 sau 7% din total gospodării, cumulând peste un sfert (21,2%) din suprafața însămânțată. Gospodăriile „mijlocii” (5-10 ha) „duceau o existență nesigură, fiind amenințate de anii secetoși, de greutatea taxelor și impozitelor, cu venituri la limita conservării patrimoniului, a cheltuielilor prudente și a consumului foarte modest”. În această categorie intrau 560 000 gospodării sau circa 17% din total, cu aproape un sfert (24,2%) din suprafața însămânțată. În fine, în a treia categorie intra marea masă a țăranimii (sub 5 ha și cei fără pământ), cam 2,5 milioane de gospodării cu totul. Acestea „aveau grele probleme de existență și supraviețuire, (...) la limita unui trai biologic, majoritatea în lipsuri permanente, (...) fără nicio perspectivă reală de schimbare”. Categoria „chiaburimii” este inclusă în gospodăriile „mijlocii” și „înstărite” și desemnează, după Jâra (2011: 132), „țăranii proprietari (...) între 10 și 100 ha, care utilizau pe lângă munca proprie și muncă salariată”.

Analiza lui Mihail Manoilescu (1942/2002) de la finele perioadei interbelice asupra mărimii și compoziției burgheziei rămâne de referință. După Manoilescu, burghezia română includea: marii industriași (circa 3.000); marii comercianți (2.000) • banchierii (1.500) • marii agricultori (10.000) – categorie care cuprinde marii proprietari ce dețin cel puțin 100 ha și care reprezintă, în mare parte, fosta moșierime, intrată în rândurile burgheziei în urma reformei agrare; marii agricultori reprezentau 0,4% din totalul proprietarilor, dar controlau aproape 15% din suprafața însămânțată • inginerii particulari (1.500) • economiștii particulari (1.500) • rentierii (persoanele inactive) din categoriile susmenționate (1.500). Rezultă un total al burgheziei de 22.500 de persoane, echivalentul a 0,11% din populația României la finele perioadei interbelice, respectiv 0,4% dacă luăm în considerare familia tipică de 4 membri din interbelic; circa 44% din total burghezie este reprezentat de fosta moșierime.

În plus față de burghezi, Manoilescu introduce și categoria de „pseudo-burghezi”, în care regăsim persoane cu ocupații non-manuale și studii superioare: funcționari publici (ingineri, economiști, înalt funcționari), profesori universitari și secundari, avocați, medici, magistrați, ofițeri, ziariști, scriitori, artiști, diverși, precum și pensionari și rentieri din aceste categorii. Rotunjind în sus, Manoilescu ajunge la un total general de 125.000 de pseudo-burghezi. Cu tot cu familia, rezultă mai puțin de 3% din total populație și cam o cincime din

populația urbană. Mai aproape de realitatea stratificării sociale interbelice este observația pe care o face Constantin Schifirneț în studiul introductiv al ediției din 1992 a cărții lui Manoilescu, și anume că pseudo-burghezii aparțin, de fapt, clasei mijlocii, „care nu este nici burghezie, nici proletară, nici țărănească” și care include persoane cu calificare medie din mediul urban.

Particularitățile structurii etnice a populației din România interbelică le regăsim și în faptul că o minoritate semnificativă a burgheziei și a claselor mijlocii (pseudo-burgheze) aparțin minorităților etnice. Manoilescu (1942/2002: 122-125) face numeroase trimiteri la „o proporție mare de alogeni” pentru mai toate categoriile de burghezi și de pseudo-burghezi. Spre exemplu, estimările și datele sale pentru bancheri și medici indică o pondere de o treime a alogenilor, dar după pierderile teritoriale din 1940. Ponderea ridicată a alogenilor varia teritorial și în funcție de concentrarea capitalului străin. Larionescu și Tănăsescu (1989: 337) arată că, în 1935, peste 60% din consiliile de administrație din industria extractivă nu erau de naționalitate română, iar în 21 de localități urbane din Transilvania și Banat, ponderea industriașilor maghiari, germani, evrei etc. era de aproape 90%. Acest fapt, împreună cu suprapopularea, slăbiciunile economiei și, după cum vom vedea, situația veniturilor populației, au stat la baza tensiunilor sociale din interbelic, manifestate în plan politic prin suportul pentru extrema dreaptă în anii 1930.

Din zona ocupațiilor non-manuale, funcționăria reprezenta un segment important, dar eterogen. Pe baza datelor din epocă, Measnicov (1938: 23) indică un total de circa 255.000 de persoane. Aici regăsim atât pseudo-burghezii lui Manoilescu și marea masă a funcționării din administrație, dar și corpul didactic (65.800 persoane), clerul (21.300), ofițerii și subofițerii forțelor armate (43.400), polițiști și funcționari din Ministerul de Interne (21.100), personal tehnic și auxiliar etc., cât și funcționarii administrației publice locale (45.000).

Salariații cu ocupații manuale și non-manuale ai agenților economici, indiferent de forma de proprietate, reprezintă o categorie foarte eterogenă. La recensământul din 1930 au fost înregistrați circa 1.022.000 salariați, din care aproape 590.000 în mediul urban (Gusti, 1938: 54). Aceștia includ funcționarii de mai sus, dar și salariații din întreprinderile de stat, circa 100.000 de persoane (Measnicov, 1938: 23), din care jumătate aparțineau căilor ferate. Supuși proletarizării, respectiv cu un nivel al veniturilor similar salariaților erau, în mod cert, servitorii (aproape 300.000), ucenicii (circa 95.000). Undeva mai aproape de proletarizare decât de veniturile și nivelul de trai al claselor de mijloc se aflau lucrătorii pe cont propriu și patronii de mici întreprinderi (327.000) din mediul urban. Cel mai adesea, aceștia erau deținătorii unor mici ateliere individuale în care activau ca meseriași.

Ordinul de mărime al muncitorimii industriale este relativ dificil de stabilit. Axenciuc (1999: 298) estimează numărul total al salariaților din industrie și transporturi la peste 700.000 în 1938, din care majoritatea lucrători. În analiza sa privind stratificarea socială în interbelic, Jâra (2011: 164) plasează muncitorimea în jurul a 500.000 de persoane. Nivelul de pregătire al personalului de industrie și transporturi era pe cât de problematic, pe atât de revelator pentru nivelul general de dezvoltare al societății: 16% analfabeți, două treimi

absolvenți de școală elementară, 5,5% de școală profesională, 9,2% de liceu și doar 1% absolvenți de studii superioare (Axenciuc, 1999: 298).

În privința nivelului de trai al claselor urbane, statistica prețurilor și a costului vieții a Institutului de Statistică din interbelic constituie un bun punct de pornire. Measnicov (1938: 25) citează pragurile de cheltuieli lunare ale unei familii din clasa salariaților mijlocii compusă din 5 persoane, din care 3 copii: pentru București - 10.500 lei, pentru orașe mari - 7.500-9.000 lei, pentru orașe cu viața mai ieftină - 5.500-6.000 lei. Measnicov prezintă și distribuția veniturilor salariale ale funcționarilor, din care reiese că aproape 80% aveau salarii lunare sub 5.000 lei. Mai puțin de 5% din funcționari aveau lefuri de 10.000 lei și peste. Drept rezultat, funcționarii își completau veniturile din alte surse, cum sunt alte activități generatoare de venit (precum meditațiile, posturile la licee private în cazul profesorilor), veniturile din proprietate (chirii) sau prin corupție.

Din păcate, nu dispunem de o situație comparabilă asupra salariaților din întreprinderi, îndeosebi a muncitorilor. Din datele lui Axenciuc (1992: 542-545) asupra salariilor nominale din industrie și transporturi, reiese că salariile muncitorilor erau, în medie, sub cele ale funcționarilor. Comparând salariile din 1934 ale muncitorilor din industriile alimentară, textilă și metalurgică cu cele din 2016 - conform Buletinului lunar de statistică 12/2016 (Institutul Național de Statistică, 2017d: 102-107), prin raportare la prețurile pentru trei alimente de bază - ouă, lapte, cartofi - pentru 1934 (Institutul Central de Statistică, 1940: 632), respectiv 2016 (Institutul Național de Statistică, 2017c), reiese o putere de cumpărare a salariilor din 2016 mai mare de 1,5-1,8 ori față de 1934. Prin urmare și muncitorii din interbelic se aflau într-o zbatere permanentă pentru a face față cheltuielilor gospodăriei. Cel mai probabil, unele dintre familiile de muncitori își completau necesarul de hrană și din ceea ce cultivau în propria gospodărie.

Nivelul de trai al populației, îndeosebi al orășenilor, a fost puternic afectat de criza din 1929-1933. În acei ani, șomajul a urcat la circa 300.000, coborând apoi spre 22.000 în 1937 (Academia Română, 2003: 142-143). Și mai dureroase au fost „curbele de sacrificiu”, cum au fost etichetate în epocă măsurile de austeritate luate la cererea creditorilor externi. Cele trei „curbe de sacrificiu” succesive (ianuarie 1931, ianuarie 1932, ianuarie 1933) au însemnat, fiecare, tăieri ale salariilor cu 10-15%, sistarea altor drepturi bănești și întârzieri la plata salariilor și a altor drepturi sociale.

În România interbelică, consideră Vladimir Pasti (2006: 36), „piața este încă un mecanism secundar de distribuire”. Cea mai mare parte a celor ocupați în agricultură - categorie ce includea 78,2% din populația activă totală la recensământul din 1930 (Manuilă și Georgescu, 1938: 155) - participau prea puțin sau deloc la relațiile de piață și își satisfăceau nevoile în principal prin consumul din resurse proprii (Golopenția și Georgescu, 1941/1999). Statul acționa în distribuția resurselor prin veniturile salariale ale angajaților săi și prin redistribuire. În sfârșit, o caracteristică a societății interbelice era corupția ca mecanism de distribuire. Despre acestui fenomen sunt disponibile atât mărturiile despre legăturile dintre vârfurile statului și marii capitaliști, cum este istoria îmbogățirii industriașului Malaxa după

premierul C. Argetoianu (Academia Română, 2003: 151-152), cât și constatările operațiunii de control al averilor din toamna anului 1940 (Axenciuc, 1999: 297). Corupția la toate nivelurile afecta nivelul de trai al întregii populații, eroda coeziunea socială și morala publică. În linii mari, sistemul de distribuție din perioada interbelică reflecta caracterul pre-industrial al economiei și societății românești.

Inegalități masive în veniturile populației și polarizarea socială reprezintă o caracteristică importantă a perioadei interbelice. O imagine asupra acestor inegalități reiese din datele privind obligațiile fiscale ale contribuabililor, citate de Vlad Georgescu (1992: 218): în anul 1938 erau 716 milionari (din care 7 cu venit peste 10 milioane), 70.529 persoane cu un venit anual de peste 100.000 lei, 304.400 contribuabili cu venit de 20-40.000 lei. Adăugând la aceste persoane funcționarii bine plătiți și straturile superioare ale chiaburimii, Sergiu Țâra (2011: 188) estimează că „o pondere de 3-4% din populația țării avea un nivel foarte ridicat de trai”, în timp ce restul salariaților "se chinuia să supraviețuiască de la o zi la alta".

Mișcările sociale, îndeosebi grevele muncitorești, au reprezentat o consecință a polarizării sociale. Presiunea socială asupra guvernanților a fost intensificată în perioadele de criză economică (1918-20, 1929-33). Ioan Scurtu apreciază că cel puțin 50 de muncitori și-au pierdut viața în urma reprimării grevelor tipografilor din 1918, a grevei generale din 1920, a minerilor din Lupeni din 1929, ale petroliștilor din Valea Prahovei și ceferiștilor din București din 1933, acestea reprezentând doar o mică parte dintre conflictele dintre lucrători și patronat din epocă (Academia Română, 2003: 142).

Condiții de viață: urbanizare, locuire

România interbelică se afla într-un stadiu pre-industrial de dezvoltare, fiind o societate cu un caracter pronunțat rural. În perioada interbelică, sporul natural mai ridicat din mediul rural decât cel din mediul urban a imprimat o tendință de ușoară creștere a proporției populației rurale. Potrivit calculelor lui Axenciuc (1996: 17), ponderea populației rurale crește între 1920 și 1939 cu 4 puncte procentuale, de la 77,8% la 81,8%. În ciuda avansurilor realizate, creșterea economică din interbelic a fost insuficientă pentru a declanșa un proces amplu de urbanizare, capabil de a schimba raportul urban-rural din structura populației.

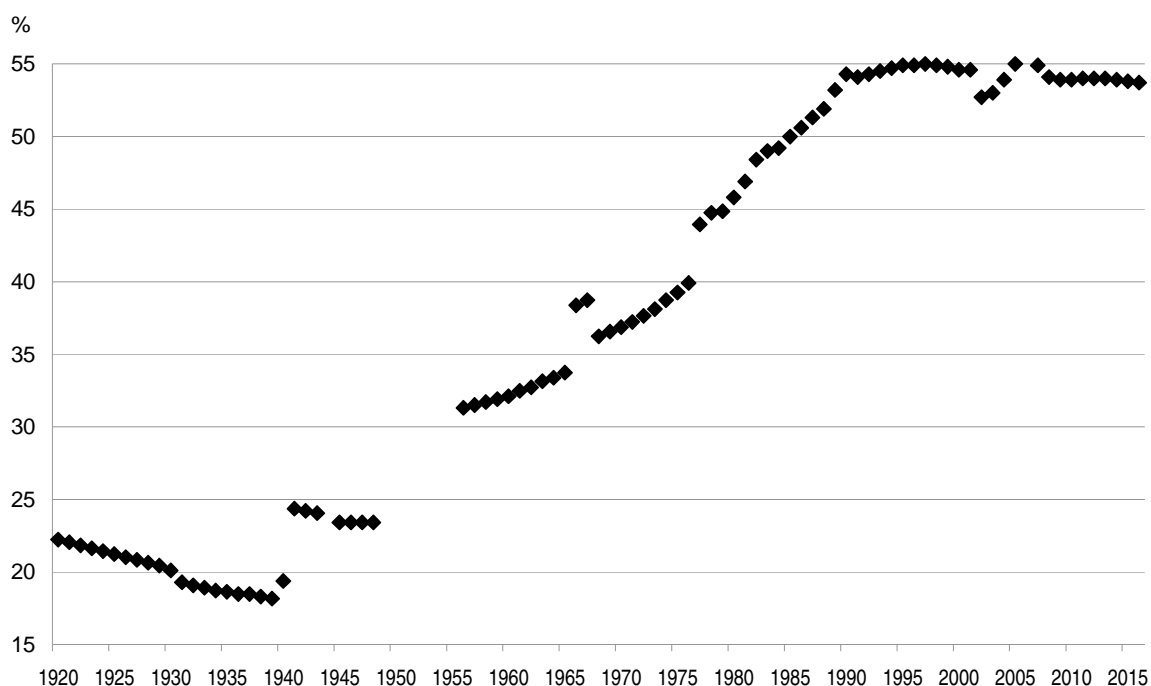
Acest fapt apare și mai clar la o analiză mai atentă a nivelului propriu-zis de urbanizare a orașelor. Potrivit datelor dintr-o anchetă sanitară din 1938, citate de Ioan Scurtu (2001: 30), din 176 de orașe, în 74 nu exista rețea de alimentare cu apă curentă, iar în 123 nu exista canalizare. Tabloul devine și mai clar dacă ținem cont că aproape o cincime din populația activă ocupată în agricultură își avea reședința în mediul urban (Georgescu, 1938: 50).

În privința gradului de electrificare, în 1938 erau alimentate 565 de localități, care însumau 24,5% din populație. Numărul gospodăriilor abonate la energie electrică era de aproape 436.000, echivalentul a doar 10,5% din totalul gospodăriilor (Institutul Central de Statistică, 1940: 500, 506). La orașe, erau peste 395.000 gospodării abonate, ponderea urcând la aproape 45% din totalul gospodăriilor în urban. În locuințe, electricitatea era folosită

aproape exclusiv pentru iluminat, din pricina puterii scăzute de cumpărare a populației (Axenciuc, 1999: 380).

Figura 1 Ponderea populației urbane în total populație rezidentă

Surse: Anuarul statistic 1939 și 1940; 1966-2017, Comunicări statistice nr. 5 (1945c: 3-5) pentru 1940-1943, Victor Axenciuc (1996: 21) pentru 1945-1947, Golopenția și Georgescu (1948: 12) pentru 1948

Locuințele și calitatea locuirii au reprezentat o problemă în perioada interbelică (Tabel 2). Statistica locuințelor, realizată în 1929 de Ministerul Muncii, arata că din cele 3,08 milioane de locuințe din mediul rural, aproape 29% aveau podele de lemn, la restul pardoseala era din pământ lipit bălegar; peste o cincime (21,6%) aveau o singură încăpere; în privința acoperișului, la aproximativ 13% era din paie, 15% din stuf, 29% din șindrilă, 25% din tablă și 19% din țiglă (Academia Română, 2003: 159).

O criză a locuințelor se manifesta în mediul urban. Un prim efect consta în supraaglomerarea în locuințele existente. Numărul de locuitori pe clădire era de 6,5 în urban față de 4,5 în rural, cu un vârf de aproape 10 locuitori pe clădire în București. Al doilea efect era prețul ridicat al locuințelor și al chiriilor. În intervalul 1918-1938, în București, oraș cu 631.000 locuitori și 158.000 gospodării la recensământul din 1930 (Manuilă și Georgescu, 1938: 138), au fost construite din fonduri proprii ale populației sau din împrumuturi 16.400 de locuințe (Academia Română, 2003: 163). În mediul urban din interbelic au existat cartiere mărginașe - așa-numitele mahalale -, de regulă cu construcții improvizate de locuințe, cu străzi desfundate, fără canalizare și cu apă din fântâni publice. Veturia Manuilă (1939) a lăsat o vie descriere a condițiilor mai mult decât precare de igienă și trai, care predispuneau la infecții și boli, din cartierul bucureștean Tei, pe atunci unul mărginaș al Capitalei.

Tabel 2. Locuințe după materialul de construcție al pereților exteriori

	1929	1977	1992	2002	2011
total					
beton armat, prefabricate din beton, cărămidă, piatră sau înlocuitori	54,1	65,9	66,8	66,5	54,1
lemn (bârne, bile)	13,1	8,6	8,4	6,6	13,1
paianță, chirpici, alte materiale similare	32,8	24,5	24,8	20,4	32,8
alte materiale, informație indisponibilă	0,0	1,0		6,5	0,0
urban					
beton armat, prefabricate din beton, cărămidă, piatră sau înlocuitori	50,0	55,2	76,5	90,0	85,5
lemn (bârne, bile)	20,0	4,7	2,3	2,1	2,1
paianță, chirpici, alte materiale similare	30,0	17,1	8,0	7,8	6,6
alte materiale, informație indisponibilă					5,8
rural					
beton armat, prefabricate din beton, cărămidă, piatră sau înlocuitori	30,5	33,4	39,7	41,0	43,6
lemn (bârne, bile)	33,0	20,3	15,8	15,4	12,1
paianță, chirpici, alte materiale similare	36,0	46,3	43,3	43,6	36,9
alte materiale, informație indisponibilă		0,0	1,2		7,4

Surse: Academia Română (2003: 159), Axenciuc (1999: 381), Recensămintele populației și locuințelor 1977, 1992, 2002, 2011;

Notă: datele pentru mediul urban în 1929 reprezintă clădiri, nu locuințe

Condițiile de viață din București la finele perioadei interbelice sunt sintetizate în rezultatele recensământului din 1941. Aproape un milion de persoane (Institutul Central de Statistică, 1943: 360) locuiau în 105.000 corpuri de casă, care cuprindeau 266.000 apartamente. Din totalul corpurilor de casă, 24,2% erau din paianță, restul din cărămidă. Din totalul apartamentelor: 21,1% foloseau apa de fântână, restul apă curentă; 53,4% foloseau WC comun în curte, fără apă, restul aveau canalizare; 54% erau abonate la electricitate; 89% foloseau lemne pentru încălzire, restul aveau instalații de încălzire cu calorifer; în bucătărie se foloseau lemnele drept combustibil. În fine, 28% din locuințe dispuneau de aparate radio (Axenciuc, 1999: 378-379).

Învățământul

Analfabetismul reprezenta o problemă încă spinoasă a României interbelice, în ciuda progreselor realizate. Ponderea știutorilor de carte înregistrată la recensământul din 1930 a fost de 57% (Tabel 3). Se remarcă o diferențiere pe provincii, medii de rezidență și gen. Analfabetismul se ridica la aproape jumătate (48,7%) în rândul populației din mediul rural și la peste jumătate (54,5%) în cazul femeilor. Nivelul de alfabetizare era cel mai ridicat în fostele provincii austro-ungare (55-69%) și cel mai scăzut în Basarabia (34%). În interbelic, numai învățământul primar era gratuit și obligatoriu. Acest fapt se oglindește în structura știutorilor de carte după gradul de instrucție atins: 85% instrucție primară, 8,6% secundară (dar aproape o cincime dintre aceștia în mediul urban), 3,2% profesională, 2,1% universitară, 0,5% alte școli superioare, 1,5% extrașcolară (Manuilă și Georgescu, 1938: 142-146).

Tabel 3. Analfabetismul în România 1930-2011

recensământ	1930	1948	1956	1992	2002	2011
pondere analfabeți în populație (%)	42,9	23,1	10,1	3,1	2,6	1,4
interval vârstă populație	7 ani și peste		8 ani și peste	12 ani și peste	10 ani și peste	
persoane	4.402.918	3.197.278	1.472.082	591.307	508.994	245.387

Surse: Recensămintele populației (1930, 1948, 1956, 1992, 2002, 2011)

Note: la recensămintele din 1966 și 1977 nu au fost înregistrați separat neștiutorii de carte și au fost încadrați la categoria „școală primară sau altă situație”; ponderea analfabeților în 1930 pe teritoriul României în urma Tratatului de pace de la Paris (1946) era de 38,2% cf. Golopenția și Georgescu (1948: 23)

Din cauza sărăciei, accesul la învățământ era problematic pentru marea majoritate a populației. Nivelul foarte ridicat al abandonului școlar e oglindit în ratele dezastruoase de mici de absolvire. Constantin Rădulescu-Motru (1937/1998: 21-24) a semnalat discrepanța între persoanele înscrise și, respectiv, absolvenții din perioada 1921-1932: școlile primare rurale, 16 milioane elevi, 730 mii absolvenți; școlile primare urbane, 2,27 milioane elevi, 174 mii absolvenți; școala secundară de stat (școli medii, gimnazii, licee) 1,24 milioane elevi, 95 mii absolvenți; învățământ secundar particular, 1,39 milioane înscriși, 107 mii absolvenți; învățământ profesional și vocațional (școli normale, seminariile teologice, licee militare, școli de meserii, școli comerciale etc.), 775 mii elevi, 95 mii absolvenți. Pentru Rădulescu-Motru, „disproporția este catastrofală” în învățământul superior: Facultatea de Drept, 122 mii studenți, 8.673 licențiați; Facultatea de Științe, 41 mii înscriși, 2.875 licențiați; Litere, 58 mii înscriși, 5.232 licențiați, școli politehnice, 11.579 înscriși, 1.588 absolvenți. De altfel, în perioada 1925-1938, numărul anual al absolvenților de bacalaureat a variat nu a depășit niciodată pragul de 20.000, cel mai adesea variind între 10.000-15.000, la o populație de 15-19 ani de peste 2 milioane (Institutul Central de Statistică, 1940: 55, 282-283). Rate mici de absolvire pot fi văzute și din altă cheie, respectiv ca efect structural al suprapopulării, respectiv al existenței unei rezerve de forță de muncă în exces cu locurile de muncă disponibile la stadiul de dezvoltare al capitalismului românesc interbelic.

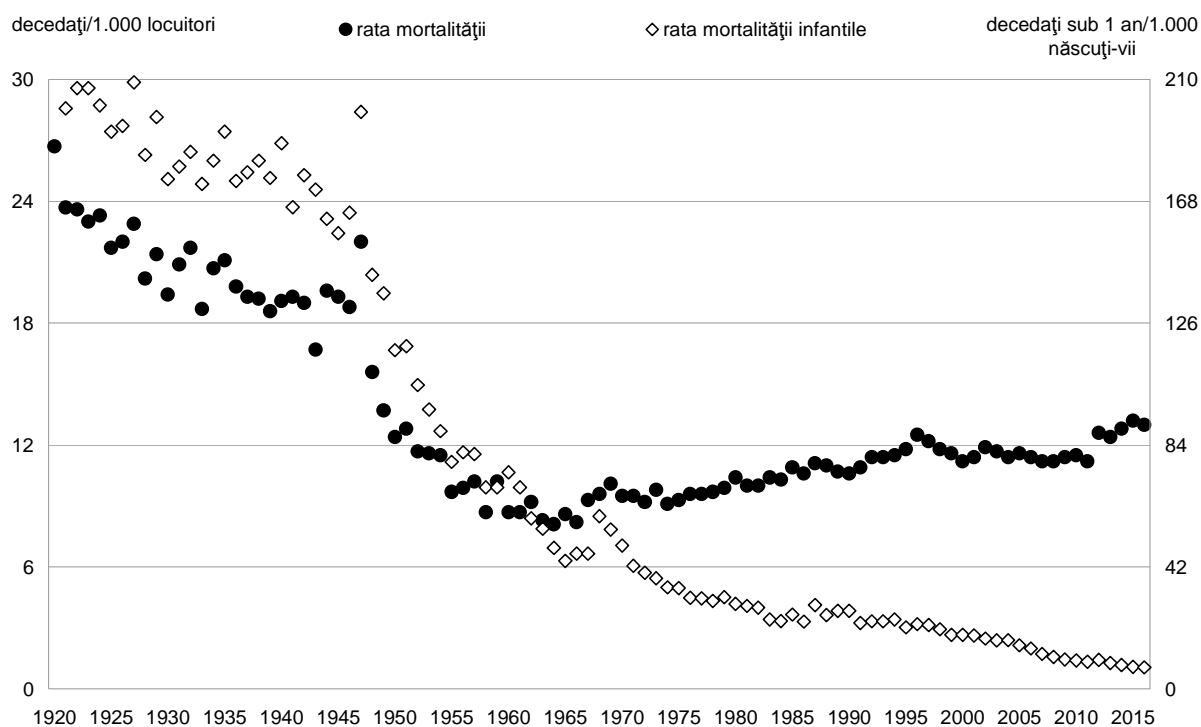
Sănătatea

În privința sănătății, nivelul calității vieții, ce derivă la rândul său din nivelul general de dezvoltare al țării, este oglindit prin două aspecte importante: România interbelică prezenta atât cea mai ridicată natalitate din Europa, cât și cea mai ridicată mortalitate (Manuilă și Georgescu, 1938: 159). Prin valoarea acestor indicatori, alături de alții, cum ar fi cei privind alfabetizarea, structura ocupațională, structura populației pe medii de rezidență, Trebici (1979: 461) consideră că România făcea parte din categoria țărilor subdezvoltate în epocă. În 1932, durata medie a vieții depășea cu puțin pragul de 42 de ani (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 100).

Tabloul general al principalelor cauze ale deceselor este unul specific perioadei premoderne, în care bolile aparatului respirator și bolile infecțioase și parazitare predomină.

Spre exemplu, în 1939, bolile aparatului respirator și bolile infecțioase cumulau o treime din decesele înregistrate, în timp ce bolile de inimă și cancerul reprezentau circa 10%. Pneumoniile și tuberculoza erau deosebit de larg răspândite (Institutul Central de Statistică, 1940: 170-173). Alcoolismul reprezenta o altă problemă medico-socială, ce afecta îndeosebi mediul rural. Citând surse din epocă, Țara (2011: 179) notează un consum mediu anual de alcool de 4,9 litri de persoană.

Figura 2 Rata mortalității și rata mortalității infantile 1930-2016

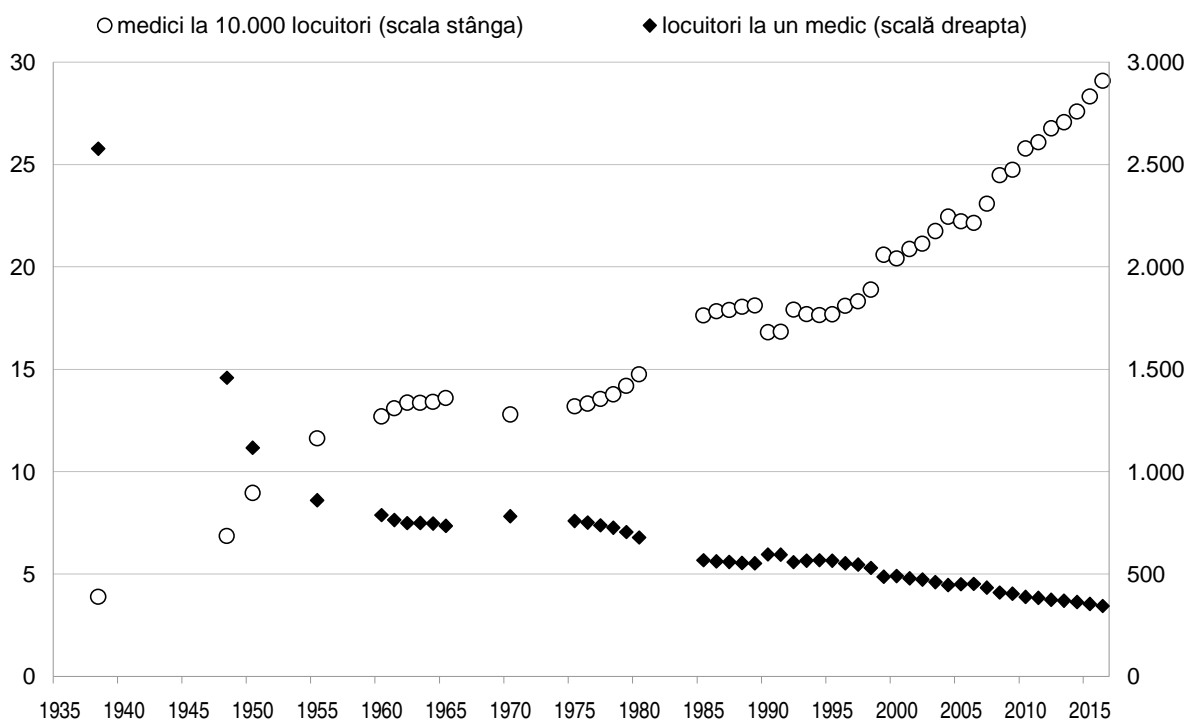
Sursa datelor: Anuarul Statistic al României 1990-2015

Tabloul general este completat de mortalitatea infantilă, la care România, de asemenea, ocupa prima poziție cu 17,4 decese la 100 de născuți-vii (Figura 2). „Aceasta înseamnă că o cincime din copiii ce se nasc în fiecare an, mor înainte de a intra în al doilea an al vieții. În cifre absolute reprezintă pentru totalul de aproximativ 600.000 de copii ce se nasc pe an, 120.000 morți” (Pupeza et al., 1938: 511-512). În privința cauzelor, „un număr impresionant mor din cauza gastro-enteritelor de origine alimentară și bronho-pneumoniilor” (Manuilă și Georgescu, 1938: 159).

Lipsa accesului al medici din cauza numărului insuficient al acestora și al sărăciei populației, la care se adăugau ignoranța și lipsa de încredere în actul medical, reprezentau principalele cauze ale mortalității ridicate din interbelic, și mai ales, ale mortalității infantile. În 1936, doar ceva mai mult de o cincime (22,2%) dintre copiii morți până la vârsta de un an au fost consultați de medic. Din total populație, aproape 60% dintre decese au survenit fără tratament medical. Marea majoritate a nașterilor aveau loc sub îngrijirea unor persoane lipsite de noțiuni medicale. În 1936, ponderea acestor nașteri în mediul rural era de 63%, față de 0,7% asistate de un medic și 37% asistate de o moașă cu diplomă (Pupeza et al., 1938-513).

Numărul medicilor din perioada interbelică era total insuficient în raport cu populația. Sursele diferă în privința numărului de medici. Autorii Enciclopediei României (1938: 514) estimau un total de 10.000 de medici. Cel mai probabil, aceasta reprezintă o limită maximală. Constantin Gheorghiu (1937: 81) oferă un total de 7.162, iar Anuarul Statistic 1990 un total de 8.234, din care 570 stomatologi. Inegalitatea accesului la îngrijire medicală era întărită de situația pe medii de rezidență al medicilor. În funcție de sursele de mai sus, între 1.000 și cel mult 2.000 de medici deserveau o populație de 15,5 milioane locuitori de la sate, rezultând o proporție dezastruoasă a locuitorilor ce revin unui medic.

Figura 3 Numărul de medici 1938-2016

Surse: Anuarul Statistic al României 1966-2017
Notă: Datele nu includ și medicii stomatologi (dentiști)

Al Doilea Război Mondial și primii ani postbelici

Tratat în istoriografie în primul rând prin faptele și consecințele în plan politic și militar, Al Doilea Război Mondial a marcat profund și viața socială a României.

Nicio altă perioadă din secolul 1918-2018 nu este mai dificil de analizat decât cea dintre 1940-1947 din pricina precarității surselor de informații, al caracterul incomplet și fragmentat al datelor sociale, în special a celor statistice. Cauzele sunt numeroase: șocul administrativ al pierderilor teritoriale din 1940, care a afectat și Institutul Central de Statistică; interdicția din 1941 de a publica date statistice pe durata stării de război, deși colectarea datelor a continuat (Institutul Central de Statistică, 1945a: 2); sistarea publicării anualelor statistice între 1941-1956, care cel mai probabil a avut la bază atât motive practice, dar și politice și ideologice.

Principalele surse pentru perioada 1941-1947 pot fi grupate după cum urmează: (1) publicații statistice oficiale: seria „Comunicări statistice” ale Institutului Central de Statistică, date publicității în intervalul ianuarie 1945 – septembrie 1948; (2) documente de arhivă: în primul rând stenogramele Consiliului de miniștri, materiale informative privind starea de spirit a populației, precum și alte materiale de arhivă (buletine, rapoarte, referate); (3) documente din epocă: acte normative, expuneri de motive la bugetul general, materiale din presa scrisă; (4) alte surse: lucrări științifice publicate în perioada războiului ce conțin unele date statistice, precum și memorii.

La declanșarea conflagrației mondiale în septembrie 1939, România a adoptat o poziție de neutralitate, având garanții de securitate din partea Franței și Marii Britanii. În contextul înfrângerii Franței în iunie 1940, România a renunțat la politica de neutralitate și la garanțiile anglo-franceze, căutând o apropiere de Germania nazistă. În vara anului 1940, România a cedat Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța către Uniunea Sovietică, Transilvania de Nord către Ungaria și Cadrilaterul către Bulgaria. Aderarea la Axă a avut loc la finele anului 1940. România a intrat în război prin alăturarea la invazia Uniunii Sovietice de către Germania nazistă în 22 iunie 1941. În a doua fază, România a trecut de partea Națiunilor Unite la 23 august 1944 și a încheiat un armistițiu cu Aliații în 12/13 septembrie 1944. Participarea la război a continuat împotriva Germaniei naziste până la capitularea necondiționată a acesteia în 7/8 mai 1945. Tratatul de Pace între România și Aliați avea să fie semnat la 10 februarie 1947. România iese din Al Doilea Război mondial în sfera de influență a Uniunii Sovietice.

În Al Doilea Război Mondial, armata română a pierdut 794.562 de militari, din care 92.620 de morți, 367.976 de dispăruți și 323.956 de răniți și bolnavi (Academia Română, 2008: 373-374). Mărimea exactă a pierderilor în rândul populației civile rămâne o necunoscută. După calculele lui Ciutacu și Goga (2000: 415), între 1941-1948 populația totală a României a înregistrat o scădere de peste 250.000 de persoane, rezultat obținut prin raportarea populației totale de la recensământul din 1948 la estimarea privind populația totală de pe teritoriul României conform Tratatului de pace de la Paris la momentul recensământului din 1941. În mod evident, scăderea de 250.000 de persoane reprezintă un sold al mișcării naturale a populației, dar și al mișcării migratorii, care include și deportările de cetățeni

români, indiferent de etnie. Se cunoaște însă numărul victimelor civile ale bombardamentelor aeriene engleze și americane din 1944 - 7.693 morți, din care 3.994 în București (Institutul Central de Statistică, 1945d: 12), și 7.809 răniți (Axworthy et al., 1995: 314).

Pierderile teritoriale din vara anului 1940 au însumat aproape 100.000 km pătrați, adică o treime din suprafață și circa 6,4 milioane locuitori, echivalentul a aproape o treime din populația din 1939. Cedările teritoriale au generat un efect de șoc în plan politic, economic și social. S-au înregistrat mișcări importante de populație atât dinspre și spre teritoriile pierdute - Basarabia, Nordul Bucovinei, Transilvania de Nord, dar și schimburi de populație cu state vecine (Șandru, 2003).

Datele recensământului din 1941 arată amploarea schimbărilor rezultate în structura socio-demografică a populației. Comparativ cu recensământul din 1930, România a devenit mult mai omogenă din punct de vedere etnic. Ponderea populației majoritare a urcat de la aproape 72% la peste 87%. Dintre minorități, s-a redus semnificativ ponderea maghiarilor (de la 7,9% la 3%) și a evreilor (de la 4% la 2,2%). Populația pe medii de rezidență a cunoscut, de asemenea, modificări. În interiorul noilor granițe, ponderea populației urbane a fost de circa 23-24%, cu circa 5 puncte procentuale peste cea din 1939-40. În cadrul populației urbane, cea a Capitalei, Municipiul București, reprezenta peste 30%.

Structura socio-ocupatională și cea a veniturilor populației a rămas similară cu cea din perioada interbelică. Tărănimia forma marea majoritate a populației (Institutul Central de Statistică, 1945a: 10), dar veniturile țărănimii au continuat să fie foarte mici (Șandru, 1996: 410-426). Lipsa de perspectivă a țărănimii era întărită de continuarea preponderenței proprietăților mici și pitice în distribuția exploatațiilor agricole pe clase de mărime și după reforma agrară din martie 1945: exploatațiile de până la 5 ha reprezentau 76% din total exploatații agricole (Golopenția și Onică, 2002: 486). În sistemul de distribuție apar modificări prin creșterea rolului statului, ca urmare firească a trecerii la economia de război. După Ioan Scurtu (2011) „la oraș, piața avea un rol decisiv”, iar la sat „gospodăria țărănească continua să fie închisă, iar cheltuielile foarte reduse.”

Ideea unei noi reforme agrare, arată Dumitru Șandru (2005: 45-48), a avut numeroase elemente de continuitate cu dezbaterile din societate din perioada interbelică și din timpul războiului. Rezultatul imediat al reformei agrare a constat în reducerea substanțială, dar nu și eliminarea, mării proprietăți, a cărei pondere în suprafața de pământ a scăzut la 6,5% în 1948 de la 32,2% în 1930 și 19,3% în 1941 (Bozga, 2000: 105). Lichidarea în totalitate a mării proprietăți avea să urmeze însă prin acte normative adoptate în 1947-1948 (Bozga, 2000: 106, Șandru, 2005: 51). Mai puțin cunoscut rămâne faptul că un efect al reformei din 1945 a fost exproprierea aproape totală, în masă, a minoritarilor germani, sași și șvabi (Șandru, 2009).

În mediul urban, inegalitățile dintre veniturile salariale au urmat pattern-ul interbelic: cele dintre muncitori și salariații tehnico-administrativi (Axenciuc, 1992: 542-543), respectiv cele dintre înalții funcționari publici și restul funcționarilor și angajaților în serviciile publice (Decret-lege privind salarizarea funcționarilor publici, 1941b). Conform stenogramelor

Consiliului de miniștri, poziția relativă a muncitorilor pare să se fi îmbunătățit într-o oarecare măsură, iar diferențele de salarizare din sectorul public s-au mai atenuat. În ședința de Consiliu din 20.08.1943, ministrul de finanțe, Al. Neagu, afirma: „Diferența dintre salariile publice și cele particulare este din ce în ce mai mică. Categoria care a câștigat cel mai mult și unde s-a făcut cel mai mare efort procentual, este categoria muncitorilor. În schimb, salariile funcționarilor particulari au dat înapoi, din cauza impozitului pe salarii”. Asupra diferențelor de salarii din sectorul public, continua ministrul de finanțe, „în septembrie 1941, ecartul a fost de 6 ori, și anul trecut el a scăzut la 4,9” (Arhivele Naționale ale României, 2006: 393, 384).

Motivația atenției sporite pentru nivelul de trai al muncitorilor era politică, de asigurare a ordinii publice. În ședința de Consiliul economic din 6.08.1943, Mihai Antonescu, vice-președinte al Consiliului de miniștri, nominaliza Ploieștii (muncitorii petroliști), Petroșanii (minerii), Grivița (ceferiștii) și Regiile Autonome din București drept „sectoarele în care factorul social, adică tendința comunistă și intervenția dezordinelor și întrebuintarea acțiunii sunt mai acute”. Mihai Antonescu adăuga că acestea „sunt focare de agitație. Noi trebuie să ținem seama că asigurarea aprovizionării este un mijloc preventiv pentru asigurare ordinii publice. Trebuie făcută chiar cu anumite jertfe. Trebuie (...) să faceți tot posibilul, în ce privește încălțăminte și îmbrăcăminte. Vă rog să faceți toate eforturile.” (Arhivele Naționale ale României, 2006: 332).

Regimul Antonescu a căutat să promoveze „munca drept o îndatorire națională a fiecărui român” (Decret-Lege pentru organizarea muncii naționale, 1941a). Ca atare, populația a fost mobilizată pentru lucrări publice, de folos obștesc etc. De asemenea, munca a fost promovată la modul explicit ca principală sursă legitimă de venit. Într-un anumit grad, aceste măsuri au anticipat evoluțiile postbelice de după 1947. Legislația muncii a devenit mai aspră, conform rigorilor economiei de război: numărul orelor de muncă a crescut, concediile de odihnă au fost suspendate, întreprinderile de stat și particulare au fost militarizate, a fost introdusă „mobilizarea agricolă” a locuitorilor de la sate pentru maximizarea producției agricole. (Constantinescu, 2000: 54, 60-61, 72).

Tabel 4. Indicele costului vieții în București și indicele salariului funcționarilor publici administrativi (1941-1947)

1940=100	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947
indicele costului vieții	143	211	285	429	2.537	15.561	362.543*
indicele salariului funcționarilor	106	94	96	87**			

Sursa: prelucrări ale autorului după Institutul Central de Statistică, *Comunicări Statistice nr. 2* (1945b: 15), *nr. 19* (1948: 17), * decembrie 1947; ** decembrie 1944

Dinamica veniturilor din salarii, pensii și alte prestații sociale ale populației a stat sub semnul scăderii valorii reale. Inflația mare - chiar hiperinflație începând cu 1944 - a determinat creșterea explozivă, de proporții istorice, a indicelui costului vieții. Din păcate, datele disponibile sunt doar pentru București (Tabel 4), unde costul vieții era ceva mai mare decât în restul țării, iar singurele date oficiale disponibile privind dinamica reală a salariilor sunt doar

cele privind funcționarii publici administrativi. Conform ședinței Consiliului de miniștri din 9.2.1944, salariile în termeni reali ale diferitelor categorii de salariați din sectorul public erau mai scăzute față de 1940, iar față de 1913 chiar cu proporții ce variau între 35-75% față (Arhivele Naționale ale României, 2007: 131-132). În condițiile în care alimentele și mărfurile nealimentare erau, cu unele excepții, libere pe piață, a apărut fenomenul de speculă, care s-a manifestat atât înainte de 23 august 1944 (Arhivele Naționale ale României, 2008: 402), dar și mai intens între anii 1945-1947 (Arhivele Statului din România, 1996).

Indiferent de natura ideologică a regimurilor ce s-au succedat la putere, începând cu 1941 autoritățile au încercat să compenseze creșterea prețurilor și raritatea bunurilor prin (1) introducerea de economate - magazine cu regim special în care muncitorii și funcționarii puteau cumpăra alimente, mărfuri, lemne la prețuri oficiale, mai reduse - și (2) raționalizarea unor articole de bază (făină, orez, zahăr etc.). Guvernarea Ion Antonescu a căutat chiar să limiteze sporurile nominale ale salariilor în ideea îmbunătățirii nivelului de trai și prin creșterea volumului mărfurilor de pe piață - inclusiv prin economate și bonuri de aprovizionare - și de a mai modera astfel inflația (Arhivele Naționale ale României, 2006: 337-340). Cu toate eforturile, inflația și specula aveau să fie stăpânite decisiv abia prin reforma monetară din 1947.

Situația de război a însemnat și creșterea nevoii de asistență socială, în special pentru invalizi, orfani, văduve de război. Au fost introduse prestații (beneficii) sociale pentru sprijinirea familiilor cu copii prin alocație lunară de 500 lei pe copil pentru funcționari și obligația întreprinderilor de a plăti 1.000 lei lunar pe copil pentru salariați. De asemenea, Servicii sociale pentru familiile celor căzuți în război și alte categorii vulnerabile, inclusiv mese gratuite sau la prețuri modice erau oferite prin Consiliul de Patronaj al Operelor Sociale, (Scurtu, 2011), transformat după 23 august în Liga Operelor Sociale.

Structura consumului populației a urmat, de asemenea, pe cea din interbelic, respectiv un nivel foarte ridicat de consum din resurse proprii pentru țărâșime și un nivel ridicat al cheltuielilor pentru hrană și îmbrăcăminte pentru populația urbană. Pe lângă puterea de cumpărare, nivelul consumului a depins de producția agricolă și de sistemul de aprovizionare, care includea și transporturile. Sistemul de aprovizionare a reprezentat o slăbiciune majoră a economiei de război românești. În ședința de Consiliu din 6.08.1943, Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului, atrăgea atenția că „sunt atâtea incoerențe în sistemul nostru economic, că, dacă nu supravegheați în permanență regimul de transporturi și regimul de aprovizionări, (...) riscăm să ne blocăm, pentru că, lăsând pe seama inițiativei private cererea de vagoane și aprovizionările, riscăm, la un moment dat, să ne trezim cu regiuni supraabundente și cu altele insuficient aprovizionate”.

Condiții naturale nefavorabile au condus la ani agricoli cu recolte slabe în 1942, 1945 și 1946, care s-au adăugat greutăților de război. Producția de cereale, în special grâu și porumb, a fost afectată de secetă (Axenciuc, 1996: 501, 517). Anii 1946-1947 au fost marcați de foamete, îndeosebi în zona de est și sud-est a țării. Foametea a avut drept efect creșterea mortalității și a mortalității infantile la niveluri mai ridicate decât cele din perioada de

beligeranță (1941-1945). Perioada de vârf a foametei din cursul anului 1947 avea să fie traversată prin cumpărarea unor mari cantități de cereale din Vest, pentru care s-au depus ca garanții o parte din rezerva de aur a Băncii Naționale a României (Academia Română, 2008: 798).

Având în vedere efectele foametei, care se adaugă pierderilor umane și materiale ale războiului (Belli, 2001: 45-48), considerăm că *anii imediat postbelici (1945-1947) au reprezentat perioada cu cel mai scăzut nivel de trai din întreg secolul 1918-2018*. Alte lipsuri importante cu care s-a confruntat populația între 1940-1947 au inclus încălțăminte și îmbrăcăminte, din cauza nevoilor Armatei (Arhivele Naționale ale României, 2006: 333, 337, 340), precum și lemnele pentru foc, din motive de aprovizionare (Arhivele Naționale ale României, 2008: 487-497). În căutarea rezolvării acestei probleme și a economisirii combustibilului special (păcură), în timpul războiului au fost introduse gazele naturale în București.

Deși regimul Antonescu a continuat lucrările edilitare începute în interbelic, mai ales în Capitală, calitatea locuințelor a continuat să fie o problemă deosebită, îndeosebi pentru muncitori și păturile sărace ale marilor orașe. După vizita la fabrica „Rogiferul” a industriașului Malaxa din București, mareșalul Antonescu relata asupra condițiilor de locuit în Consiliul de miniștri din 2.3.1943 că „este cea mai oribilă exploatare a omului, în cea mai oribilă murdărie pe care poate să și-o imagineze cineva - erau umbre de oameni care lucrau, nu oameni, exploatarea omului prin om și prin distrugerea omului (...) Au venit oamenii de la țară, s-au instalat în condițiile cele mai mizerabile posibile (...) candidați la tifos, tuberculoză etc.” (Arhivele Naționale ale României, 2006: 133).

Evaluările populației asupra nivelului de trai din perioada 1940-1947 reies din memorialistică și, mai ales, din materialele informative privind starea de spirit a populației elaborate de organe din Ministerul de Interne. Din unele surse memorialistice, citate de Scurtu (2011), cum ar fi academicienii David Prodan și Gheorghe Zane, reiese o evaluare mai degrabă favorabilă perioadei de dinainte de vara anului 1944. Cel mai probabil, la originea acestor evaluări se află o degradare și mai accentuată a nivelului de trai în primii ani postbelici față de anii 1940-1943. Materialele informative privind starea de spirit a populației înregistrau diversele nemulțumiri pe principalele categorii sociale: nivelul salariilor comparativ cu prețurile; problemele cu aprovizionarea alimentelor și a mărfurilor nealimentare, în special încălțăminte și îmbrăcăminte, inclusiv pentru economate și articolele raționalizate; lipsa acută de hrană din perioada 1945-1947; condițiile de muncă și întârzieri la plata salariilor pentru muncitori etc. (Scurtu, 2011, Arhivele Statului din România, 1996).

În Al Doilea Război Mondial, armata română a pierdut 794.562 de militari, din care 92.620 de morți, 367.976 de dispăruți și 323.956 de răniți și bolnavi (Academia Română, 2008: 373-374). Mărimea exactă a pierderilor în rândul populației civile rămâne o necunoscută. După Ciutacu și Goga (2000: 415), populația totală a României a înregistrat o scădere de peste 250.000 de persoane, rezultat obținut prin raportarea populației totale de la recensământul din 1948 la estimarea privind populația totală de pe teritoriul României conform

Tratatului de pace de la Paris la momentul recensământului din 1941. În mod evident, scăderea de 250.000 de persoane reprezintă un sold al mișcării naturale a populației, dar și al mișcării migratorii, care include și deportările de cetățeni români, indiferent de etnie. Se cunoaște însă numărul victimelor civile ale bombardamentelor aeriene engleze și americane din 1944 - 7.693 morți, din care 3.994 în București (Institutul Central de Statistică, 1945d: 12), și 7.809 răniți (Axworthy et al., 1995: 314).

Cetățeni aparținând minorităților naționale au avut de suferit în perioada 1940-1947. Sub regimul Ion Antonescu, evreii - cetățeni români și din teritoriile sub ocupație militară - au fost victimele unor crime de război, deportări și alte atrocități. Numărul acestora este estimat între 280.000 și 380.000. Au fost supuși unor deportări și circa 25.000 de romi/țigani, din care circa 11.000 au pierit. De asemenea, au fost înăsprite legile rasiale și antisemite inițiate sub regimul regelui Carol al II-lea (Wiesel et al., 2004: 388, 326). Întreprinderi și proprietăți aparținând evreilor au fost „românizate”, rezultând „îmbogățirea rapidă a unor elemente capitaliste”, române și germane (Constantinescu, 2000: 52). Cetățenii români de origine germană au devenit membrii ai Grupul Etnic German prin legea de constituire ai organizației din 1940. Cum aceeași lege „imprima *de jure* organizației un caracter nazist, (...) ea va servi comisiilor locale și de plasă ale reformei agrare din 1945 drept argument pentru deposedarea nemților din satele României de proprietăților lor funciare” (Șandru, 2009: 36).

Regimul comunist

După al doilea război mondial, societatea românească a trecut printr-o serie de schimbări structurale pe toate planurile către o nouă formă de organizare, după modelul dezvoltat în Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste (URSS) sub conducerea lui I.V. Stalin.

Studiul calității vieții și al nivelului de trai din perioada 1948-1989 prezintă probleme deosebite. La aproape trei decenii de la Revoluția din Decembrie 1989, considerațiile istoricului Vlad Georgescu (1992: 254) sunt încă valabile: „studiul comunismului (...) ridică în fața cercetătorului obstacole aproape de netrecut; informația este săracă, fragmentară și, de multe ori, răstălmăcită”. Sociologia românească înregistrează numai 31 de cercetări empirice de amploare în perioada 1948-1989 (Zamfir și Filipescu, 2015: 101). Deși aproape toate au fost finalizate publicistic, cea mai mare parte a acestora reprezintă cercetări monografice și industriale, concentrate între 1957-1974, mai puțin relevante la scară națională. Ca atare, principalele surse de date pentru perioada 1948-1989 rămân recensămintele din 1956, 1966, 1977, precum și anuarele statistice. Asupra limitelor informațiilor statistice din perioada comunistă, Petru Pepelea nota în cuvântul înainte al primului anuar de după Revoluție (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: III) că anuarul „a fost amputat continuu, ajungând ca ultima ediție, de dimensiunea unei broșuri, să cuprindă în jur de 100 pagini, și acestea conținând doar cifre cvasi-generale, menite să prezinte o situație economică și socială înfrumusețată”.

În cele ce urmează ne propunem o analiză pe cât se poate de neutră, pe baza datelor disponibile, cu înțelegerea limitărilor și caracterului incomplet al acestora la acest moment. Dincolo de disponibilitatea datelor, o sursă majoră de dificultate privind analiza neutră, pe baze științifice a perioadei 1948-1989 este reprezentată de ideologia anticomunistă a tranziției. Între alții, Florin Abraham (2008) a pus în discuție influența anticomunismului asupra istoriografiei de după 1889, cu impact asupra temelor și a rezultatelor cercetării științifice. Cel mai probabil, impactul asupra sociologiei a fost surprins cel mai bine de Florin Poenaru (2017: 147-148): „prin condamnarea *ab initio* a comunismului nu (...) e nevoie de sociologie - știința modernității prin excelență”. În abordarea de tip anticomunist se pornește de la o concluzie prestabilită, rolul cercetării fiind doar de a întări această concluzie. Ca atare, comunismul „necesită nu o investigație sociologică, ci o respingere morală, filosofică și psihologică”.

Standardul de viață și structura ocupațională

Începând cu 1948, profunde schimbări social-politice și economice au determinat modificări de amploare în structura socială a României (Ciutacu și Goga, 2000: 415).

Datorită procesului de industrializare, muncitorimea devine principala categorie socio-ocupațională. Numărul muncitorilor crește de la circa 1,2 milioane persoane în 1950 la 6,38 milioane persoane în 1989. Raportat la total populație ocupată în intervalul menționat, aceasta reprezintă o creștere de la 14,6% la 58,4%, iar raportat la total salariați de la 57,6% la 79,9%. În interiorul muncitorimii, muncitorimea industrială a reprezentat o pondere relativ

constantă de circa jumătate (3,3 milioane persoane în 1989), urmată, la mare distanță, de muncitorimea din servicii, aceasta din urmă cu o pondere crescândă între 20-30%.

Salariații cu activități non-manuale includeau personalul de conducere, specialiști și funcționari, conform statisticii forței de muncă din anuare. Alternativ, la recensământ, această categorie apare ca fiind formată din intelectuali și funcționari. Între 1950-1989, numărul lor crește de la 404 mii la 1,6 milioane persoane. Ponderea categoriei în total populație ocupată se mărește de la 10,7% la 14,7%, iar în total salariați scade de la 42,4% la 20%, ca efect al industrializării.

O categorie specială o reprezentau persoanele care desfășurau activități independente. Având în vedere apartenența lor la sectorul privat, din rațiuni politice și ideologice informații despre meseriași și liber-profesioniști apar numai în recensăminte. Meseriașii individuali scad de la 197 mii la 64 mii persoane între 1956 și 1977, reprezentând 1,9%, respectiv, 0,6% din populația activă ocupată. În același interval, liber-profesioniștii cresc numeric de la 29 mii la 35,6 mii persoane și ca pondere de la 0,28% la 0,33%.

Amploarea profundă a procesului de industrializare este evidențiată de scăderea populației ocupate în agricultură. Față de aproape 80% în interbelic, ponderea acesteia coboară liniar de la 74% în 1950 la 27,9% în 1989 (Ciutacu și Goga, 2000).

Schimbările în structura și relațiile de proprietate determinate de decizii politice au rezultat în profunde transformări în agricultură. În sens larg, deciziile au fost parte a controlului de către regimul politic asupra societății și economiei. În sens restrâns, obiectivele au inclus atât controlul asupra alocării banilor și a forței de muncă în economie, îndeosebi migrația forței de muncă de la sat la oraș, cât și controlul politic asupra societății prin schimbarea structurii sociale de la o societatea preponderent agrară la una preponderent industrială. La nivelul structurii socio-ocupaționale, aceasta a însemnat transformarea a milioane de țărani în muncitori, în special muncitori industriali. În plus față de aceste categorii, în agricultură întâlnim salariați, între care predomină muncitorii agricoli, al căror număr crește de la 195 mii în 1950 la aproape 569 mii persoane în 1989.

Schimbările în structura și relațiile de proprietate din mediul rural au fost reprezentate de colectivizarea agriculturii (1949-1962). Noua structură de proprietate a inclus: proprietatea de stat, proprietatea cooperatistă și proprietatea privată (individuală). În intervalul 1950-1989, totalul proprietății de stat în suprafața agricolă totală urcă de la 5,3% la circa 30% după colectivizare; proprietatea cooperatistă crește de la 1,6% la aproape 62% în 1962, cu o ușoară tendință descendentă spre 60% ulterior; proprietatea privată scade de la 76,4% la 6% în 1962, urcând apoi la peste 9% în anii 1980.

În interiorul proprietății de stat, producția agricolă a fost organizată în principal în jurul Gospodăriilor Agricole de Stat (GAS), devenite ulterior Întreprinderi Agricole de Stat (IAS). Gheorghe Gaston Marin (2000: 186), președinte al Comitetului de Stat al Planificării (1956-1965), arată că GAS „au fost organizate de la început pe fostele ferme ale Ministerului Agriculturii și Domeniilor la care s-au adăugat o parte a proprietăților moșierești expropriate prin reforma agrară din 1945”. Acestea grupau circa 2 milioane hectare, echivalent a 14% din

suprafața agricolă. Gaston Marin subliniază poziția de prim ordin pe care GAS/IAS o aveau în economie atât în ce privește alocarea investițiilor, cât și ca furnizor principal și stabil de produse agro-alimentare. Între 1960-1989 GAS aveau circa 224-260 mii salariați, din care peste 93% erau muncitori agricoli. Locul doi ca ordin de mărime pentru efectivele de salariați agricoli era reprezentat de Stațiunile pentru Mecanizarea Agriculturii (SMA). Unele de stat, altele cooperatiste, acestea aveau 163 mii salariați în 1989.

Proprietatea cooperatistă a fost organizată în Cooperative Agricole de Producție (CAP). Acestea au fost succesoarele Gospodăriilor Agricole Colective (GAC) și a Întovărășirilor agricole (TOZ), cele două forme de organizare din perioada procesului de colectivizare. În funcție de surse, periodizarea colectivizării diferă (Dobrinu și Iordachi, 2005). Cu toate acestea, conform datele din Anuarul statistic 1966 (: 237-240) aproape 80% din suprafața viitoarelor CAP-uri a fost colectivizată începând cu 1957. În acel an, GAC și TOZ reprezentau 20,6%, respectiv 30,3% din suprafața agricolă, după care ponderea TOZ descrește liniar până la dispariție spre finalul colectivizării prin transformare în GAC. După 1962, între 5,8-6,5% din suprafața agricolă totală, aproximativ 10% din totalul suprafețelor colectivizate, a rămas în folosința gospodăriilor personale ale membrilor CAP.

Schimbarea structurii de proprietate se reflectă în creșterea țărănimii colectivistice în defavoarea țărănimii individuale. Categoria țăranilor cooperatori crește de la 797 mii la recensământul din 1956 la peste 2,7 milioane la cel din 1977 (Ciutacu și Goga, 2000: 421). Țăranii individuali scad de la 6,15 milioane persoane la 633 mii, în același interval. Din considerente ideologice și politice, regimul nu va mai publica date privind țăranii individuali după recensământ. În schimb, datele disponibile privind țăranii cooperatori indică o scădere liniară de la aproape 4,6 milioane în 1962 la puțin peste 1,9 milioane în 1989 (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 414-415), cauzată în principal de migrația la oraș datorită industrializării și de îmbătrânirea demografică a mediului rural.

Procesul de colectivizare a reprezentat o transformare radicală pentru țărănimea din România. Din punct de vedere social, se poate afirma că avem de a face cu un Ianus cu două fețe. Pe de o parte, soluția colectivizării reprezintă un element de continuitate - fapt ignorat după 1990 - în dezbaterile privind țărănimea, structura de proprietate și direcțiile de dezvoltare ale agriculturii de la finele perioadei interbelice. Spre exemplu, Ionescu-Sisești (1938: 302), ministrul agriculturii în guvernele liberale din anii 1930, pleda pentru înlăturarea pulverizării excesive a proprietății agricole printr-o politică de comasare, care să permită o exploatare agricolă rațională. Mergând și mai departe, în ultima sa carte, Madgearu (1940: 364-365) analiza soluția colectivizării, după model sovietic sau bulgăresc. Aspect problematic pentru viitor, atitudinea țărănimii față de cooperatie nu era nici pe departe una entuziastă. Mișcarea cooperatistă era încă slabă în România interbelică. La sate, în principal din cauza neîncrederii, mișcarea cooperatistă chiar a pierdut 85% din membrii între 1931-37, conform datelor lui Victor Axenciuc (2000: 264-265).

Pe de altă parte, comasarea terenurilor agricole reprezintă, în orice împrejurări istorice, un act de intervenție violentă, externă lumii rurale și realizat cu sprijinul cel puțin implicit al

statului, asupra proprietății țărănești seculare. Ca atare, colectivizarea nu poate fi separată de presiunile și prin violențele care aceasta s-a realizat. Persuasiunea și propaganda pentru colectivizare au fost însoțite și de coerciție, brutalități, ilegalități, inclusiv comasări abuzive, ce reies limpede din documentele de arhivă (Cătănuș și Roske, 2000, 2004, 2005). Din punct de vedere al structurii sociale, colectivizarea echivalează și cu procesul de lichidare a chiaburimii. Printre victimele represiunii au fost nu doar chiaburi, arată Șandru (2005: 53), ci și „mulți țărani mai puțini înstăriți ori chiar săraci”.

O trăsătură definitorie a perioadei comuniste este etatizarea, observabilă și din structura populației active după tipul de proprietate. Recensămintele din 1956, 1966, 1977 operează cu trei categorii de proprietate: publică, privată și, respectiv, cooperatistă, mixtă și altele. Constantin Ciutacu (2000: 416-417) a surprins schimbările structurale în ocupare pe forme de proprietate. Sectorul public, ce include și întreprinderile naționalizate începând cu 1948 și întreprinderile de stat nou-înființate înregistrează o cotă de 37,6% în 1956, ce crește apoi la 62,8% datorită industrializării. Sectorul privat înregistrează o scădere de la 62,3% la 6,5% în intervalul amintit, în principal ca urmare a colectivizării. Efectele acesteia sunt evidențiate și de dinamica din categoria cooperatist, mixt și altele, care crește de la 0,1% la 30,7% în perioada 1956-1977. Se observă diferențe destul de mici, dar totuși existente, între populația activă și populația ocupată, în contextul în care regimul introdusese obligativitatea muncii și, ca formă legală, nu exista șomaj. Cu toate acestea, în anii 1980 exista și un șomaj real, estimat de Cătălin Zamfir (1999: 37) la 4-5% în 1989. Un alt aspect relevant al ocupării este că populația activă cunoaște creșteri ne semnificative în perioada 1956-1989, în intervalul 10,4-10,9 milioane persoane, fapt cauzat de îmbătrânirea demografică.

Fenomenul îmbătrânirii demografice se reflectă și în structura și dinamica populației inactive. Aceasta devine majoritară la finele anilor 1970. În termeni absoluți, crește de la 7 milioane în 1956 la circa 12,5 milioane în 1989. În raport cu perioada precedentă, pensionarii devin o categorie numeric importantă, fapt ce reiese, odată în plus, ca efect industrializării, dar și al opțiunii politice a regimului pentru asigurările sociale universale publice. Pensionarii de asigurări sociale cresc de la circa 460 mii în 1950 la 2,3 milioane în 1989. Un efect social al colectivizării a constat și în gradul ridicat de cuprindere a țărănimii într-un sistem de pensii. Numărul pensionarilor CAP se ridică la aproape 1,3 milioane în 1970, scăzând apoi la circa 980 mii în 1989 din rațiuni demografice. Sistemul de pensii din perioada comunistă mai includea pensionari IOVR (invalidi, văduve, orfani de război), țărani individuali, de ordinul a câteva zeci de mii, și vârstnici beneficiari de ajutor social, de asemenea de ordinul a câteva zeci de mii (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 26-27).

În ceea ce privește nivelul de trai al populației, periodizarea realizată de Poenaru, Molnar și Csorvassi (2000) rămâne de referință. Potrivit acesteia, cele peste patru decenii ale regimului comunist pot fi delimitate în trei perioade distincte.

Întâia perioadă cuprinde *primii ani postbelici, de recuperare după al doilea război mondial*. Deși perioada e caracterizată de creșterea veniturilor populației, trebuie ținut cont de baza foarte joasă de pornire, cauzată de o serie de factori: secătuirea economiei în cel de al

doilea război mondial; preponderența capitalului străin în axa de comandă a economiei, mai întâi prin acapararea vechilor poziții ale capitalului vest-european de către capitalul german nazist, participării preluate ulterior de URSS în cadrul societăților mixte româno-sovietice tip Sovrom. Perioada postbelică înregistrează o penurie cronică de bunuri de consum, îndeosebi de hrană în anii 1945-1947, care a impus o raționalizare a acestora. Finalul acestei perioade este plasat în anii 1950, dar e dificil de marcat exact.

Conform seriilor seculare (în dolari 2000 la paritatea puterii de cumpărare) realizate de Axenciuc (2012: 40-41), PIB pe locuitor din anul 1950 este comparabil de cel din 1938, iar indicele produsului social depășește valoarea din 1938 în 1951 (Direcția Centrală de Statistică, 1966: 103). Perioada de recuperare în privința nivelului de trai a durat și mai mult. Seriile de date privind consumul mediu anual pe locuitor la principalele produse alimentare arată că nivelul din 1938 nu este depășit în 1950, ci abia în 1960, punctul exact de inflexiune fiind, cel mai probabil, undeva în a doua parte a anilor 1950, dar care rămâne a fi stabilit de cercetări viitoare (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 129).

A doua perioadă corespunde *creșterii economice semnificative de la finele anilor 1950 până la finele anilor 1970* (1960-1980) și e caracterizată de creșterea nivelului de trai al populației, acces universal la asigurări sociale și servicii sociale, îmbunătățirea infrastructurii și a condițiilor de locuit. Toate acestea au însemnat „scoaterea din sărăcie a mării mase a populației” (Poenaru et al., 2000: 450), reprezentând, practic, efectele intrării României în modernitate în ceea ce privește calitatea vieții, datorită procesului de industrializare. În anii 1970, economia începe să dea semne de slăbiciune, care spre finele decadei se reflectă și asupra nivelului de trai. Gaston Marin (2000: 195-197), la acea vreme președinte al comitetului de stat pentru prețuri, arată că reșezarea generală a prețurilor ar fi fost necesară în 1974-76. Pentru că aceasta ar fi dus la o scădere a venitului național și posibile probleme sociale, Nicolae Ceaușescu a dispus ca reșezarea prețurilor să fie subordonată obiectivelor politice. În acel deceniu, România este grav afectată și de calamități naturale: inundațiile din 1970-1971, 1975, cutremurul din 1977. Începând cu 1978 se declanșează criza datoriei externe, fenomen economic decisiv pentru dinamica ulterioară a nivelului de trai și a calității vieții (Stroe, 2000: 375-377).

A treia perioadă cuprinde *anii 1981-1989, de criză prelungită*, marcați de efortul restabilirii echilibrului extern și de politica de lichidare a datoriei externe, care au avut drept consecință în planul nivelului de trai și al calității vieții o „pauperizare a întregii populații” (Poenaru et al., 2000: 450-451). Pauperizarea a inclus restrângerea ofertei de bunuri de consum, penuria cronică de produse alimentare și nealimentare - fiind de notorietate cozile - și, în final, chiar raționalizarea.

Perioada comunistă se distinge prin natura și structura sistemului de distribuție. Decizia politică ia locul pieței ca sistem principal de distribuție. În mecanismul general de formare a veniturilor populației, deciziile luate de conducerea partidului comunist erau puse în practică atât prin intermediul economiei de comandă (întreprinderi de stat, bănci etatizate, sistemul cooperatist etc.), cât și prin intermediul propriu-zis al statului (sistemul de redistribuire,

serviciile publice, salarizarea în sectorul public etc.). Cu tot procesul de etatizare al economiei - colectivizarea agriculturii și naționalizarea mijloacelor de producție din celelalte ramuri -, piața nu a fost eliminată din sistemul de distribuție, ci a rămas ca sistem secundar. Piața era prezentă atât formal (legal), prin vânzările pe piață ale meseriașilor, liber-profesioniștilor și, mai ales, ale țăranilor independenți și colectivști, cât și informal prin piața neagră, alimentată inclusiv prin furtul din întreprinderile socialiste și cele din sectorul cooperatist.

Nivelul de trai al populației din perioada comunistă prezintă o serie de trăsături definitorii.

Prima trăsătură este dată de creșterea substanțială a veniturilor populației, dar care este, la rândul ei, excedată de creșterea economiei. Altfel spus, *dinamica veniturilor reale ale populației, deși pronunțat ascendentă, a fost inferioară ritmului creșterii economice*. În perioada 1950-1989, creșterea în termeni reali a veniturilor totale ale populației a fost de 6,4 ori, iar a veniturilor reale medii pe locuitor de 4,5 ori (Comisia Națională pentru Statistică, 1991: 114). Pe de altă parte, PIB pe locuitor exprimat în dolari 2000 la paritatea puterii de cumpărare a crescut de 7,2 ori în același interval, conform seriilor realizate de Axenciuc (2012: 40). Din toată perioada de peste patru decenii, indicii de creștere veniturilor reale ale populației a fost de două ori și jumătate mai mic decât indicii de creștere veniturii naționale, cele mai mari discrepanțe fiind în perioada Ceaușescu 1970-1989 (Poenu et al., 2000: 453-454).

A doua trăsătură ține de *particularitatea structurii veniturilor populației* din perioada comunistă. Sistemul de repartitie a fost profund schimbat prin două decizii politice de prim rang în schimbarea formei de organizare a societății. Mai întâi, naționalizarea mijloacelor de producție, inițiată în 1948, ce a determinat dispariția aproape totală a veniturilor din proprietate (dividende, rente, dobânzi, chirii). A doua decizie este cea privind „transformarea socialistă a agriculturii”, respectiv colectivizarea. Drept urmare, veniturile din muncă, respectiv salarii și veniturile din munca în agricultură devin, de departe, principalele surse de venit ale populației, reprezentând cel puțin trei pătrimi din totalul veniturilor populației. La acestea se adaugă categoria veniturilor din fondurile sociale de consum, care regrupa veniturile din asigurări sociale (pensii de asigurări sociale de stat, pensii de CAP) și, respectiv, beneficii sociale, cum sunt alocațiile de stat pentru copii, ajutoarele sociale și contravaloarea serviciilor social-culturale de care populația beneficia gratuit sau cu tarife reduse. În această privință, se remarcă „o atenție specială acordată copiilor” și „o puternică preferință pentru servicii sociale în raport cu transferurile directe în bani” (Teodorescu și Stroie, 1999: 28-29). Această categorie avea o tendință de creștere relativă, ca urmare a extinderii numărului de persoane cu drept de pensie, și reprezenta circa o cincime din veniturile populației în perioada 1970-1989 (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 121).

A treia trăsătură a veniturilor populației în perioada comunistă constă în *diferențierile între categoriile sociale*. Aceste diferențieri reprezintă opțiuni politice și ideologice specifice modelului sovietic. În repartitia veniturilor este acordată prioritate muncitorilor. Motivația ideologică reiese din teza regimului de schimbare prin căi revoluționare a clase conducătoare.

Burghezo-moșierimea iese de pe scena istoriei, fiind lichidată prin naționalizare și transformarea socialistă a agriculturii, iar locul său este preluat de clasa muncitoare. În planul veniturilor populației, se observă o creștere mai rapidă, de 1,12 ori, a salariului mediu net al muncitorilor comparativ cu salariul mediu al ceea ce în epocă era cunoscut drept TESA - personalul tehnic, economic și socio-administrativ, care grupa lucrătorii cu activități non-manuale. De asemenea, între 1950-1989, raportul dintre salariu mediu al muncitorilor și cel al personalului TESA crește de la 78% la 88%.

În privința pensionarilor, diferențieri în defavoarea acestora se înregistrează începând cu 1970. Ponderea pensiei medii în salariul mediu net scade de la 56% în 1960 spre 43-46% în anii 1980. Ca atare, se poate afirma că puterea de cumpărare a pensionarilor a cunoscut un declin relativ față de alte categorii sociale, devenind problematică în perioada de criză prelungită a anilor 1980.

Categoria cea mai defavorizată din perioada comunistă a fost țărănimea. Cel mai probabil, la originea acestui fapt a stat decizia politică de alocare de resurse financiare din agricultură în susținerea investițiilor necesare în restul economiei, îndeosebi cele pentru industrializare și urbanizare. La nivelul veniturilor populației, căile de realizare ale acestui transfer au fost variate: prețurile din sistemul contractărilor din comerțul de stat, obligatorii sau nu; sistemul cotelor obligatorii de produse agricole (un fel de impozit în natură, preluat din URSS), inițiat în anii 50, sistat ulterior, dar reintrodus mai apoi în perioada Ceaușescu; nivelul impozitelor (Cătănuș și Roske, 2000, Cătănuș și Roske, 2005); nivelul pensiilor de CAP și alte discriminări (Mărginean, 1999: 187-188); beneficiile sociale de un nivel inferior celor primite de salariați. Pensiile CAP reprezentau doar 9-16% din pensia medie de asigurări sociale în perioada 1970-1989 (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 126-127). Drept rezultat, pensiile a aproape 1 milion de pensionari CAP reprezentau doar 0,5% din veniturile populației în 1989 (Poenaru et al., 2000: 461). Ca atare, veniturile reale ale țărânimii provenite din munca în agricultură cresc de 4,3 ori în perioada 1950-1989, față de creșterea de 6,4 ori a veniturilor reale totale ale populației (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 122, 125).

În paralel cu existența unor diferențieri dintre categoriile sociale, o altă trăsătură a perioadei comuniste constă în puternica reducere a diferențelor dintre salarii. În scopul realizării dezideratului politic și ideologic al „omogenizării sociale”, „raportul dintre salariul cel mai mare și salariul cel mai mic a scăzut de la 22,8:1 în 1950, la 4,3:1 în 1989” (Poenaru et al., 2000: 458), scăderea cea mai accentuată având loc între anii 1951-1970, pe fondul naționalizării și colectivizării.

Sistemul de distribuire din perioada comunistă s-a confruntat cu *problema cointeresării materiale*, o trăsătură distinctivă a modelului sovietic de societate, o altă trăsătură distinctivă a modelului sovietic de societate. După Alexandru Bârlădeanu, coordonatorul politicii economice în perioada 1955-1965, „călcâiul lui Ahile în sistemul economic socialist este absența cointeresării materiale a agenților economici. (...) Se pune problema cointeresării materiale și în industrie și în agricultură. Noi eram în căutarea acelor forme. Faptul că nu le-am găsit - că nu am căutat să le găsim, sau poate nici nu era posibil să le găsim - a dus la prăbușirea

sistemului socialist. Pentru că o economie nu se poate face cu funcționari” (Betea, 2008: 134-135).

În ceea ce privește consumul populației, structura cheltuielilor gospodăriilor a rămas, în linii mari, aceeași în toată perioada anilor 1960-1989. Cheltuielile pentru consumul alimentar și băuturi a fost de circa 50% în cazul familiilor de salariați, între 63-74% pentru familiile de țărani, inclusiv țărani pensionari, și de 58-59% pentru familiile de pensionari de asigurări sociale (Comisia Națională pentru Statistică, 1991: 125). Acestea erau urmate, în bugetul familiilor de salariați, de cheltuielile pentru îmbrăcăminte și încălțăminte (16-18%) și de cele pentru locuință și înzestrarea cu bunuri (15-19%). O tendință importantă în consumul populației este reprezentată de scăderea auto-consumului, respectiv a consumului din resursele producătorilor agricoli. Ponderea acestei categorii scade de la aproape 41% în 1950 la circa o cincime începând cu anii 1970, nivel la care se menține până în 1989 (Poenaru et al., 2000: 463). În schimb, ponderea consumului din comerțul cu amănuntul crește de la aproape 38% în 1950 la un nivel cu puțin peste 60% în anii 1980. Această tendință este efectul industrializării și urbanizării, reflectate în salarii și pensii ca principalele surse de venituri ale populației.

Din punct de vedere al evoluției consumului populației, cele peste patru decenii ale regimului comunist pot fi delimitate în două mari perioade distincte. Prima, care durează din 1950 până la izbucnirea crizei datoriei externe în anii 1978-1980, reprezintă cea mai lungă perioadă de creștere neîntreruptă a nivelului de trai al populației din întreg secolul 1918-2018. Cu toate acestea, în anii 1950 populația încă se confrunta cu lipsuri și greutăți în consumul alimentar și nealimentar. Consumul alimentar mediu anual pe locuitor din 1950 era inferior celui din 1938 la produse alimentare importante: cu circa o cincime la carne și ouă și cu jumătate în cazul fructelor. Raportat la 1960, când nivelul din 1938 fusese depășit, consumul pe locuitor din 1980 era semnificativ mai mare - între 1,3 și 2,6 ori - la toate mărfurile alimentare și nealimentare (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 129).

A doua perioadă este cea cuprinsă între 1980-1989 și reprezintă cea mai îndelungată perioadă de declin persistent al nivelului de trai din secolul 1918-2018. Din acest motiv, aceasta necesită o atenție specială. În ciuda unei creșteri a veniturilor reale totale ale populației de mai puțin de 6% între 1981-1989 (Poenaru et al., 2000: 453), standardul de viață al populației a cunoscut o degradare ce a rămas puternic întipărită în memoria contemporanilor (Zamfir și Zamfir, 1999). Puterea reală de cumpărare a scăzut pentru cea mai mare parte populației. Față de datele oficiale, care indicau o creștere cu 5,9% a salariului mediu real pentru 1981-1989, recalculările efectuate de Constantin Ionete (1993: 24-27) indică, din contră, o scădere cu circa 5 puncte procentuale. Erodarea puterii de cumpărare a avut drept sursă și „sporirea însemnată a masei monetare”, rezultată „în tensiuni deosebite în asigurarea fondului de marfă pentru satisfacerea cererii solvabile a populației, ca efect al forțării exportului pe seama unor resurse care erau destinate pieței interne” (Stroe, 2000: 341-388). Populația s-a confruntat cu „creșterea progresivă a rarității tuturor bunurilor, inclusiv a bunurilor alimentare de bază”, la care „se adaugă o deteriorare rapidă a calității bunurilor”

(Zamfir și Zamfir, 1999: 37). La nivelul consumului, toate acestea s-au concretizat prin: scăderea cu 12% a consumului de energie electrică - inclusiv prin sistarea temporară a alimentării populației -; restricționarea puternică a încălzirii centralizate din locuințe și de la locul de muncă începând cu iarna 1984/1985 (Poenu et al., 2000: 467); program redus de apă caldă pentru mai toate orașele cu sisteme centralizate de apă caldă curentă și, mai ales, reducerea consumului alimentar. Raportat la 1980, consumul mediu pe locuitor a scăzut cu 10% exprimat în calorii pe zi (de la 3.259 la 2.949), inclusiv cu aproape 20% la total kg/an de carne și produse din carne. Scăderea nivelului de trai este oglindită și în creșterea ponderii cheltuielilor alimentare în bugetele tuturor tipurilor de gospodării, mai pregnantă (cu circa 6 puncte procentuale) pentru cele de salariați și țărani (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 131). Perioada este marcată de cozi și, pe final, de reapariția raționalizării. Degradarea nivelului de trai al populației a avut drept consecință și mișcări de protest ale muncitorilor industriali, în ciuda regimului de dictatură de atunci. Prima mișcare de amploare a fost cea a minerilor din 1977, urmată de cea a muncitorilor din Brașov în 1987.

O problemă a perioadei de criză prelungită 1980-1989 privește măsura în care consumul alimentar a fost afectat de forțarea exporturilor ca mijloc de depășire a crizei balanței de plăți și de rambursare înainte de termen a datoriei externe. O evaluare globală nu putem oferi. În schimb, datele privind o categorie de produse agroalimentare de mare importanță pentru populație - carnea și produsele din carne -, pot oferi un răspuns parțial. Raportul dintre vânzările (în mii tone) din comerțul interior și, respectiv, volumul exportului a fost de 3,4 în 1970 și 2,4 în 1980. Ulterior, raportul se depreciază substanțial în favoarea exporturilor, care ating chiar paritatea cu vânzările către populație din comerțul intern în anul 1986. Pe de altă parte, trebuie ținut cont de faptul că din totalul consumului de carne și produse de carne al populației, comerțul intern socialist nu acoperea decât o parte minoritară, ponderea maximală de o treime fiind atinsă în 1980. Restul consumului populației era acoperit prin auto-consum și de piața neagră, categorie alimentată inclusiv prin furtul din CAP și din industria alimentară. Această situație, precum și inegalitățile în distribuția consumului în populație, reprezintă un alt motiv pentru care autoritățile nu publicau date privind consumul pe cap de locuitor.

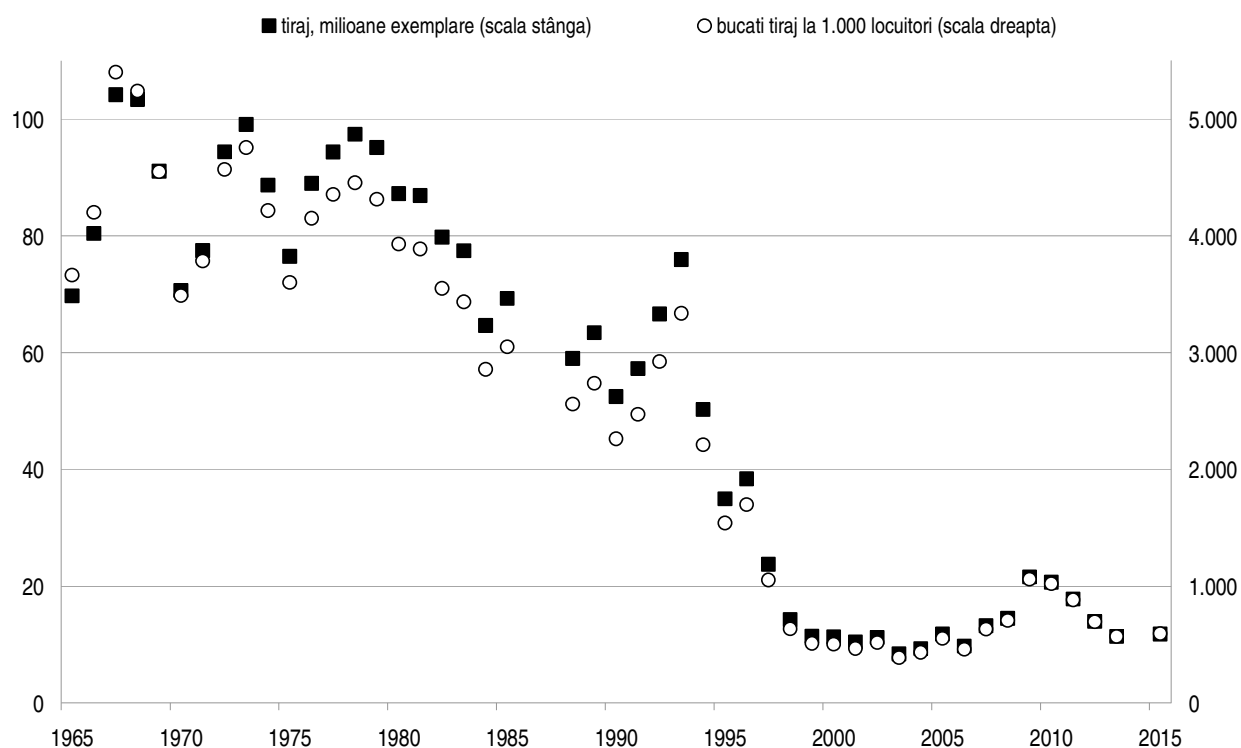
Consecința este că, dacă s-ar fi păstrat raportul dintre volumul vânzărilor de carne din comerțul socialist și volumul exporturilor din 1980, an de vârf al consumului de carne pe cap de locuitor, - altfel spus, fără forțarea exporturilor - consumul de carne și produse din carne pe locuitor ar fi scăzut cu doar 3-6%, în loc de 9-11%. Începând cu 1988, exporturile au o contribuție neglijabilă în reducerea consumului populației de carne și produse de carne. Scăderea producției agricole, cvasi-liniară între 1980-1987, determină înrăutățirea consumului populației până la un nivel în 1989 cu circa 15% sub cel din 1980 (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 384-385, 590-591, 622-623, Comisia Națională pentru Statistică, 1991: 122-123). Cauzele scăderii cu aproape 10% a producției de carne în 1989 față de 1980 reprezintă o combinație de factori, în care contribuția fiecăruia rămâne de stabilit: ani agricoli mai slabi,

dezagregarea activității agenților economici ca efect al politicilor economice, presiunea populației pe șeptel în condițiile rarității cărnii și produselor din carne.

Un alt aspect important al crizei 1980-1989 este că privațiunile pe care le-a suportat populația României în anii 1980 au fost rezultatul unei politici deliberate de reducere a consumului populației, în fapt de a arunca pe umerii acesteia costurile greșelilor de politică economică. Altfel spus, față de perioadele precedente de scădere a nivelului de trai - cea de după primul război mondial, cea din timpul mării crize 1929-1933, cea din ultimii ani ai celui de al doilea război mondial și anii postbelici - au avut, în primul rând, cauze „obiective” (război mondial, șoc economic extern), ale căror efecte negative au fost amplificate de deciziile de politică economică și socială, degradarea nivelului de trai din anii 1980 este în primul rând rezultatul unor politici greșite și secundar efectul unui șoc extern (criza datoriilor suverane din urma celui de al doilea șoc petrolier).

În fond, deciziile de a reduce consumul de hrană și energie a populației nu prin reducerea veniturilor, ci prin raritatea bunurilor, prin tăieri în fondul de consum al populației, au fost luate în mod conștient. Până la studierea în amănunt a arhivelor, un prim argument în acest sens constă în nepublicarea statisticilor existente în epocă privitoare la consumul populației - date ce erau cunoscute decidenților de atunci. Politica de austeritate din anii 1980, subordonată obiectivului de rambursare înainte de termen a datoriei externe, cu toate consecințele sale sociale, economice și politice, rămâne în răspunderea colectivă a conducerii Partidului Comunist, dar mai ales în răspunderea personală a dictatorului Nicolae Ceaușescu.

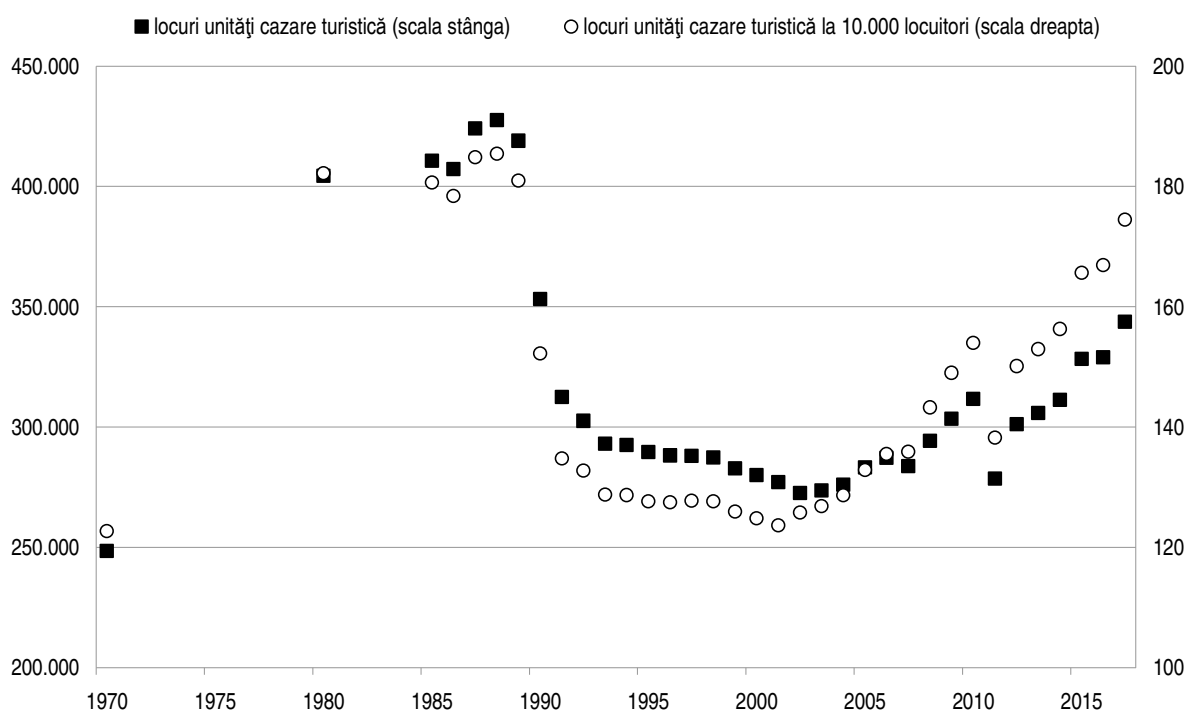
Figura 4 Cărți și broșuri tipărite, intrate în depozitul legal 1965-2016

Sursa: Anuarul Statistic al României 1990-2017

Procesele de modernizare din societatea românească de după 1948 - îndeosebi industrializarea și urbanizarea - se reflectă și în noile oportunități de consum cultural și de petrecere a timpului liber. În raport cu anii 1930, numărul de spectatori la cinematografe la 1.000 de locuitori crește de peste 5 ori (Figura 11), iar la teatre și instituții muzicale de peste 10 ori (Figura 12). Tirajul de cărți și broșuri tipărite, exclusiv manuale de orice fel, atinge un prag maxim de peste 7,5 milioane în 1978, echivalentul a circa 4,5 volume pe locuitor (Figura 4). În anii 1970, lărgirea acoperirii televiziunii a redus din numărul de spectatori la cinematografe și l-a plafonat pe cel de teatre și instituții muzicale. Începând cu a doua parte a anilor 1960, se dezvoltă o rețea de cazare capabilă să susțină turismul de masă (Figura 5), accesibil milioanei de salariați rezultați din procesul de industrializare. Criza din anii 1980 a însemnat degradarea calității vieții și din perspectiva consumului cultural și a oportunităților de petrecere a timpului liber. Măsurile de austeritate au inclus și reducerea cu peste o treime a tirajelor de cărți și broșuri, precum și a emisiei televiziunii publice.

Figura 5 Capacitatea de cazare turistică 1970-2016

Sursa: Anuarul Statistic al României 1990-2017

Dinamica nivelului de trai în comunism prezintă două ambivalențe sau aspecte contradictorii. Prima, sesizată de Vladimir Pasti (2006: 85-87), este că bunăstarea materială în creștere a populației din perioada de dezvoltare a comunismului (până în 1980) era însoțită de renunțarea la alte componente ale bunăstării, cum sunt drepturile și libertățile fundamentale, precum și accesul real la puterea politică. În opinia noastră, a doua ambivalență este că, deși populația a fost cea care a suportat, aproape în întregime, costurile modernizării României prin industrializare, nu a ajuns să se bucure de beneficiile acesteia și de o viață prosperă. După trei decenii de creștere, a urmat un deceniu de degradare persistentă a nivelului de trai, mai ales

la nivelul nevoilor de bază: hrană, încălzire, lumină. Ca urmare, populația României iese istovită din perioada comunistă.

Structură și procese demografice

La finele perioadei interbelice, Madgearu (1940: 28) arăta că suprapopularea din mediul rural, în același timp factor cauzal și efect al decalajelor de dezvoltare ale României, nu poate fi rezolvată decât prin emigrare sau industrializare. Dinamica populației în perioada 1948-1989 arată că soluțiile aveau să fie cele prevăzute de Madgearu, cu două mențiuni: a fost industrializare și emigrare (nu *sau* emigrare), la care s-a adăugat și controlul nașterilor. Dacă procesul de industrializare, migrația internă și urbanizarea sunt elemente destul de cunoscute, emigrarea din perioada comunistă reprezintă un fenomen mult mai puțin cunoscut, cel mai probabil din cauza faptului că emigrarea a atins două etnii minoritare și mult mai puțin sau aproape deloc populația majoritară românească. Cele două etnii minoritare - germanii și evreii - au emigrat aproape în masă în Germania de Vest și, respectiv, statul Israel. Emigrarea evreilor a avut loc în anii 1950-1960. România avea „cea mai numeroasă populație evreiască dintre țările de democrație populară”, estimată la „circa 300.000 de suflete, cu toate plecările masive”, potrivit stenogramei ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 14.01.1953 (Moraru și Moraru, 2012: 39). La recensământul din 1977 au fost înregistrați aproape 43.000 de evrei sau 0,2% din populația totală, iar la recensământul din 1992 aproape 9.000 de evrei, adică mai puțin de 0,1% din populația totală a României.

Germanii reprezentau 2% în 1966 față de 2,2% germanofoni în 1948, când a fost înregistrată populația doar după limba maternă și nu după etnie. În termeni absoluți s-a înregistrat o creștere de la 343.919 persoane în 1948 la 382.595 persoane în 1966. Totuși, în termeni relativi, această creștere este aproape la jumătate (11%) față de creșterea a populației totale a României de circa 20% în intervalul 1948-1966. Un val masiv de emigrare al germanilor are loc în anii 1970-1980, când peste două treimi dintre aceștia părăsesc România, astfel încât la recensământul din 1992 sunt înregistrați mai puțin de 120 mii germani, echivalentul a doar 0,5% din populația totală. Dacă în cazul evreilor motivația emigrării este aproape exclusiv una politică, în cazul germanilor motivația apare ca în principal economică, având la bază exproprierile discriminatorii și abuzive ce au însoțit reforma agrară din 1945 (Șandru, 2009), la care se adaugă criza nivelului de trai din anii 1980.

Din perspectiva nivelului de trai și a calității vieții, principalul fenomen demografic din perioada 1940-1989 este reprezentat de tranziția demografică prin care a trecut România. După Vladimir Trebici (1994: 49), România încheie tranziția demografică în deceniul 1970-1980. Drept rezultat, indicatorii privind mișcarea naturală a populației prezintă un tablou general caracterizat prin natalitate scăzută și mortalitate scăzută. În privința scăderii mortalității, Trebici (1986: 46) arată că perioada decisivă a fost 1950-1965, când se înregistrează o scădere a acesteia de două ori, de la 16,5 la 8,6 la 1.000 locuitori.

Particularitatea tranziției demografice românești este dată însă de dinamica fertilității. După 1955 și mai cu seamă după 1957, când avorturile la cerere se liberalizează, din țara cu

cea mai ridicată fertilitate în Europa, România devine una dintre țările cu cea mai redusă fertilitate. Dintre toate țările socialiste, aflate la un nivel comparabil de dezvoltare, România este singura care cunoaște o scădere a fertilității sub pragul critic de înlocuire (doi copii născuți de o femeie în cursul vieții sale fertile) în anii 1963-1965 (Stănescu, 2015: 21). Asupra cauzalității acestei scăderi abrupte a fertilității, Trebici (1994: 52) notează că deși spre sfârșitul intervalului 1958-1966 se înregistrau patru avorturi la o naștere vie, nu este demonstrată o legătură causală directă între avorturi și natalitate. Cătălin Zamfir a formulat o ipoteză sociologică asupra scăderii fertilității: România a cunoscut o schimbare a culturii natalității, care a avut la bază șocul modernizării rapide și intense, dar derulată cu resurse limitate, între 1948-1970. În ciuda politicii de susținere a familiilor cu copii din socialism, „costul pentru creșterea unui copil plătit de familie era foarte ridicat în raport cu resursele disponibile ale acesteia” (Zamfir, 1999: 172). Pe baza datelor de recensământ, Zamfir (1999: 161-162) arată că „scăderile cele mai importante de natalitate (...) pot fi găsite, contrar așteptărilor, tocmai în segmentul care tradițional era caracterizat prin natalitatea cea mai ridicată: țărani”. Analiza lui Zamfir are și mai mult sens dacă facem legătura cu situația veniturilor populației în perioada anilor 1948-1965, în special a țărănimii, expusă mai sus. Presată de costurile industrializării din anii 1950, populația nu a mai putut face față și la costurile asociate creșterii copiilor și a recurs la un control foarte strict al nașterilor, facilitat prin disponibilitatea la cerere a avorturilor. Scăderea dramatică a fertilității din România anilor 1960-1966 apare, potrivit ipotezei lui Zamfir, drept un cost social al industrializării.

Ca reacție la scăderea fertilității a survenit decizia politică inițiată de Nicolae Ceaușescu în 1966 de interzicere a avorturilor la cerere. În această privință sunt de notat două aspecte. Primul, că această măsură și altele ce au format politica natalistă a regimului „nu au avut”, după Trebici (1994: 49), „decât efecte de conjunctură, determinând totodată distorsiuni în repartitia pe vârste a populației”. În ciuda măsurilor promovate de regim - atât beneficiile sociale pentru familiile cu copii, cât și restrângerea accesului la mijloace contraceptive - populația a reușit să se adapteze în numai câțiva ani, realizând controlul prenatal și postnatal al nașterilor. Conform datelor lui Traian Rotariu (2015: 168), între 1967-1989 „în România s-au efectuat 7,4 milioane de avorturi legale, la un număr de 9,3 milioane de născuți vii sau, cu alte cuvinte, aproximativ 80 de avorturi la 100 de nașteri”. Peste toate acestea, perioada 1967-1989 rămâne în memoria socială ca una de suferință pentru multe femei și cupluri, cauzată de „încălcarea brutală a drepturilor fundamentale formulate în documente internaționale” (Trebici, 1994: 53). Cealaltă componentă a politicii de ridicare a natalității inițiată de Nicolae Ceaușescu, mai puțin cunoscută, ține de asumarea unor ținte oficiale de creștere a populației României. Astfel, programul PCR din 1975 prevedea o țintă de 25 milioane locuitori pentru 1990 și 30 de milioane pentru 2020 (Trebici, 1979: 467). În această lumină, decizia din 1966 apare ca unul dintre instrumentele în realizarea acestui deziderat.

Condiții de viață: urbanizare, locuire

Urbanizarea reprezintă unul dintre procesele fundamentale în modernizarea societății românești în perioada 1948-1989. Față de 19,2% în 1939, populația urbană înregistrează o pondere de 23,4% la recensământul din 1948 (primul pe teritoriul României stabilit la Conferința de Pace de la Paris din 1946), 31,3% la recensământul din 1956 și 43,6% la cel din 1977. Începând cu 1985, populația urbană este majoritară, atingând o pondere de 53,2% în 1989. Între 1948-1989, populația urbană crește cu o medie anuală de aproape 210 000 persoane, de la 3,7 la peste 12,3 milioane persoane. Creșterea nu este însă liniară. Până în 1968, inclusiv la recensăminte, în mediul urban au fost cuprinse date referitoare la comune suburbane sau localități asimilate urbanului de ordinul sutelor (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 49, 51). Procesul de urbanizare are la bază în principal migrația sat-oraș, cauzată de industrializare (Rotariu et al., 2017: 90-91), dar și creșterea pe cale administrativă a mediului urban prin modificări în statutul administrativ al așezărilor umane. Spre exemplu, numărul orașelor și municipiilor crește de la 183 în 1965 la 260 în 1989.

Electrificarea este un alt proces prin care viața românilor a intrat în modernitate. Din punct de vedere al calității vieții, aceasta a însemnat reducerea substanțială a cantității de timp alocate treburilor gospodărești, creșterea timpului liber și ușurarea vieții oamenilor, îndeosebi a femeilor. Față de 10,5% din total gospodării abonate la energie electrică în 1938, recensământul din 1966 consemnează că 83% din locuințe erau iluminate electric, pondere ce urcă la 85,3% în 1977. Anchetele privind locuirea și condițiile de locuit a Comisiei Naționale de Statistică din 1981 și 1990 indicau că 95,4%, respectiv 98,7% din familii aveau iluminat electric, conform datelor citate de Grigore Vâlceanu (2000: 474).

Creșterea cu aproape 46% a populației totale între 1948 și 1989, dar mai ales amploarea procesului de urbanizare, care a antrenat creșterea de peste 3,3 ori a populației de la orașe, a determinat o presiune puternică pe fondul de locuințe, în contextul în care numărul și calitatea acestora reprezenta o problemă în perioada interbelică. Potrivit estimărilor lui Vâlceanu (2000: 468-469), România a cunoscut o criză a locuințelor în anii 1950, pe fondul declanșării industrializării: între 1948 și 1956 populația urbană a crescut cu circa 150 000 anual, dar numărul locuințelor noi a fost sub 20.000 anual.

Între 1951 și 1989, în România au fost construite peste 5,5 milioane locuințe, din care 2,98 milioane din fondurile statului, întreprinderilor și organizațiilor cooperatiste și obștești, iar restul de 2,54 milioane din fondurile populației (Comisia Națională pentru Statistică, 1991: 524-525). În timp și pe medii de rezidență, distribuția construcției de locuințe a fost foarte inegal distribuită între cele două surse de finanțare. Între 1951-1970, construcția din fondurile populației a reprezentat trei pătrimi din total locuințe date în folosință și, respectiv, circa 84% din total locuințe din fondurile populației între 1951-1989. Posibilitățile largite ale economiei naționale începând cu 1960 au făcut posibilă lansarea unui vast program public de construcție de locuințe, vârful fiind atins în anii 1970, în special în a doua parte a decadei. În deceniul opt au fost date în folosință 42,5% din toate locuințele construite din fonduri publice sau ale

întreprinderilor socialiste din perioada 1948-1989. După Vâlceanu (2000: 471), între 1966-1989, „în mediul urban, (...) creșterea fondului locativ a devansat dinamica populației”.

Din perspectiva calității vieții, în memoria socială au rămas două elemente ambivalente legate de locuințe și politica de locuire din socialism. Primul ține de volumul construcției de locuințe și de nivelul larg și facil de acces la locuire pentru populație, fie prin închiriere, fie prin cumpărare în condiții de creditare accesibile. În această privință, este de reținut că politica de locuire din România a fost similară celei din celelalte state socialiste, atât la nivel de concepție, cât și ca volum comparabil al locuințelor raportat la populație (Dan, 2006). Al doilea element ține de politica de sistematizare, mai ales aspectul sensibil al dărâmării de locuințe, biserici și alte monumente, precum și cel al „sistemizării” satelor. Potrivit datelor lui Adrian Dan (1999: 451), între 1977 și 1987 au fost demolate peste 182.000 case, din care 98.000 la orașe și 84.500 la sate.

Anii 1980 au însemnat un declin cantitativ al construcției de locuințe. Numărul de locuințe date în folosință din fonduri publice scade progresiv până 54.979 în 1989, nivel comparabil mijlocul anilor 1960. Din punct de vedere al calității, în anii 1980 crește ponderea apartamentelor construite de confort II, III și IV (Dan, 1999: 450).

În anul 1989, numărul de locuințe depășea numărul total de gospodării cu peste jumătate de milion de unități, conform datelor din balanța fondului de locuințe, citate de Vâlceanu (2000: 472). Cu toate acestea, la întrebarea dacă fondul locativ era suficient în raport cu cererea de locuințe din partea populației, răspunsul este mai degrabă nu, mai ales în contextul urbanizării și al declinului demografic din rural. Vâlceanu (2000) și Dan (2006) arată că, în ciuda eforturilor făcute și a volumului de locuințe construite, România se plasa în 1989 pe unul dintre ultimele locuri în Europa, atât la gradul de înzestrare al familiilor cu locuințe, cât și la confortul acestora, exprimat printr-o serie de indicatori precum numărul mediu de camere/locuință, suprafața locuibilă/cameră, numărul mediu de camere/persoane etc. De asemenea, supraaglomerarea a rămas o problemă. Conform datelor din Ancheta privind locuirea și condițiile de locuit din 1990 a Comisiei Naționale de Statistică, aproape 73,1% din familii locuiau în locuințe cu 2 și 3 camere, arată Vâlceanu (2000: 473).

Tabel 5. Gradul de dotare al locuințelor cu principalele instalații și dependențe

	1966	1977	1992	2002	2011
apă în locuință, total	12,2	29,5	51,6	53,2	79,0
apă de la rețea publică	12,0	28,8	48,7	48,7	58,4
apă caldă	5,2	20,2	43,1	43,4	59,5
canalizare, total	12,2	29,5	50,7	51,1	68,5
din rețea publică		25,6	44,3	44,6	48,8
gaze naturale de la rețea publică	10,5	18,7	32,2	40,5	45,3
baie		26,4	47,0	50,0	64,2
în locuință		24,4	46,3	49,1	62,4
closet cu apă		22,5	47,1	50,5	61,2
în locuință		21,6	45,0	47,3	59,4
instalație electrică	48,3	85,2	96,7	96,3	
încălzirea locuințelor					
centrala termică, termoficare	15,8	20,4			45,7

termoficare		39,1	36,4	19,6
centrală termica				26,1
sobe cu gaze	14,1	5,8		3,0
sobe combustibil solid	69,1	71,8		46,3

Surse: Recensămintele populației și locuințelor 1966, 1977, 1992, 2002, 2011

Condițiile de viață sunt reflectate și în nivelul de confort al locuințelor, observabil și prin gradul de dotare al acestora cu instalații și dependențe. Conform datelor de recensământ și din anchetele statistice, România a înregistrat progrese la acest capitol între 1948-1989 (Tabel 5). Cu toate acestea, la acești indicatori, arată Vâlceanu (2000: 476), România de la finele deceniului 9 se afla la un nivel atins de statele dezvoltate în deceniul 8. De asemenea, erau notabile diferențele între mediile de rezidență. În mediul urban, ponderea locuințelor racordate la rețelele publice de apă și canalizare era între 81-87% în 1992, comparativ cu 3-11% în rural.

Învățământul

Din perspectiva calității vieții, perioada 1948-1989 rămâne, în primul rând, drept cea în care, practic, a fost lichidat analfabetismul. Ponderea neștiutorilor de carte coboară de 23,1% (în populația de 7 ani și peste) în 1948 la circa 3-4% la finele perioadei comuniste (

Tabel 3). Gradul de cuprindere în învățământul de toate nivelurile, îndeosebi cel preuniversitar, a crescut permanent și a fost foarte ridicat, chiar supraunitar în unii ani datorită școlarizării persoanelor ce depășiseră vârsta școlară. Acestea reies atât din nivelul mediu de instrucție al populației de la recensăminte (de la 7,4 ani în 1977 la peste 10 ani în 1992, Tabel 6), cât și din raportul dintre populația de vârstă școlară și numărul de elevi înscriși, conform datelor din anuare. În aceste condiții, spre deosebire de perioada interbelică, abandonul școlar a fost foarte scăzut, iar ratele de absolvire s-au îmbunătățit substanțial.

Tabel 6. Populația după nivelul de instruire

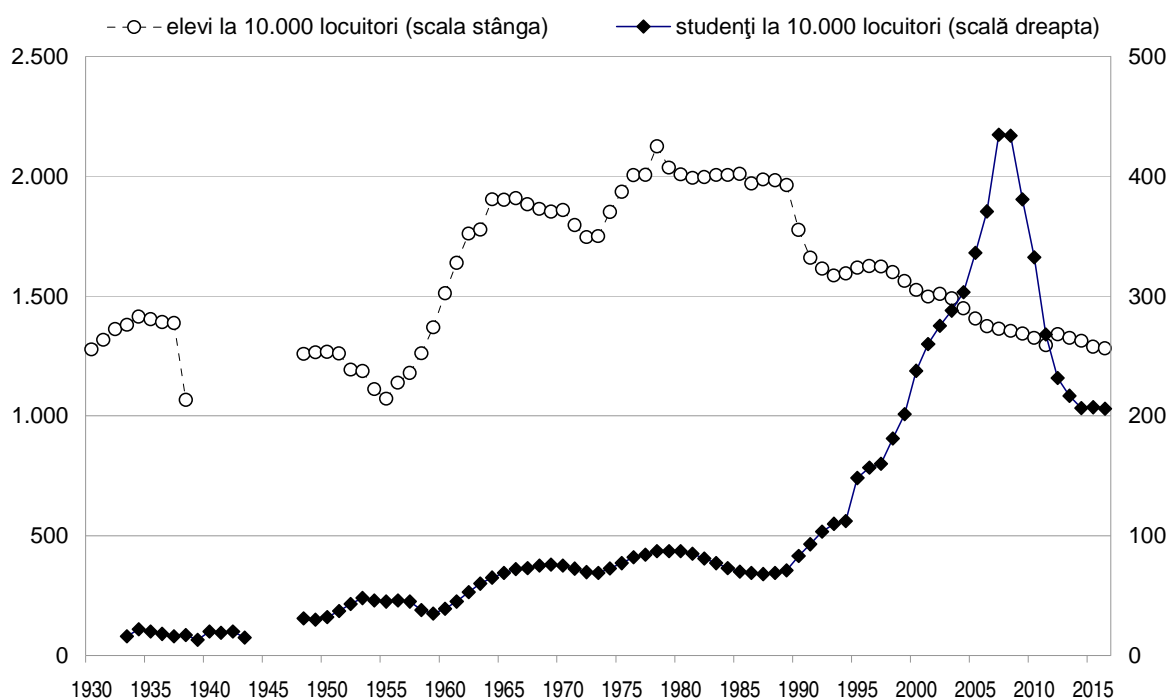
an	populație	cu studii medii (%)	cu studii superioare (%)
1930	7 ani și peste	6,7*	0,9
1948	8 ani și peste	2,0	1,1
1956	8 ani și peste	4,3	1,5
1966	12 ani și peste	25,8	2,2
1977	12 ani și peste	20,7	3,6
1992	12 ani și peste	34,5	5,1
2002	10 ani și peste	39,6	7,1
2011	10 ani și peste	41,4	14,4

Surse: Recensămintele populației (1930, 1956, 1992, 2002, 2011), pentru recensământul din 1948 Mănescu et al. (1964: 643)

Note: populația cu studii medii cuprinde absolvenții de învățământ postliceal și de maiștri, precum și absolvenții de învățământ secundar superior (liceal și profesional); * - cuprinde persoanele cu studii secundare, indiferent de numărul de clase, sau cu studii profesionale; recensământul din 1930 nu a inclus categoria studii medii

Toate cele de mai sus au fost posibile prin extinderea în timp a învățământului gratuit și obligatoriu. În 1948, învățământul gratuit a fost extins la 7 clase, iar cel elementar a rămas gratuit și obligatoriu. În 1968, învățământul obligatoriu urcă la 8 clase, iar ulterior la 10 ani (treapta I de liceu); gratuitatea învățământului se extinde la toate gradele (Perț, 2000: 324). Comparativ cu anul școlar 1938/1939, în anul școlar 1970/1971 numărul de elevi la 1.000 de locuitori crește de la 1.067 la 1.859 (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 138). Un alt element de discontinuitate cu perioada interbelică survine în 1948, când învățământul este etatizat și laicizat. Prin regimul de gratuitate și creșterea numărului de clase obligatorii, învățământul din perioada 1948-1989 a facilitat o mobilitate socială crescândă și a contribuit la formarea unei forțe de muncă bine pregătite.

Figura 6 Numărul de elevi și studeți la 10 000 de locuitori

Surse: Anuarul statistic al României 1938-2017, Comunicări Statistice nr. 10 (1945d: 11), nr. 18 (1947: 7)

Cu toate acestea, sistemul de învățământ a cunoscut și o serie de limitări sau zone de tensiune. Unul ține de creșterea masivă a populației școlare, în special în preuniversitar, ca urmare a politicii pronataliste inițiate în 1966. Astfel, numărul de elevi la 1.000 de locuitori atinge un punct maxim de 2.124 în 1978/1979, iar ponderea populației școlare în total populație depășește 26%. Prin urmare, presiunea pe infrastructura socială a rețelei de învățământ a fost foarte mare chiar în perioada de degradare a nivelului de trai de după 1978, fapt ce a afectat calitatea vieții elevilor din acea perioadă, forțați să învețe chiar și în 3 schimburi.

O zonă de tensiune socială a fost reprezentată de decizia de restrângere a învățământului superior începând cu 1978. Într-o primă fază, mai laxă, numărul de studenți la

1.000 de locuitori rămâne constant între 1978-1980 în jurul valorii de 87, urmând ca apoi să coboare cu 21% până la un minim de 68 în 1987/1988. În date absolute, numărul de studenți (cetățeni români) înscriși coboară de la aproape 177 mii în 1980/1981 la mai puțin peste 148 mii în 1986/1987. Totodată, este restrâns și personalul din învățământ de la toate gradele, dar mai ales cel universitar. Această decizie a autorităților comuniste a condus la o presiune socială mare în ceea ce privește accesul în învățământul superior. Cel mai probabil, motivația deciziei este combină rațiunile de austeritate specifice anilor 1980 cu cele de control politic și social. Silviu Brucan (1996: 41-56) a avansat teza existenței unei politici antiintelectuale, copiate în bună măsură din Uniunea Sovietică, dar aplicate pe o scară mult mai largă decât în alte țări socialiste, prin care se refuza să „se acorde intelectualității acea poziție de comandă în societate pe revoluția [tehnologică] o cerea” (p. 53), pe considerentul că „muncitorul manual de origine țărănească constituia baza socială ideală pentru partidul comunist modelat de Stalin” (p. 42).

Sănătatea

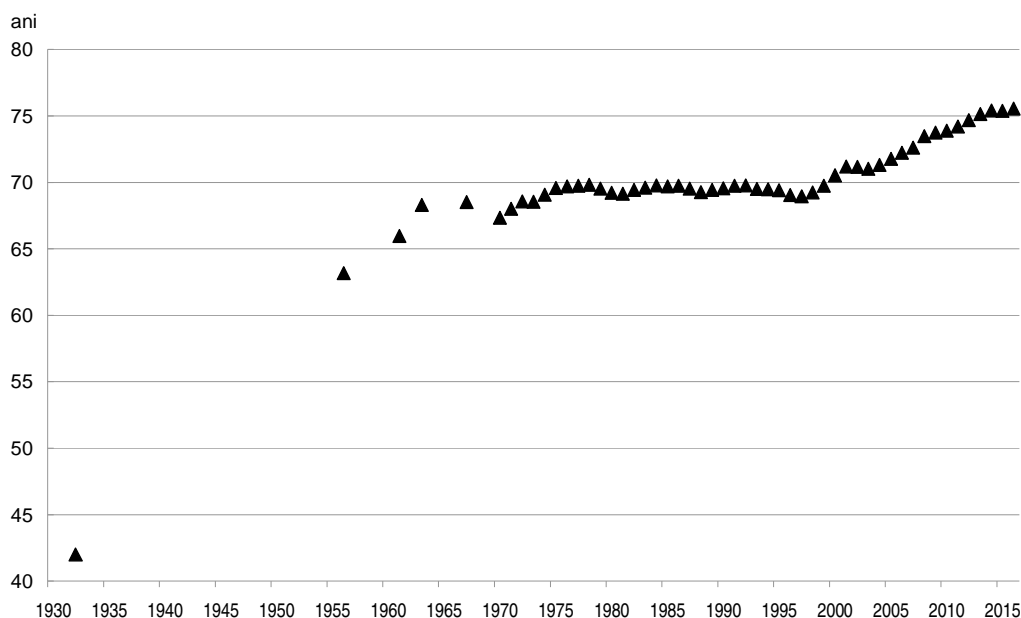
România postbelică a cunoscut o ameliorare a stării de sănătate a populației. La nivel general, aceasta se observă prin scăderea mortalității și creșterea duratei medii a vieții, care urcă de la 42 de ani în 1932 la 63 de ani în 1956, pentru a se stabiliza în jurul valorii 68-69 de ani începând cu 1964 (Figura 7). A doua schimbare majoră în raport cu perioada interbelică ține de schimbările în tabloul morbidității generale. Declinul bolilor infecțioase, parazitare, mai ales al bolilor sociale precum tuberculoza și sifilisul, reprezintă un semn exterior al procesului de modernizare al societății românești. Declinul mortalității infantile constituie o altă schimbare majoră față de interbelic și o sursă importantă a creșterii duratei medii a vieții. Numărul decedaților în vârstă sub 1 an la 1.000 de născuți-vii scade de la 170,2 în 1939 la 23,2 în 1986 (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 67), în principal datorită universalizării nașterilor sub asistență medicală (Figura 7). Ponderea născuților-vii în unități sanitare crește de 2,2% în 1938 la 69,8% în 1960, stabilizându-se apoi la peste 99% în anii 1980 (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 208).

Față de perioada interbelică, numărul de medici crește substanțial: de la 8.234, din care 570 stomatologi, în 1938 la circa 47-49.000, din care puțin peste 7 mii stomatologi în 1985 (Figura 3). Ca atare, numărul de locuitori ce revin la un medic scade de la aproape 2.000 persoane la circa 475 spre finele anilor 1980 (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 210).

Ca mai toate domeniile vieții economice și sociale, îngrijirea sănătății a fost etatizată în perioada comunistă în perioada 1948-1953. Reorganizarea sistemului sanitar a avut la bază principiul teritorialității și principiul locului de muncă. Serviciile de sănătate au devenit gratuite, oferta fiind suplimentată de servicii cu plată, dar normate sub costurile reale. Serviciile de profilaxie, cum sunt vaccinurile, erau cvasigratuite, dar obligatorii, arată Irimie (2000: 428-429, 436). La sfârșitul anilor 1970, „dimensiunile rețelei de spitalizare (...) puteau fi apreciate corespunzătoare nevoilor reale (...) România se plasa în rândul țărilor cu sisteme dezvoltate. Se poate vorbi chiar de o supradimensionare în asigurarea populației cu servicii spitalicești,

dacă se are în vedere că peste 30% din paturile existente erau ocupate anual de cazuri sociale și nu acute”, potrivit Marcela Irimie. Dintre indicatorii calității vieții relevanți pentru îngrijirea sănătății, dinamica numărului de paturi de spital la 1.000 de locuitori (Tabel 7) reflectă cel mai bine amploarea extinderii sistemului sanitar în a doua parte a secolului al XX-lea.

Figura 7 Durata medie a vieții 1932-2016

Surse: Anuarul statistic al României 1990-2015

Cu toate îmbunătățirile și creșterile cantitative și calitative ale rețelei de ocrotire a sănătății și privind personalului medical, au rămas unele inegalități în accesul populației la serviciile medicale. Dintre acestea, cea mai mare importanță rămâne cea pe medii de rezidență: în mediul rural, numărul de locuitori ce revin unui medic scade de la undeva între 7-15.000 de locuitori la un medic în interbelic (în funcție de surse) la circa 2.400-3.000 de locuitori la un medic, potrivit estimărilor Marcela Irimie (2000: 434).

Tabel 7. Paturi de spital la 1.000 locuitori

	1938	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2016
total	2,2	4,2	7,3	8,3	9,4	9,3	7,3	6,4	6,7
din care de stat	...	4,2	7,3	8,3	9,4	9,3	7,3	6,3	6,3

Sursa: Anuarul Statistic al României 1990-2017

Declinul economic și criza nivelului de trai din anii 1980 se resimte și în domeniul sănătății: numărul personalului medical se plafonează, numărul de studenți la medicină se reduce cu aproape o pătrime, crește mortalitatea (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 210-211, 170-171, 67); România revine pe ultimul loc la durata medie a vieții în Europa (Grigorescu, 2000: 506); după 1985 crește din nou prevalența anumitor boli infecțioase și parazitare cum sunt tuberculoza, sifilisul și hepatita virală (Centrul de Statistică Medicală, 1995: 60-61).

Tranziția și noul capitalism

Cele aproape trei decenii (1989-2018) de la Revoluția din Decembrie 1989 și până la centenarul Marii Uniri pot fi împărțite în două mari perioade: tranziția și noul capitalism.

Termenul de tranziție „se centrează nu pe descrierea celor două tipuri de societate (socialistă/capitalistă) între care se produce trecerea, ci pe procesul propriu-zis de schimbare de la primul tip de organizare socială la al doilea” (Zamfir, 2004: 18). Tranziția reprezintă al doilea asemenea proces de schimbare structurală a societății românești în secolul de la Marea Unire, după cel de la începutul perioadei comuniste. Desigur, România nu a experimentat singură tranziția, ci alături de toate fostele state socialiste europene.

În linii mari, procesul de tranziție se încheie în România la mijlocul anilor 2000. Structura și relațiile de proprietate, ocuparea, veniturile și condițiile de viață ale populației prezintă deja un alt tablou general între anii 2004 și 2006 față de 1989-1990. La aceste considerente se adaugă statutul de economie de piață funcțională, acordat de Comisia Europeană (2004) și îndeplinirea celor două obiective ale proiectului de țară al tranziției: aderarea la NATO (2004) și la Uniunea Europeană (2007).

Elementele unui nou capitalism, diferit de cel interbelic, cristalizate în perioada tranziției, s-au extins și consolidat treptat. La momentul centenarului Marii Uniri, România se prezintă „într-o stare de societate capitalistă subdezvoltată” (Zamfir, 2015: 42), periferică în cadrul Uniunii Europene, cu propriile sale trăsături definitorii din perspectiva nivelului de trai și a calității vieții, încă departe de prosperitatea de tip occidental.

Datele disponibile pentru studiul nivelului de trai și calității vieții după anul 1989 oferă, după cum este și de așteptat, cea mai bogată informație în comparație cu perioadele precedente. Totuși, chiar și aceste date au limitele lor. Probabil că cel mai bun exemplu e dat de datele privind forța de muncă. Indicatorii privind populația activă, populația ocupată, numărul salariaților etc. diferă, în același an de raportare, în funcție de ancheta statistică producătoare a datelor. Mai mult, între datele din anchetele statistice și datele de la recensământ se înregistrează diferențe sensibile de ordinul sutelor de mii.

O altă sursă a bogăției de informație constă în disponibilitatea datelor subiective ce surprind diverse evaluări, atitudini și percepții ale cetățenilor de nivelul de trai și calitatea vieții. Se observă o fragmentare și discontinuitate a datelor subiective disponibile, ce survine, în mod contra-intuitiv, în perioada de după aderarea României la Uniunea Europeană (UE). Pentru a cita doar două exemple majore, programul *Diagnoza calității vieții* al ICCV și *Barometrul Opiniei Publice* al Fundației Soros își au ultimele culegeri de date în anul 2010, respectiv 2007.

Standardul de viață și structura ocupațională

După căderea regimului comunist în Decembrie 1989, o serie de procese subsumate tranziției au produs schimbări profunde în structura socială a României. La rândul său, tranziția nu a reprezentat un proces spontan, ci a fost fundamentată de *strategia tranziției*, care inclus

un întreg program de schimbare a societății, economiei și instituțiilor politice, subordonat obiectivelor stabilite. În cazul României, au existat două viziuni sau variante distincte și, în cele din urmă, concurente, ale strategiei tranziției: cea internă și cea externă.

Din perspectiva nivelului de trai și a calității vieții, așteptările inițiale asupra tranziției au stat sub semnul unei speranțe de mai bine. Primul document strategic, reprezentativ pentru viziunea internă, a fost elaborat de Comisia guvernamentală pentru elaborarea programului de tranziție la economia de piață în România. Publicat în mai 1990, documentul pleca de la premisa că „orice transformare radicală a organismului economic implică inevitabil anumite costuri sociale”. Esența strategiei propuse era ca tranziția să aibă loc „în condițiile un program de protecție socială (...), care să asigure creșterea treptată, dar efectivă, a standardului de viață, a calității vieții”. Asupra costurilor sociale, strategia propunea ca acestea „să fie acoperite, în bună măsură cu apariția lor, în așa fel încât, chiar în cursul tranziției și nu ulterior, să se atingă un nivel comparabil cu media europeană la indicatorii sociali de bază” (Postolache, 1990: 12).

Situația economică nu a permis însă urmarea variantei interne a strategiei tranziției. Problema susținerii balanței de plăți externe, care a stat și la baza politicilor de austeritate ale lui Nicolae Ceaușescu din anii 1980, au forțat guverne succesive în altă direcție. Ca atare, „strategia tranziției către economia de piață nu a fost formulată de puterea politică din România, ci de către Occident, prin instituțiile financiare internaționale. Documentele care sintetizează strategia tranziției nu sunt programele de guvernare ori alte documente politice, ci acordurile încheiate de guvernele succesive cu FMI și Banca Mondială” (Stănescu, 2014: 325). Între 1990-2014, România avea să încheie 10 acorduri de tip *stand-by* cu FMI.

Privatizarea a fost „procesul-cheie în noua structurare a economiei” (Stănescu, 2014: 162). Vladimir Pasti (2006: 417) o numește „calea regală” a noului capitalism românesc. Structura populației ocupate după forma de proprietate a locului de muncă ilustrează o parte a procesului de privatizare. Conform datelor din ancheta forței de muncă în gospodării (AMIGO), în 1996 ponderea sectorului privat era deja de peste 49% în structura populației ocupate, peste ponderea de sub 48% a sectorului de stat. Tendința de creștere a ocupării în sectorul privat continuă, ponderea acesteia depășind 75% din populația ocupată începând cu 2005, în timp ce ponderea sectorului public scade spre 20%. După ieșirea din recesiunea 2009-2011, ponderea sectorului privat variază în jurul a 80-82% din populația ocupată, iar cea a sectorului public între 15-18% (Institutul Național de Statistică, 2017c). În interiorul sectorului public, recensământul populației din 2011 înregistra un total de 924 mii persoane în administrația publică, echivalentul a mai puțin de 11% din populația ocupată.

O trăsătură definitorie a tranziției românești constă în realizarea transformărilor structurale din economie și societate prin nu prin creștere economică, ci prin căderea repetată a economiei. Cele două recesiuni din tranziție, 1990-1992 și 1997-1999, au reprezentat scăderi ale PIB de 25% și, respectiv, aproape 12%. Acesta este unul dintre motivele pentru care Vladimir Pasti (1995) a caracterizat România în tranziție drept „căderea în viitor”. Mai mult, pe baza datelor privind amploarea pierderilor cauzate de cele două războaie mondiale în

comparație cu tranziția, incluzând și perioada de timp de recuperare a nivelului economic general al anului de bază anterior războaielor mondiale, respectiv tranziției, Nicolae Belii (2001) a concluzionat că „tranziția [a fost] mai grea decât un război”.

Din perspectiva ocupării ca resursă fundamentală a nivelului de trai și a calității vieții, căderea economiei a angrenat procese cu efecte profunde și de durată asupra forței de muncă: *dezindustrializarea* și *decolectivizarea*. Rezultatul cumulat al acestora a fost scăderea accesului populației la muncă, îndeosebi muncă salariată, și reapariția, într-o manieră similară perioadei interbelice, a unui exces de forță de muncă în raport cu posibilitățile de ocupare generate de economie.

Un prim stat al scăderii accesului populației la muncă, îndeosebi cea salariată, reiese din raportul dintre populația activă și cea inactivă. Recensământul din 1992 înregistra un raport de circa 46% populație activă la circa 54% populație inactivă, similar cu cel de la finele perioadei comuniste. În 2002, raportul se deteriorează substanțial: peste 59% populație inactivă, sub 41% activă, proporție inversă față de cea de la recensământul din 1956 (Ciutacu și Goga, 2000: 416). Ieșirea din tranziție marchează o oarecare ameliorare a raportului: sub 55%, populație inactivă, peste 45% populație activă.

Al doilea strat al scăderii accesului populației la muncă, îndeosebi cea salariată, poate fi urmărit prin declinul în termeni relativi și absoluți atât al populației active, cât și al populației ocupate. Conform datelor de recensământ, populația activă a scăzut la 41% din total populație în 2002 față de circa 46-47% la finele perioadei comuniste. Declinul este și mai pronunțat în cazul populației ocupate, respectiv la 36% din populația totală la recensământul din 2002. Conform datelor AMIGO, scăderea populației active în mărime absolută reprezintă aproape 2 milioane de persoane între 1989-2016, respectiv 18% din volumul populației active din 1989, din care aproximativ 1 milion după 2006. Populația ocupată a scăzut cu circa 2,5 milioane persoane între 1989-2016, ceea ce reprezintă 23% din nivelul anului 1989 (Institutul Național de Statistică, 2017c, Comisia Națională pentru Statistică, 1991: 97). Dincolo de închiderea masivă de întreprinderi din perioada de tranziției, a doua explicație a scăderii populației active și a celei ocupate derivă din declinul demografic.

Reapariția șomajului a reprezentat un alt strat al scăderii accesului populației la muncă, îndeosebi cea salariată, și un șoc evident pentru populația României de la începutul anilor 90. Numărul șomerilor înregistrați la sfârșitul anului a depășit 1 milion de persoane între 1993-1994 și 1998-2000. Chiar și în condițiile reducerii șomajului oficial, existența unui strat numeros de persoane active, dar neocupate reiese din datele de recensământ. Numărul celor care s-au declarat șomeri a depășit 1.040 mii în 2002 și 672 mii în 2011. Fenomenul șomajului s-a restrâns în capitalismul cea a urmat tranziției. În perioadele de creștere a economiei care au precedat și succedat recesiunii 2009-2010, numărul șomerilor înregistrați la finele anilor 2007 și 2017 a fost sub pragul de 370 mii persoane.

În interiorul populației ocupate, fenomenul cel mai important este reducerea muncii salariate. Numărul salariaților scade substanțial atât în termeni absoluți cât și în termeni relativi. Față de 8,1 milioane în 1990 (Comisia Națională pentru Statistică, 1991: 99), datele

de recensământ indică o scădere la 7,35 milioane în 1992, 5,5 milioane în 2002, urmată de o creștere spre 5,93 milioane în 2011. Numărul exact al salariaților din România rămâne unul necunoscut, după cum reiese din diferențele înregistrate între diferitele surse de date statistice și administrative: recensăminte ale populației, AMIGO, cercetarea statistică privind costul forței de muncă a INS (care furnizează numărul mediu anual al salariaților din anuarul statistic, respectiv efectivul salariaților la final de an), registrul general de evidență al salariaților (ReviSal) al Ministerului Muncii. Diferența medie pe intervalul 1996-2016 între recensăminte și AMIGO, pe de o parte, respectiv datele din anuare, pe de altă parte, este de 1,2 milioane salariați. Dincolo de erorile de înregistrare statistică, o parte din aceste diferențe reprezintă salariații fără contract de muncă din sectorul informal. Comparativ cu o bază de 34,5% în 1989, ponderea salariaților în total populație (rezidentă) scade, conform datelor de recensământ, la 32% în 1992 și 25% în 2002 și crește după tranziție la aproape 30% în 2011. Datele AMIGO pentru 2016 indică o pondere de 31,5% a salariaților în total populație (Institutul Național de Statistică, 2017c).

Procesul de dezindustrializare poate fi urmărit prin mai mulți indicatori ai forței de muncă. Structura populației pe sectoare de activitate indică o scădere a ocupării în industrie de la 37-38% în 1989-1990 la un prag de jos de 21,7% înregistrat în 2001. Criza economică 2009-2010 provoacă un nou declin, urmat de o stabilizare în jurul 21-22% în anii 2010. În termeni absoluți, ocuparea în industrie scade de la 3,8 milioane persoane în 1989-1990 la 1,8 milioane în 2016. Observăm că aceasta reprezintă circa 72% din scăderea numărului total de persoane ocupate în intervalul respectiv. Spre deosebire de industrie, sectorul serviciilor și-a conservat ponderea în structura relativă a ocupării. Începând cu 2002, ocuparea în servicii a început să crească atât în termeni relativi (de la 31% la 47% din total populație ocupată) cât și absoluți (de la 3,15 milioane la aproape 4 milioane în 2016).

Structura sectorială a salariaților completează tabloul dezindustrializării. Conform datelor din Anuarele statistice, ponderea salariaților din industrie în total salariați scade liniar de la aproape 48% în 1990 la 32% în 2008. Începând cu 2009, ponderea salariaților în industrie rămâne relativ constantă în jurul a 28-29%. Poate că cel mai elocvent indicator al dezindustrializării este numărul de muncitori din industrie, care scade de la aproape 3,4 milioane persoane în 1990 la puțin peste 1,3 milioane persoane în 2007, ultimul an în care INS a înregistrat statistici pe acest subiect (Comisia Națională pentru Statistică, 1991: 97, 99, Institutul Național de Statistică, 2017c).

Procesul de decolectivizare desemnează reforma agrară din 1991 prin care țărănimea colectivistă și-a (re)constituit dreptul de proprietate asupra terenurilor aflate în patrimoniul CAP-urilor. Practic, decolectivizarea a reprezentat varianta privatizării (prin retrocedare) din lumea rurală. După acest prim pas decisiv, privatizarea din agricultură a fost ulterior lărgită prin extinderea suprafețelor retrocedate din patrimoniul CAP peste limita inițială de maxim 10 ha, la retrocedarea pădurilor și privatizarea întreprinderilor agricole de stat (IAS), precum și privatizarea, inclusiv prin lichidare, a întreprinderilor din infrastructura de producție și distribuție din agricultură și industria agro-alimentară. Drept rezultat, mediul rural trece printr-

o nouă schimbare fundamentală în structura și relațiile de proprietate în mai puțin de 100 de ani, după reformele agrare din 1921 și 1945, la care se adaugă colectivizarea (1949-1962).

În ceea ce privește structura proprietății agricole, prin reconstituirea proprietăților de după reforma agrară din 1945, efectul decolectivizării a fost de revenire la fărâmițarea și pulverizarea proprietăților deplânsă de toți analiștii problemei agrare românești interbelice, indiferent de orientarea lor politică și ideologică - Madgearu, Ionescu-Sisești, Garofild, Manoilescu, pentru a aminti doar autorii citați mai sus. Datele recensămintelor generale agricole din 2002 și 2011 indică atât fărâmițarea proprietăților, cât mai ales polarizarea exploatațiilor agricole. Structura acestora pe clase de mărime, indiferent de modul de deținere a terenurilor arată că exploatațiile agricole de până la 5 ha reprezentau 30% din suprafața agricolă utilizată, iar cele de 100 ha și peste reprezentau circa 49%.

După renunțarea la comasarea socialistă a terenurilor, mediul rural românesc a experimentat comasarea capitalistă a terenurilor. După aderarea la UE, persoanele fizice și juridice străine (nerezidente) dobândesc dreptul de a cumpăra pământ. Prin apariția capitalului internațional, apare un nou actor al comasării capitaliste. Deși admit că nu există date oficiale asupra proprietarilor străini de teren agricol din România, autorii unui studiu comandat de Parlamentul European (2015: 19) privind practicile de comasare forțată (farmland grabbing) din UE avansează o estimare de 30-40% din suprafața agricolă ca fiind deținută sau controlată (prin arendare) de nerezidenți.

În plan social, decolectivizarea a produs schimbări în ocupare populația ocupată nesalarială. Locul țărănimii colectiviste este (re)luat de gospodăriile țărănești individuale. Prin aceasta, după cum remarca Vladimir Pasti (2006: 431), societatea din prezent „nu face decât să importe (...) problematica socială deja uitată a societății românești de acum o jumătate de secol. Și ea nu era nici mică, nici ușor de rezolvată”.

În structura social-economică a populației ocupate, țărani cooperatori și țărani individuali (necooperativizați) sunt înlocuiți de lucrătorii pe cont propriu și de lucrătorii familiali neremunerați. După Manuela Stănculescu (2009: 33), peste 90% din lucrătorii de cont propriu și 95% din lucrătorii familiali neremunerați au fost ocupați în agricultură în perioada 1994-2008. De altfel, conform metodologiei AMIGO, capul gospodăriei individuale țărănești este înregistrat ca lucrător pe cont propriu, iar ceilalți membri activi ai gospodăriei ca lucrători familiali neremunerați. Aplicând proporțiile de mai sus la datele recensământului din 2002, obținem aproape 2 milioane de persoane în agricultura de subzistență.

Dezindustrializarea și decolectivizarea au însemnat declinul masiv al muncitorimii industriale și dispariția țărănimii colectiviste. În perioada comunistă (recensământ 1977), cele două categorii reprezentau 50%, respectiv 25% din total populație ocupată (Ciutacu și Goga, 2000: 425-426). Ca urmare a dezindustrializării și decolectivizării, a fost eliberată o forță de muncă în exces față de posibilitățile de ocupare salarială generate de economia tranziției.

O parte din această forță de muncă devine inactivă. Numărul pensionarilor de asigurări sociale de stat se dublează în circa un deceniu: de la 2,23 milioane în 1989 la 4,54 milioane în 2001. Dacă în anii 90, pensionările anticipate și medicale au reprezentat supape sociale la

problema la șomajului, începând cu anii 2000 îmbătrânirea demografică devine principalul factor al creșterii numărului pensionarilor de asigurări sociale, care se stabilizează la nivelul de 4,8-4,9 milioane persoane între 2008-2016 și ca urmare a înăsprii condițiilor de pensionare. Tot din populația inactivă fac parte și persoanele casnice în vârstă de muncă (15-60 ani). Numărul acestora a fost de circa 1,27 milioane în 1992 și 1,47 milioane în 2001.

Altă parte din forța de muncă în exces față de posibilitățile de ocupare salarială s-a îndreptat în principal spre agricultura de subzistență și, secundar, munca informală. Ponderea populației ocupate în agricultură în structura populației ocupate crește de la 27-28% în 1989-1990 la 42-43% între 1999-2001. Potrivit Manuelei Stănculescu (2009: 39-41), munca informală cuprinde salariații, persoane ocupate în unități agricole neînregistrate și persoane ocupate în exploatații agricole care au vândut peste 50% din producția agricolă pe piață. Conform datelor INS din 2008 citate de Stănculescu, circa 1,4-1,7 milioane persoane lucrau în sectorul informal, din care marea majoritate (1,3-1,5 milioane) reprezenta principală sursă de venit. Din lucrătorii informali, 750 mii erau salariați, iar restul lucrători agricoli.

Emigrarea forței de muncă către vestul Europei a reprezentat o veritabilă supapă a tensiunilor sociale generate în tranziție de forța de muncă în exces față de posibilitățile de ocupare salarială. Dobândirea dreptului de intrare liberă în spațiul Schengen începând cu 1 ianuarie 2002 va avea consecințe de profunzime pe termen lung (Constantinescu, 2006: 286). Din acel an, începe scăderea populației ocupate în agricultură în total populație ocupată, care atinge un nivel comparabil celui din 1989 în 2014, coborând apoi abrupt spre 20% în anii următori.

Schimbarea regimului proprietății din economie spre proprietatea privată a dus la schimbări și în ocuparea nesalarială prin (re)aparitia patronilor și lărgirea numerică a liber-profesioniștilor. Cu toate acestea, ponderea patronilor a rămas firavă (1-1,7% din populația ocupată, 0,4-0,7% din total populație), cu un maxim în anii 2004-2005 și un minim în anul 2016, când numărul patronilor lor scade sub 90 mii, conform datelor AMIGO (Institutul Național de Statistică, 2017c). În afara de ponderea scăzută a patronilor, o altă similitudine cu perioada interbelică e dată de caracterul eterogen și volumul relativ greu cuantificabil al liber-profesioniștilor, înregistrați ca PFA, întreprinderi individuale sau alte forme, dat fiind că unii au și alte surse de venit, în principal venituri salariale. Cel mai probabil, nivelul de circa 75 mii persoane, care derivă atât numărul lucrătorilor pe cont propriu cu studii superioare de la recensământul din 2011, cât și din proporția de 5% din total lucrători pe cont propriu, ar reprezenta un plafon minimal pentru ordinul de mărime al liber-profesioniștilor.

Analiza dinamicii nivelului de trai al populației în cele trei decenii de la Revoluția din 1989 presupune o *periodizare*. Luând drept criteriu dinamica veniturilor și consumului populației în raport cu nivelul anului 1989, reies două perioade.

Luând drept criteriu dinamica veniturilor și consumului populației în raport cu nivelul anului 1989, se conturează două perioade. Prima corespunde tranziției și acoperă degradarea nivelului de trai și, mai apoi, revenirea la nivelul anilor 1989-1990. Un proces deopotrivă lung - cam un deceniu și jumătate - și sinuos. Revenirea la principalii indicatori ai anilor 1989-1990

plasează încheierea tranziției în intervalul anilor 2004-2008: consumul mediu pe locuitor de carne - 2004, venitul per capita - 2006 (Zamfir et al., 2010: 12), câștigul salarial mediu real - 2007, pensia medie reală - 2008, (Institutul Național de Statistică, 2006, Institutul Național de Statistică, 2017b). Caracterul sinuos reiese din dinamica neliniară a veniturilor și consumului, puternic erodate de recesiunile 1990-1992 și 1997-1999.

A doua perioada corespunde noului capitalism. Creșterile semnificative ale veniturilor populației din 2007-2008 au fost întrerupte de recesiunea 2009-2010. Revenirea la valorile reale a salariilor și pensiilor dinaintea recesiunii s-a realizat în 6 ani. Începând cu anul 2016 se observă o reluare a creșterii veniturilor populației, mai ales a salariilor, într-un ritm susținut, similar anilor 2006-2008.

Schimbările structurale din tranziție asupra economiei și relațiilor de proprietate își regăsesc corespondent și în *structura veniturilor populației*. Față de perioada comunistă, *piața ia locul statului ca sistem de distribuire principal*. Dezetatizarea a însemnat (re)apariția veniturilor din proprietate și din capital - chirii, rente, dobânzi, dividende, tranzacții cu valori mobiliare etc. Chiar și la trei decenii după schimbarea de regim din 1989, cunoașterea structurii veniturilor populației reprezintă un alt punct în care găsim goluri sau informație fragmentată. Conform datelor din anchetele statistice privind bugetele de familie (ABF), veniturile din proprietate s-ar fi aflat între 0,1-0,6% din veniturile totale ale populației în intervalul 2001-2016 (Institutul Național de Statistică, 2017c). Acest fapt apare ca neverosimil, din moment ce ponderea veniturilor din proprietate, împreună și cu alte venituri, nu a coborât sub 2,4% în perioada comunistă, conform prelucrărilor lui Poenaru, Molnar și Csorvassi (2000: 454) pe datele din Anuarul 1991. În plus, rezultatele anchetei sociologice privind sărăcia a ICCV din 1994 (Stroie: 40) indicau că veniturile din proprietăți și profit acopereau 14% din veniturile totale ale celor mai bogați 10%.

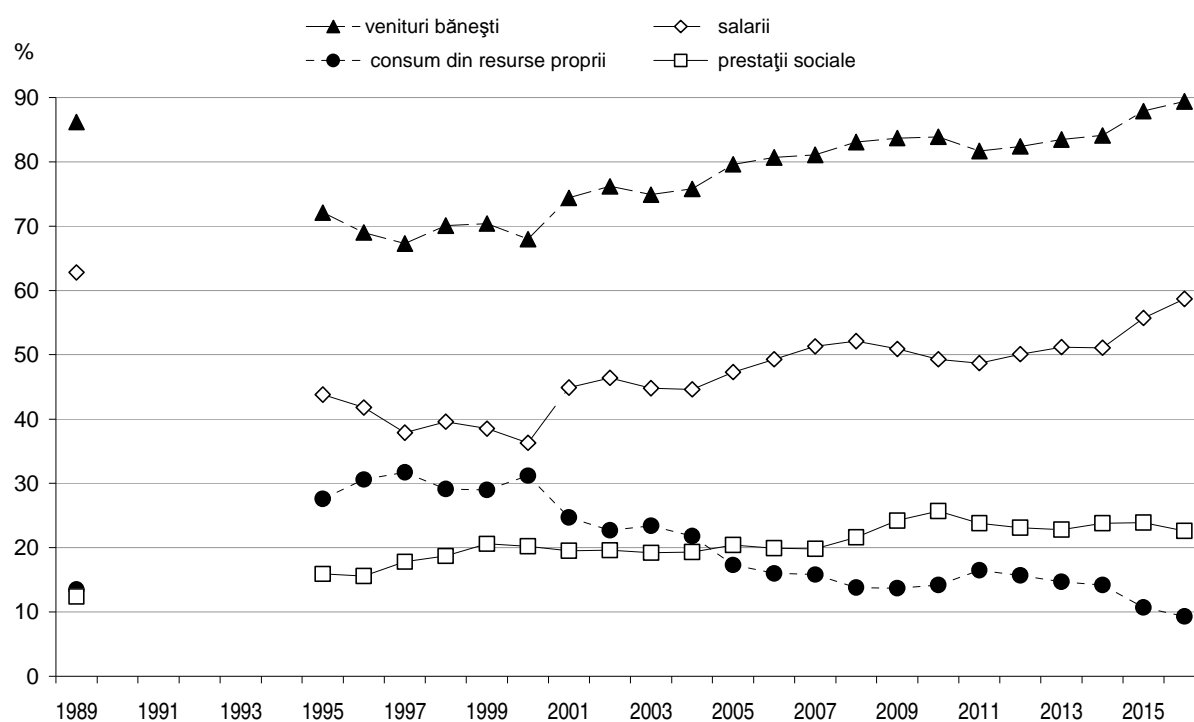
Cel mai probabil, incompletitudinea datelor din anchetele statistice provine atât din imposibilitatea reprezentării în eșantion a gospodăriilor de patroni din cauza numărului redus de observații, după cum admite și INS (2017e: 20), dar și cele mai prospere gospodării de salariați, care au și asemenea venituri, la care se adaugă rezerva respondenților de a oferi informații despre veniturile din proprietate și capital. După Simona Ilie (2006: 271), datele privind veniturilor populației ce au la bază anchete statistice trebuie tratate cu prudență și din motivul schimbărilor de metodologie. O posibilă soluție ar fi completarea datelor din anchetele statistice cu cele administrative, dar aceasta ar presupune revenirea la declararea globală veniturilor, experimentată cu succes în anii 2000-2004.

Efectele dezindustrializării și decolectivizării sunt observabile în structura veniturilor populației (Figura 8). Ca urmare a scăderii masive a muncii salariate și a proliferării agriculturii de subzistență, veniturile bănești scad ca pondere de la 86% în 1989 la praguri minime de 68% în 1997 și 2000. Ulterior, veniturile bănești își reiau creșterea, depășind chiar ponderea din 1989 începând cu 2015.

La nivelul mării majorități a populației, salariile și pensiile reprezintă principalele venituri. După cum este firesc, veniturile din salarii urmează dinamica generală a veniturilor

bănești. Pierderea de milioane de locuri de muncă din tranziție este reflectată prin scăderea ponderii veniturilor din salarii de la 63% din total venituri în 1989 până la un prag minim de 36% în 2000. Spre deosebire de veniturile bănești, la nivelul anului 2016 ponderea salariilor în total venituri ale populației se afla încă sub nivelul din 1989. Pe lângă numărul mult mai redus de salariați și dominantei salariilor mici, o altă cauză a acestui fapt constă în îmbătrânirea demografică și politica de pensionare din anii 90, vizibile prin creșterea veniturilor din prestații sociale, care cresc de la 12% în 1989 la 26% în 2010, cunoscând apoi un ușor regres spre 23% în 2016. Evident, în creșterea veniturilor din prestații sociale din anii 1990 se regăsesc și prestațiile din asigurările de șomaj.

Figura 8 Structura veniturilor populației 1989-2016

Surse: Ilie (2006: 271), Anuarul statistic al României (2003-2017)

Pensiile reprezintă, de departe, principala componentă a veniturilor din prestații sociale. La nivelul anului 2016, pensiile acopereau 85% din veniturile din prestații sociale și 19,3% din total venituri ale populației, comparativ cu 8,1% din total venituri în 1989. În același an, pe un distant loc secund în veniturile din prestații sociale, cu mai puțin de 8%, se află prestațiile familiale - categorie care include în primul rând alocațiile pentru copii, dar și alocațiile pentru susținerea familiei, bursele elevilor și studenților etc. Foarte similare cu această categorie sunt indemnizațiile pentru incapacitatea temporară de muncă, maternitate și creșterea copiilor, care reprezentau 2,8% din total prestații sociale în veniturile populației din anul 2016. În fine, în ciuda ideologiei cotidiene privind ajutoarele sociale, care, chipurile, ar stimula nemunca, prestațiile de asistență socială și alte prestații totalizau 3,2% în total venituri în anul respectiv.

Efectul de trecere la agricultura de subzistență ca urmare a decolectivizării se reflectă și în structura veniturilor populației. Contravaloarea consumului din resurse proprii crește ca pondere în total venituri de la 13,5% în 1989 (Ilie, 2006: 271) la un maxim de 31,7% în 1997. Începând cu anul 2001, ponderea acestor venituri urmează tendința descendentă a scăderii ocupării în agricultură. La nivelul anului 2016, veniturile în natură mai acopereau circa 9% din total venituri ale populației și aproape o treime din veniturile gospodăriilor de agricultori (Institutul Național de Statistică, 2017e: 124). Ponderea și dinamica veniturilor din activități agricole independente reflectă noua structură a proprietății agricole, marcată de revenirea la fărâmițarea excesivă și la gospodării individuale care nu reușesc să producă suficient pentru piață: de la 4,2% în total venituri în 2001, ponderea scade la 2,5-2,8% începând cu 2007. O altă categorie de venituri este cea din activități independente neagricole. Începând cu anul 2001, în care este introdusă în metodologia INS, această categorie a reprezentat între 2,4-3,3% din total venituri, cu o tendință de revenire spre limita inferioară spre anul 2006 (Institutul Național de Statistică, 2017c).

Alături de schimbările în sistemul de distribuție, trăsătura definitorie a tranziției constă în privatizare, proces care a implicat, după Vladimir Pasti (2006: 507) „transferul celei mai mari părți a avuției naționale în proprietatea a cel mult 1% din populație, în condiții care nu pot fi stabilite și cu atât mai puțin legitimate”. Cu alte cuvinte, schimbările în nivelul de trai al populației au fost determinate nu doar de schimbările în sistemul de distribuție, ci și din transferul avuției „întregului popor”, moștenită de la defunctul regim socialist. În acest patrimoniu uriaș au intrat, în primul rând, majoritatea celor 2.102 întreprinderi de stat și cooperatiste din industrie existente în 1989 (Comisia Națională pentru Statistică, 1990: 420), împreună cu capitalul din ele și din restul întreprinderilor, inclusiv cel din băncile de stat; fondul de locuințe de stat; părțile sociale și, ulterior acțiunile populației la întreprinderile de stat; spațiile comerciale; clădiri și terenuri în intravilan și extravilan retrocedate, precum și despăgubirile în bani sau acțiuni la Fondul Proprietatea pentru foștii proprietari dinaintea naționalizărilor comuniste; resursele naturale din subsol concesionate la momentul privatizării companiilor naționale etc.

Alegerea persoanelor care au beneficiat de cea mai mare parte a acestui transfer de avuție unic între 1918-2018 reprezintă o problemă morală sau, în termenii lui Pasti, de legitimitate, care însă rămâne una deschisă. Cătălin Zamfir (2015: 37) indică punctul sensibil al problemei: „*privatizarea și retrocedarea proprietății* au reprezentat sursa principală a generării unui complex sistem de corupție care a cuprins întregul stat.” Din acest motiv, Zamfir (2015: 34) consideră că „în perioada tranziției, corupția nu este un act deviant strict individual, ci principalul instrument al constituirii noii clase bogate.” Pentru Vladimir Pasti (2006: 492), nu doar noii capitaliști au fost beneficiarii acestui instrument, ci și mica burghezie, ale cărei venituri, extrem de greu de estimat, au provenit și „din diferitele privilegii (...), și chiar din corupție”.

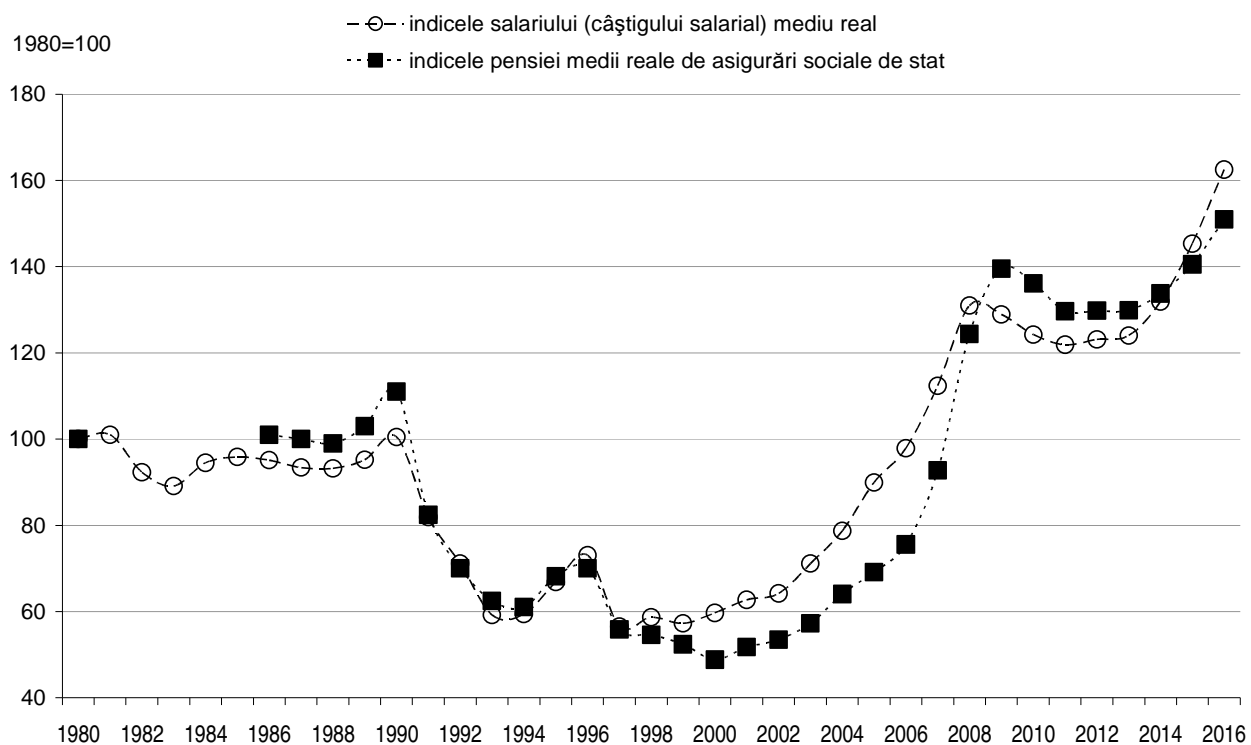
La aproape 30 de ani de la declanșarea procesului de privatizare, cunoașterea asupra distribuției avuției în societatea românească - cine cât la sută deține din total avuție - este și

mai lacunară decât în cazul veniturilor. De altfel, procentul de 1% din populație care ar fi beneficiat de transferul celei mai mari părți din averea națională avansat de Pasti (2006: 418-419) derivă din inferențe pe baza distribuției Pareto și nu are la bază date empirice, cu excepția rezultatelor recensământului general agricol. Din acest motiv, apare ca necesară o inventariere a averii la nivel național, pe baza unei declarații individuale de patrimoniu completată de finalizarea lucrărilor de înregistrare sistematică din cadrul programului național de cadastru.

În ceea ce privește *dinamica principalelor tipuri de venituri ale populației* în perioada de după 1989, salariile și pensiile de asigurări sociale prezintă o evoluție sinuoasă (Figura 9), înalt dependentă de recesiunile tranziției (1990-1992, 1997-1999) și cea din noul capitalism (2009-2010).

O primă observație este că declinul salariilor și pensiilor din perioada de tranziție reprezintă o continuare a celei din ultimul deceniu al regimului comunist. Revenirea la nivelul din 1990 în termeni reali al salariului (câștigului salarial) mediu și al pensiei medii de asigurări sociale din anii 2007 (salariu) - 2008 (pensie) marchează, așadar, și revenirea la nivelul din 1980. Așa cum se observă din Figura 9, avem de a face cu o criză neobișnuit de lungă a nivelului de trai, de 27-28 de ani (1980-2007/2008), adică mai bine de un sfert din întregul secol de după Unire.

Figura 9 Indici ai principalelor venituri ale populației 1980-2016

Surse: prelucrări ale autorului după Anuarele Statistice 1990-2016, baza INS Tempo-Online și Ionete (1993: 25)

În privința mecanismelor de erodare a puterii de cumpărare a salariilor și pensiilor, se observă atât similitudini, cât și diferențe între recesiunile din perioada de tranziție și, respectiv, cea din noului capitalism. Deși în ambele veniturile populației au avut în principal de suferit din cauza restrângerii ocupării salariale, recesiunile din tranziție au fost marcate și de hiperinflație, care și-a făcut apariția în urma deciziei de liberalizare a prețurilor din toamna anului 1990. Inflația măsurată prin indicii prețurilor de consum a fost formată din 3 cifre în anii 1991-1993 și 1997, cu un maxim de 256% în 1993 (Institutul Național de Statistică, 2003). Pentru populație, creșterea prețurilor a reprezentat încă unul dintre șocurile tranziției. Cei peste 40 de ani prețuri relativ stabile din perioada comunistă au șters din memoria colectivă amintirea hiperinflației. Din acest punct de vedere, declinul nivelului de trai al populației din anii 1990 se aseamănă mai mult cu perioadele 1919-1924 și 1944-1947. Pe de altă parte, erodarea puterii de cumpărare ce a însoțit recesiunea 2009-2010 a avut la bază și decizia politică a tăierii salariilor din sectorul public cu 25%, într-o manieră foarte similară celor 3 succesive „curbe de sacrificiu” (tăieri de salarii 10-15%) dintre 1931-1933, dar și a deciziei de tăiere cu 10-15% a consumului populației din anii 1980.

Tendința definitivă a salariilor și pensiilor din perioada de tranziție a fost surprinsă de Simona Ilie (2006: 269): „creșterea gradului de concentrare a principalelor venituri ale populației (...) spre zona veniturilor mici s-a petrecut în paralel cu scăderea valorii reale a acestor surse de venit”. Aparent paradoxal și în ciuda creșterii economice, noul capitalism va păstra și accentua tendința de concentrare a salariile și pensiile în zona veniturilor mici, după cum vom vedea ulterior.

Raportul dintre pensia medie de asigurări sociale de stat (fără agricultori) și salariul mediu net s-a deteriorat sensibil de la 45-49% din ultimul deceniu al perioadei comuniste către limita inferioară a intervalului 40-45% și chiar sub 40% în perioada tranziției (Zamfir, 2011: 50). Începând cu finalul anilor 2000, perioada noului capitalism aduce o îmbunătățire a poziției relative a pensiei medii de asigurări sociale (fără agricultori) față de salariul mediu, raportul fiind în intervalul 51-56% între 2009-2015 (Institutul Național de Statistică, 2013, 2017b)

În ce privește veniturile din pensii, două aspecte rămân problematice, chiar controversate. Prima constă în nivelul foarte scăzut al pensiilor agricultorilor (cunoscute și ca pensie de CAP). Numărul acestora crește de la circa 1 milion persoane în 1990 la un vârf de 1,7 milioane între 1999-2001, pentru a scădea apoi liniar, din motive demografice, spre aproximativ 400 mii în 2016. În perioada 1992-1993, raportul dintre pensia medie de agricultor și cea de asigurări sociale se deteriorează spre 10-14%, chiar sub nivelul din perioada comunistă. În restul tranziției se observă o recuperare la un nivel între o cincime și o pătrime din pensia de asigurări sociale. Începând din 2008, raportul variază în jurul a 38-40% (Institutul Național de Statistică, 2003-2017). Pentru viitor, rămâne deschisă problema pensiilor pentru agricultorii de după momentul decolectivizării.

A doua problemă derivă din sistemul pensiilor speciale, în fapt o categorie de pensii ocupaționale, în care sunt cuprinse peste 162 mii persoane, foști angajați din armată, poliție și servicii de informații, foști magistrați, diplomați, parlamentari, funcționari parlamentari,

personal aeronautic civil, personal auxiliar din justiție, personal de la Curtea de Conturi. În anul 2016, pentru pensiile speciale a 154 mii pensionari din armată, poliție și servicii de informații s-a cheltuit 0,8% din PIB, iar pentru circa 8.600 persoane din restul categoriilor de mai sus 0,1% din PIB. Aceste pensii ridică atât probleme de sustenabilitate, cât și de inechitate, fiind, în marea majoritate a cazurilor, de cel puțin 3-4 ori mai mari față de pensia medie de asigurări sociale și chiar peste salariul mediu net (Stănescu, 2017).

În perioada de tranziție, rolul statului în asigurarea nivelului de trai al populației se schimbă fundamental. La nivelul sistemului de distribuție, statului (re)vine la o poziție secundară, în urma pieței. Acest fapt este observabil, în primul rând, prin restrângerea ocupării în sectorul public datorită privatizării, după cum am arătat mai sus. O altă direcție, poate cel puțin la fel de importantă, constă în restrângerea spre eliminarea totală a serviciilor social-culturale de care populația poate beneficia gratis sau cu tarife reduse. De altfel, categoria veniturilor din fondurile sociale de consum, subcategoria contravaloarea serviciilor obținute gratuit dispăre din metodologia modelului economic al gospodăriilor cuprinsă în ancheta bugetelor de familie a INS. Pentru Cătălin Zamfir (2015: 30) privatizarea și „statul mic” sunt strâns legate și reprezintă fapte, respectiv „opțiuni politice explicite încă de la începutul tranziției” ce „explică profilul statului” pe toată perioada respectivă. Prin politicile de răspuns la recesiunea 2009-2010 și cele din anii următori, politica statului mic se continuă și în noul capitalism.

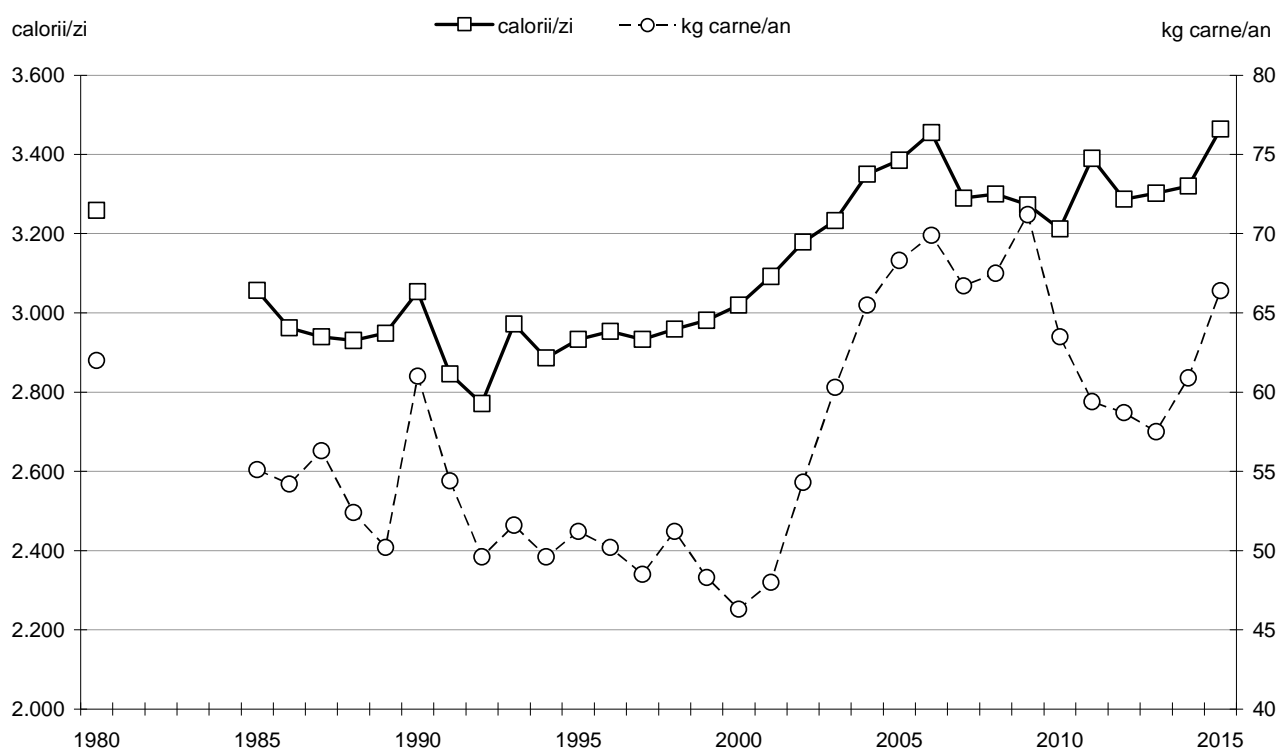
Sistemul de redistribuire completează rolul statului în mecanismul general de formare a veniturilor populației. În perioada de tranziție și a noului capitalism, se disting câteva schimbări importante în sensul restrângerii redistribuirii. După cum vom vedea ulterior, principalul efect cumulat al acestor schimbări constă în adâncirea inegalităților sociale. Restrângerea redistribuirii, atât pe verticală (de la cei bogați la cei săraci), cât și pe orizontală (spre exemplu, de la cei care nu au copii la cei care au copii) poate fi urmărită prin trei elemente principale. Primul ține de pierderea caracterului progresiv al impozitării din România, manifestat prin mai multe componente: regim fiscal lax al taxării proprietății (averii); abandonarea impozitării progresive a veniturilor salariale în favoarea cotei unice, respectiv o cotă proporțională de 16% indiferent de mărimea venitului salarial, cu perspectiva reducerii la 10% începând cu 2018; renunțarea, începând cu 2005, la impozitul pe venitul global și la declarațiile globale de venit ale contribuabililor; creșterea ponderii impozitelor indirecte în total venituri fiscale. Al doilea este reprezentat de impozitarea ridicată a factorului muncă în raport cu factorul capital: cote ridicate de contribuții sociale pentru salarii - 57% în 2002 (Bercea, 2003: 396), în jur de 40%, cu tendință ușor descendentă după 2010 -, respectiv impozitarea laxă a factorului capital (16% impozit profit, eliminarea treptată a impozitului pe dividende). În fine, al treilea element se referă la restrângerea serviciilor publice oferite populației, în special sănătate și învățământ, aspect asupra căruia vom reveni ulterior.

În ceea ce privește *consumul populației, structura bugetului gospodăriilor* prezintă modificări importante. Ponderea consumului alimentar în cheltuielile totale de consum ale gospodăriilor crește la circa 60% în anii '90, ca urmare a scăderii în termeni reali a veniturilor.

Pe tipurile de gospodării din modelul statistic al INS pentru care sunt posibile comparații pe termen lung - salariați, țărani, pensionari -, ponderea consumului alimentar revine la un nivel comparabil cu 1980 abia la mijlocul anilor 2000 (Comisia Națională pentru Statistică, 1991: 125, Institutul Național de Statistică, 2007: 256). Începând cu anii 2004-2006 și intrarea în perioada noului capitalism, structura bugetului gospodăriilor se modifică în sensul unui declin de durată al ponderii cheltuielilor pentru consumul alimentar - chiar încetinit de recesiunea 2009-2010 -, ce coboară la 44% în trimestrul II 2017 (Institutul Național de Statistică, 2017c).

Consumul mediu alimentar al populației de după 1990 (Figura 10), exprimat în calorii pe zi și, respectiv, kg de carne și produse de carne pe an, completează imaginea unei crize neobișnuit de lungi, de circa un sfert de secol, a nivelului de trai. Perioada de tranziție apare drept o continuare și nu o ieșire din criza anilor 1980. La capitolul consum alimentar, criza avea să fie depășită abia în anul 2004. Chiar dacă nu atât de dură, recesiunea începută în 2009 a marcat negativ consumul de carne al populației pe jumătate de deceniu.

Figura 10 Consumul alimentar 1980-2015

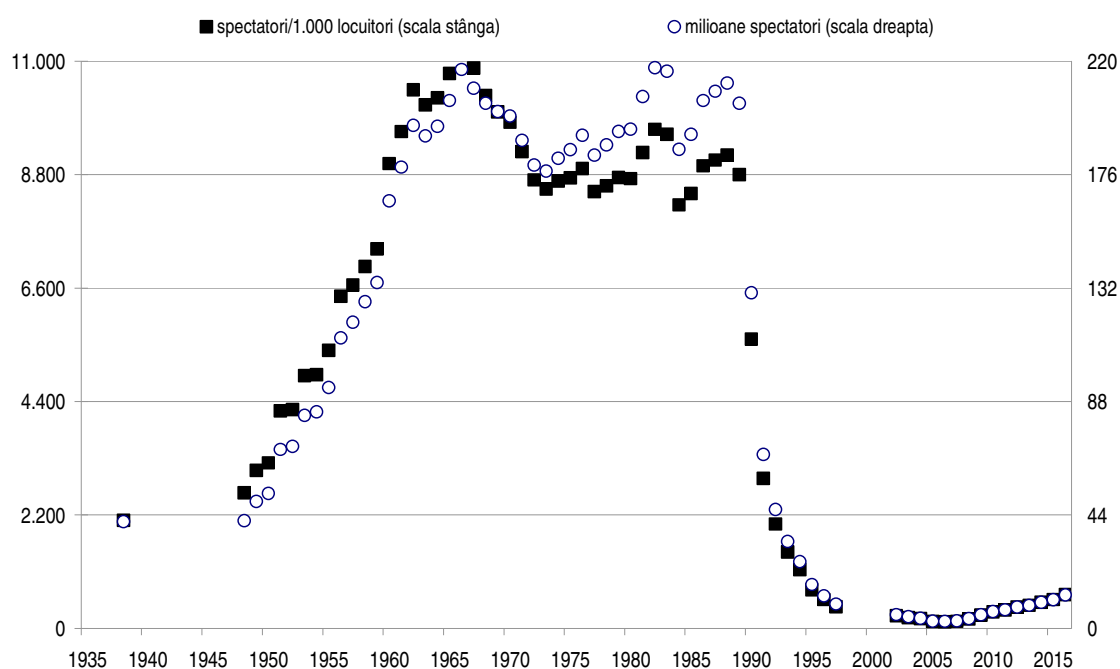

Surse: Anuarul Statistic al României, CNS (1990-1991), INS (2003-2016)

Gradul de dotare al populației cu bunuri de folosință îndelungată cunoaște o schimbare pozitivă după 1989. Raritatea bunurilor de consum din perioada comunistă este depășită. Dacă în comunism cererea solvabilă a populației nu se întâlnea cu oferta, în tranziție oferta de bunuri de consum a avut dificultăți de întâlnire cu o cerere solvabilă din partea populației. Boom-ul consumerist cunoaște două perioade importante: începutul anilor 1990 și perioada de final a tranziției la mijlocul anilor 2000, când creditul de consum devine larg disponibil și, odată cu el,

decoleză consumul populației de bunuri de larg consum - electronice și electrocasnice, dar și autoturisme. În această privință, numărul de autoturisme la 100 de gospodării crește de la 5,02 în 1989 (Comisia Națională pentru Statistică, 1991: 124) la 30,5 în 2016, iar ponderea gospodăriilor ce dețin cel puțin un autoturism a atins 37% în 2016 (Institutul Național de Statistică, 2017c). Tot din perspectiva consumului, o evoluție pozitivă a standardului de viață este dată și de apariția unor noi tehnologii, ce țin de comunicații de masă și digitalizare: telefonie mobilă și fixă, internet, calculatoare, laptop-uri, smartphone-uri etc. În anul 2016, ponderea gospodăriilor ce dețin un laptop sau calculator personal urcă spre două treimi (Institutul Național de Statistică, 2017c), iar numărul conexiunilor mobile depășește numărul total de locuitori (Institutul Național de Statistică, 2017b: 595).

Figura 11 Spectatori la cinematografe

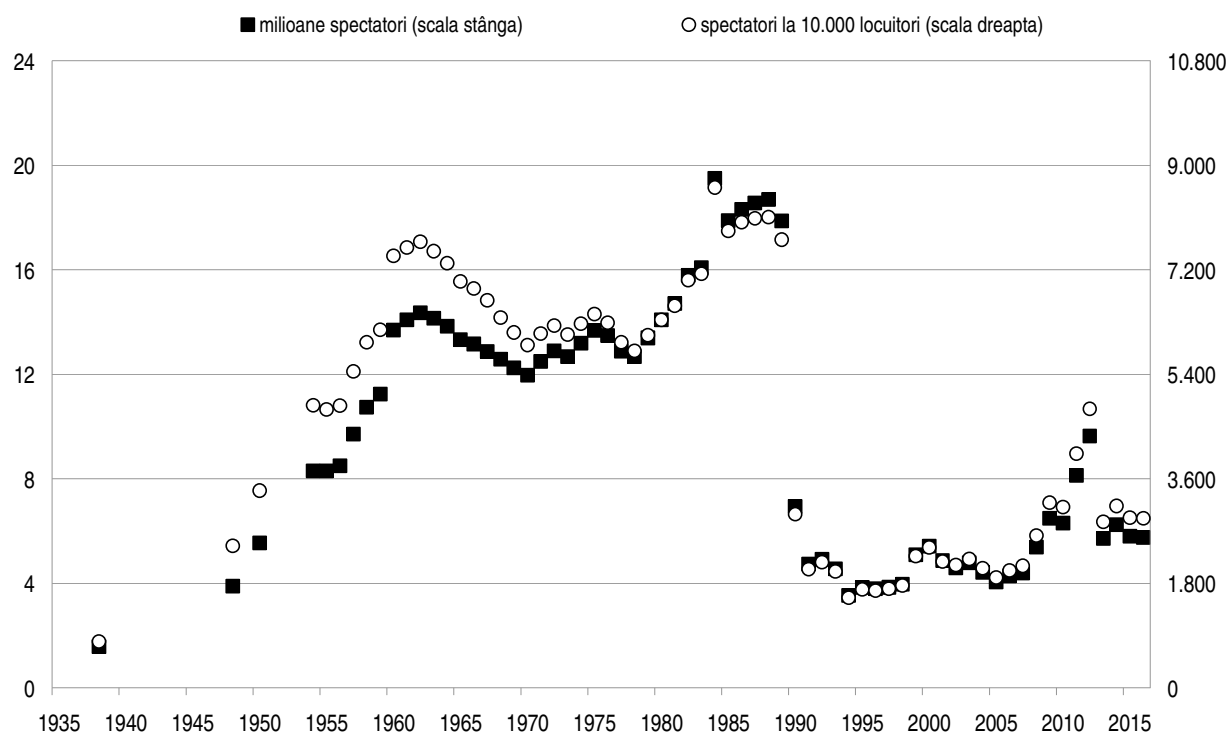
Surse: Anuarul Statistic al României 1957-2017

Balanța dintre veniturile și consumul populației denotă o presiune constantă pe bugetul gospodăriilor. Cu toată creșterea substanțială a veniturilor în termeni reali din perioada noului capitalism, o parte substanțială din gospodării are dificultăți în a face față cheltuielilor curente. Ponderea gospodăriilor care nu au putut efectua la timp unele cheltuieli a crescut în perioada 2007-2016 de la 24% la 34%, cu un vârf de 38% în 2014. În ciuda restrângerii ponderii consumului alimentar în bugetul gospodăriei, presiunea se resimte din două surse principale. Prima ține de aspirații noi și privațiuni vechi, ce fac parte din standardul de viață în mișcare al populației. Aceste bunuri reprezintă nevoi de consum acumulate, dar nesatisfăcute în criza prelungită a nivelului de trai 1980-2004/2006, altele din noile tehnologii. A doua sursă derivă din cantitatea și calitatea în declin a bunurilor și serviciilor publice, îndeosebi sănătatea,

învățământul, locuirea. Ca atare, chiar și gospodăriile relativ mai bine poziționate pe scara veniturilor, mai prospere, din mediul urban resimt această presiune prin cheltuieli cum ar fi: grădiniță și școală privată, costuri asociate școlii (rechizite, manuale, meditații), indiferent dacă formal învățământul este sau nu gratuit, abonament privat de sănătate, analize, tratamente, consultații la medici specialiști, medicație, rată la locuință, rată la mașină etc. Deși astfel de cheltuieli nu sunt încă pe deplin cuprinse în modelul statistic al INS, creșteri ale ponderii cheltuielilor cu bunuri nealimentare și servicii sunt observabile la capitole cum ar fi educația, sănătatea, transportul și telecomunicațiile (Institutul Național de Statistică, 2017c).

Timpul liber reprezintă o dimensiune importantă a calității vieții, care cunoaște schimbări importante în perioada de tranziție. Datele din programul de diagnoză a calității vieții al ICCV arată că, în perioada anilor 1990-1999, numai mersul la biserică a cunoscut o creștere. Restul activităților au fost în situația unui declin, fie redus spre moderat în cazul televiziunii, fie masiv în cazul lecturii (Figura 4), consumului de ziare, reviste, frecventării cinematografelelor (Figura 11), mersului la spectacole (Figura 12), petreceri, întâlniri, activități sportive, excursii la sfârșit de săptămână (Urse, 2005: 303-304). Aceste schimbări țin atât de incapacitatea populației de a suporta costurile acestor activități, cât și de o schimbare de pattern de petrecere al timpului liber prin erodarea de către televiziunea prin cablu a altor activități, iar mai apoi tendința de dislocarea a televiziunii de către utilizarea internetului. Creșterea veniturilor populației după ieșirea din tranziție a însemnat și un reviriment al turismului, reflectat în numărul de unități de cazare la 10.000 locuitori (Figura 5).

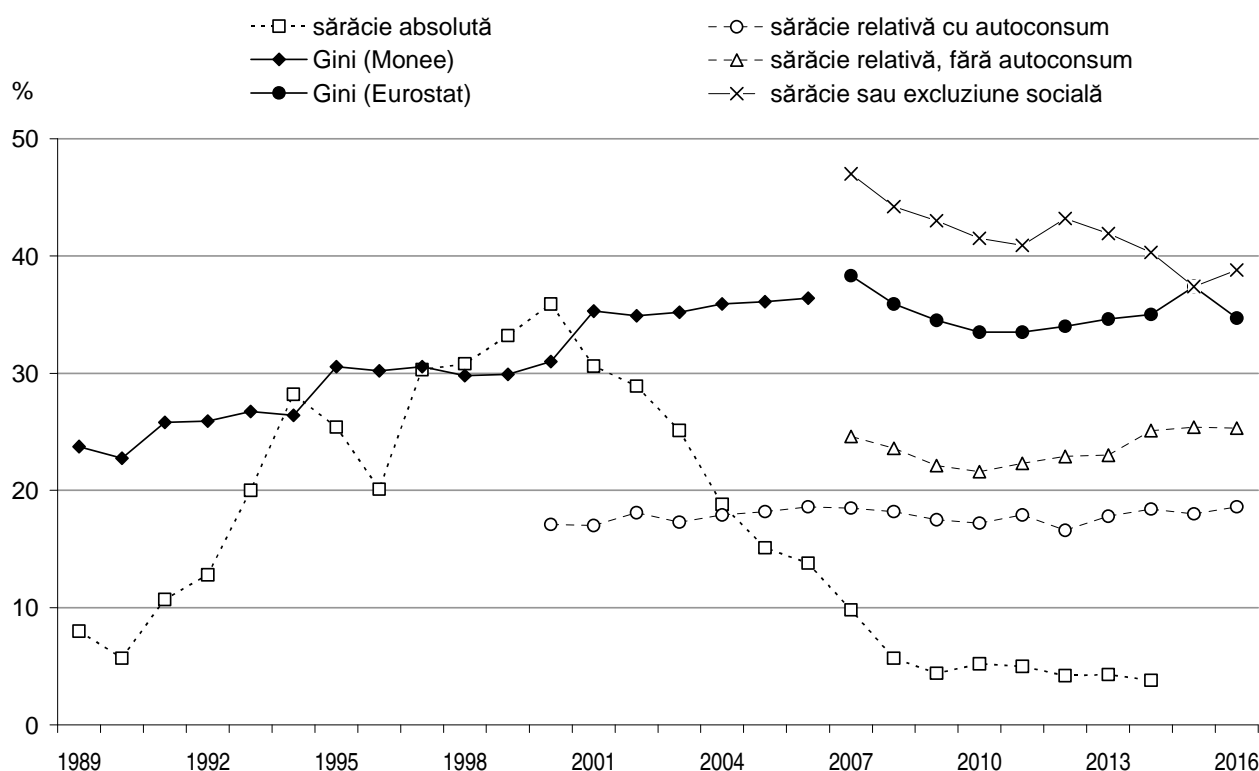
Figura 12 Spectatori sau auditori la spectacole sau concerte

Surse: Anuarul Statistic al României 1957-2017

În anii 1990, societatea românească a resimțit șocul sărăciei ca rezultat al căderii economiei. Multe dintre prefacerile ce au ținut de ocupare - venituri, sistemele de distribuire și redistribuire, veniturile și consumul populației - își găsesc expresia socială în profilul sărăciei din România. Și în această privință se poate distinge o distincție între tranziție, pe de o parte, și perioada noului capitalism, pe de altă parte. În tranziție, standardul de viață a fost marcat, după Cătălin Zamfir (2004: 47), de „explozia sărăciei pe fondul creșterii rapide a inegalităților”. Principalul indicator al perioadei de tranziție este sărăcia absolută (Figura 13), ce desemnează „inexistența unor condiții minime de viață (mâncare, îmbrăcăminte, locuință) necesare unei simple supraviețuirii în condițiile societății respective. (...) Pe termen lung, sărăcia absolută produce degradări biologice ireversibile. Pe termen mediu, ea produce deteriorarea rapidă a capacităților și oportunităților minime ale persoanei de a participa la viața societății” (Zamfir, 1995: 15). Dinamica ponderii populației aflate sub pragul de sărăcie absolută urmează pe cea a economiei, cu o mențiune importantă: nivelul maxim al sărăciei (35,9%) este atins în anul 2000, când economia începea să își revină după a doua recesiune a tranziției. Așadar, între ciclul economic și cel social există un ecart sau, cu alte cuvinte, socialul își revine mai greu decât economia în urma unei crize.

Figura 13 Sărăcie și inegalitate 1989-2016

Surse: Eurostat (2017a, 2017c, 2017d) pentru Gini (venit disponibil pe adult echivalent), sărăcie sau exclusiune socială, sărăcie relativă, fără autoconsum; Transmonee (2016) pentru Gini (venit pe locuitor); pentru sărăcie absolută, calculată cf. metodei Băncii Mondiale, în Zamfir et. al (2010: 28) pentru 1989-2004 și MMPS (2015: 6) pentru 2005-2014; sărăcie relativă cu autoconsum, în Zamfir et al. (2010: 32) pentru 2000-2008, MMPS (2010: 1), (2017: 1) pentru 2009-2016

Fenomen complex, sărăcia nu se limitează doar la situarea sub un anumit prag de venit, ci variază între diferite comunități sociale, în plan teritorial și pe medii de rezidență (Ministerul Muncii, 2017). Tranziția a însemnat și apariția sărăciei extreme, a pungilor de sărăcie sau formarea zonelor de tip ghetou (Stănculescu și Berevoescu, 2004), riscul de sărăcie fiind mai mare la nivelul minorității rom, cunoscuți popular și ca țigani (Zamfir și Zamfir, 1993, Zamfir și Preda, 2002). Romii aveau să fie primii expuși în urban la pierderea de locuri de muncă ca urmare a dezindustrializării. În rural, revenirea la vechea structura de proprietate din agricultură ca urmare de colectivizării a însemnat că, pentru romi, spre deosebire de alte etnii, supapa socială a agriculturii de subsistență a fost mult mai puțin accesibilă, mulți fiind lipsiți de proprietăți agricole din motive istorice.

Începând cu tranziția, sărăcia a fost însoțită de „grave procese de dezagregare socială, cele mai multe dintre ele imposibil de cuantificat: degradarea forței de muncă; dezagregarea familiilor; creșterea delincvenței, mai ales a crimei organizate; pătrunderea drogurilor; scăderea securității cetățeanului; creșterea violenței; forme noi precum șantajul, răpirile, taxele de protecție, traficul de persoane, exploatarea economică și sexuală, mergându-se până la traficul de copii; creșterea fenomenului copiilor străzii: creșterea dificultății de integrare socială a tinerilor din mediile sărace, mai ales a celor care ies din instituțiile de ocrotire socială; degradarea participării școlare și a stocului profesional al populației active” (Zamfir, 2004: 51). Sărăcirea populației a avut și efecte social-politice marcante, în bună măsură similare perioadei interbelice: conflicte sociale, greve, schimbări de guvern, inclusiv prin mișcări de stradă (1991), alternanța sistematică a guvernărilor, dar nu și a președinților.

Reluarea creșterii economice pe fondul ieșirii din tranziție a însemnat și ieșirea din sărăcie absolută a milioane de persoane. În acest context, pragul de sărăcie absolută își pierde treptat din relevanță, fiind chiar abandonat din datele oficiale începând cu 2014, an în care valoarea pragului (lei/lună/adult echivalent) era de 309,9 lei (Ministerul Muncii, 2015: 3).

Problema analizei nivelului de trai în raport cu un prag al minimumului decent de trai sau al minimumului de subsistență rămâne una de actualitate. O alternativă la metoda pragurilor de venit, exemplificată de pragul sărăciei absolute, este oferită de modelul normativ al coșului de consum, dezvoltat de ICCV pe metoda bugetelor de familie (Mihăilescu, 2014). De altfel, pe aceeași metodă a fost elaborat indicele costului vieții utilizat de Institutul Central de Statistică până în 1948. Dinamica raportului dintre venituri și pragurile de minim decent, respectiv minim de subsistență în perioada 1989-2016 pe diferite categorii de venituri ale populației și tipuri de gospodării pe medii de rezidență (Mihăilescu, 2017) întărește ideea expusă mai sus, cea a presiunii constante pe bugetul gospodăriei, respectiv pe standardul de viață, pentru largi categorii din populație.

Depășirea tranziției, aderarea României la UE și intrarea în faza noului capitalism a presupus și alinierea la metodologia europeană a măsurării sărăciei. Ca atare, sărăcia relativă, stabilită la pragul de 60% din venitul disponibil de adult echivalent (după transferuri sociale), devine noul punct de reper. Indiferent de sistemul de măsurare (Figura 13) - sărăcie relativă, coeficientul Gini al distribuției populației după veniturile bănești pe adult echivalent, raportul

dintre chintila superioară și cea inferioară S80/S20 a veniturilor populației (Ministerul Muncii, 2017: 4) - se observă o extindere a inegalităților și polarizării sociale în perioada de tranziție, urmată de o menținere, pe alocuri chiar accentuare a acestora în noul capitalism (Molnar, 2011, Precupețu, 2013, Dumitru, 2015). De altfel, la nivelul anului 2016 România se găsește în situația de a fi cea mai inegală țară din UE, plasată pe ultimul loc între statele membre la indicatorul sărăcie relativă (Eurostat, 2017c) și pe penultimul, după Bulgaria, la indicatorul sărăcie sau excluziune socială (Eurostat, 2017d).

Una dintre sursele pentru nivelul foarte ridicat al inegalităților economice și sociale din România este repartiția a ceea ce produce economia (exprimat în venitul național net - VNN) în favoarea capitalului și în defavoarea muncii. Față de alte țări europene, atât dezvoltate, cât și cele din regiune (Polonia, Ungaria, Bulgaria), aflate la un nivel comparabil de dezvoltare, România cunoaște cea mai disproporționată repartiție între cei doi factori. Munca obține mai puțin de 40% din VNN în anul 2014, comparativ cu circa 60% în statele dezvoltate și 44-52% în țările din regiune (Georgescu, 2015a: 16). Această repartiție explică de ce avansul PIB nu se regăsește în creșterea nivelului de trai din România.

În opinia noastră, repartiția disproporționată între capital și muncă din România are la origine atât sistemele de distribuție și redistribuire - ce derivă din opțiuni de politici publice de tip neoliberal -, cât și din factori „obiectivi”, care se regăsesc în structura economiei României, marcată de procesul de dezindustrializare din tranziție. Conform analizei comparative la nivel european a valorii adăugate brute pe ramuri ale economiei, realizată de Florin Georgescu (2015b: 14), în economia României predomină ocuparea cu valoare adăugată brută redusă.

O altă fațetă a sărăciei este dată accesibilă prin metoda consensuală, care permite, între altele, identificarea nevoilor de maximă necesitate din perspectiva populației. Altfel spus, cum văd oamenii răspunsul la întrebarea „ce înseamnă a fi sărac în România?”. Rezultatele unei anchete sociologice a ICCV din anul 2013 (Stănescu și Dumitru, 2017) arată că dimensiunile deprivării materiale erau încă dominate de sărăcia alimentară. Aspect contraintuitiv, printre cele mai importante nevoi din perspectiva populației, alături de nevoile ce țin de hrană și încălzirea locuinței, se aflau cele legate de petrecerea timpului liber prin acces la un televizor (pe primul loc în topul nevoilor) și servicii de cablu/satelit, precum și cele de comunicare prin deținerea unui telefon. Aceste rezultate întregesc înțelegerea tabloului în mișcare al standardului de viață în România.

Calitatea percepută a vieții

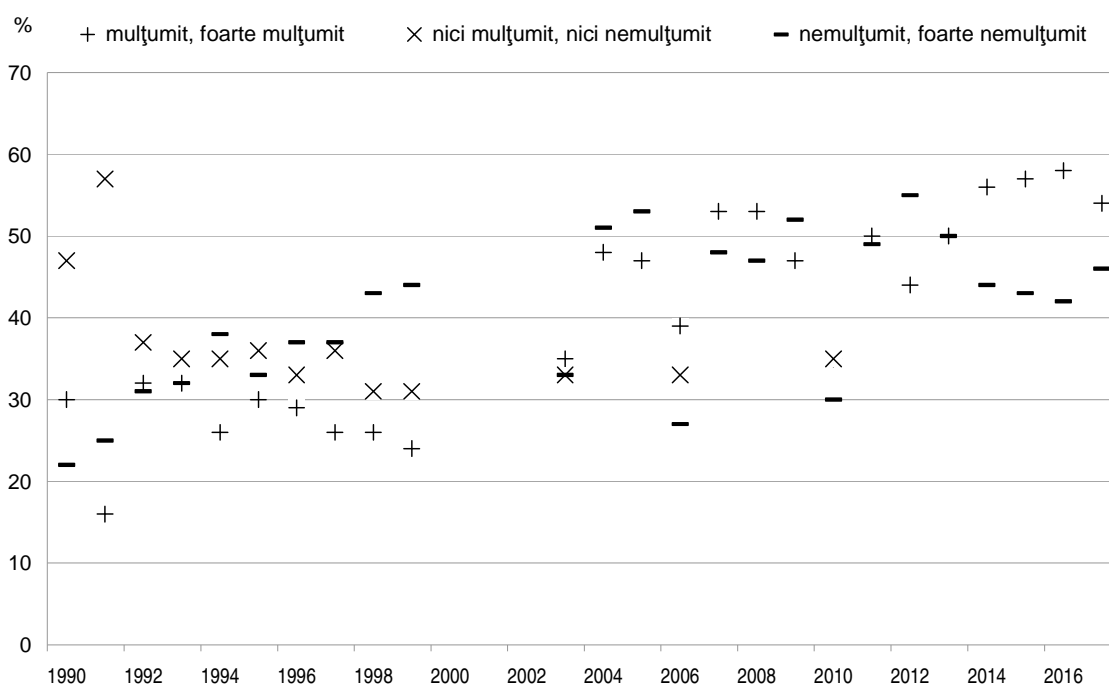
Datele din anchetele sociologice și sondajele de opinie de după 1989 oferă o bună imagine asupra dimensiunii subiective a calității vieții în România, respectiv cum populația percepe și evaluează condițiile de viață, bunăstarea materială și alte elemente ce țin de sfera largă a calității vieții. Satisfacția față de viața de zi cu zi reprezintă, după Mihai Dumitru (2005: 333) „sistemul de referință cel mai important, atunci când oamenii își evaluează calitatea vieții”.

Conform datelor din programul de diagnoză a calității vieții al ICCV (1990-2010) și din Eurobarometru românii sunt mai degrabă nemulțumiți față de viața de zi cu zi în perioada de tranziție și mai degrabă mulțumiți în noul capitalism (Figura 14). Relațiile de familie și munca sunt principalele surse de satisfacție (Dumitru, 2005: 333), în timp ce veniturile reprezintă sursa majoră de insatisfacție (Zamfir, 1995: 27).

Datele privind bunăstarea subiectivă (evaluarea veniturilor familiei în raport cu necesitățile), denotă că „prosperitatea sperată [a tranziției] nu a fost realizată”, iar „costul social [al tranziției] a fost mare” (Zamfir, 2015: 18). Proporția de populație care consideră că veniturile nu ajung pentru strictul necesar sau ajung numai pentru strictul necesar a coborât foarte rar sub două treimi din total populație în perioada de după 1993, conform datelor din anchetele ICCV (Mărginean și Precupețu, 2011: 249) și din barometrul de opinie al Fundației Soros (1995-2007). Totodată, ponderea sistematic ridicată a sărăciei subiective, chiar în condiții de creștere economică și creștere a veniturilor populației în termeni reali, reprezintă un alt element de sprijin al ideii presiunii constante pe bugetul gospodăriei expusă anterior.

Figura 14 Satisfacția cu viața de zi cu zi

Surse: 1990-1999, 2003, 2006, 2010 Diagnoza calității vieții a ICCV (Mărginean și Precupețu, 2011: 250), 2004-2005, 2007-2009, 2011-2017 Eurobarometru (Comisia Europeană, 2004-2017)

Notă: Forma întrebării ICCV „Luând în considerare întreaga situație, cât de satisfăcut sunteți cu viața dvs.? ICCV utilizează o scală cu 5 variante de răspuns: foarte mulțumit, mulțumit, nici mulțumit, nici nemulțumit, nemulțumit, foarte nemulțumit”. Forma întrebării Eurobarometru: „Pe ansamblu, cât de mulțumit sunteți cu viața dvs. în general? Ați spune că sunteți...?” Scala de răspuns în Eurobarometru are 4 variante de răspuns: foarte mulțumit, mulțumit, nu prea mulțumit, deloc mulțumit.

Rezultatele tranziției sunt evaluate negativ de majoritatea populației, cu excepția anului 1996 (Tabel 8), conform datelor ICCV.

Tabel 8. Cum apreciați schimbările din societatea românească ce au avut loc, după 1989?

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2003	2006	2010
negativ (%)	30	29	24	30	38	54	36	33	54
pozitiv (%)	24	23	30	25	18	12	24	22	13

Sursa: Diagnoza calității vieții 1990-2010, cf. Mărginean și Precupețu (2011: 237, 260)

Evaluările de asemenea majoritar negative asupra a modului în care este condusă țara (Tabel 9) reprezintă, pentru Cătălin Zamfir (2015: 17), și o exprimare a populației față de strategia tranziției. În opinia noastră, aceste evaluări, împreună și cu altele privind mediul politic (Mărginean și Precupețu, 2010: 61-63), oglindesc și caracterul disruptiv al tranziției, manifestat, între altele, prin inegalități profunde în sistemele de distribuție și redistribuție ale veniturilor și avuției, ce conduc la o creștere a distanței sociale percepute ce către cei conduși față de cei care conduc.

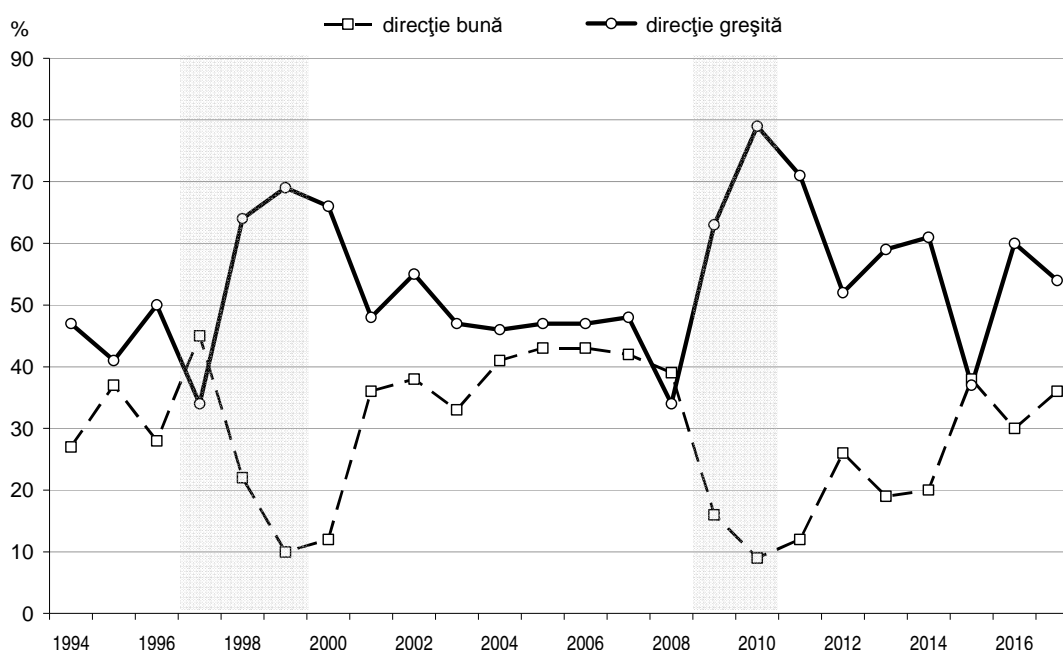
Tabel 9. Caracterizați modul în care este condusă țara

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
prost și foarte prost (%)	19	33	43	43	38	37	45
bine și foarte bine (%)	40	22	20	18	21	26	21
	1997	1998	1999	2003	2006	2010	
prost și foarte prost (%)	37	62	77	46	49	80	
bine și foarte bine (%)	22	9	6	19	17	4	

Sursa: Diagnoza calității vieții 1990-2010, cf. Mărginean și Precupețu (2011: 229, 245)

Întrebarea privind direcția în care merge țara (Figura 15) sintetizează diverse evaluări ale populației, atât cele în plan economic, social și politic, dar și cele în plan temporal privind prezentul și viitorul. Pentru cea mai mare parte a perioadei de după 1994, aceste evaluări sunt persistent negative, ca expresie a impactului perioadelor de recesiune economică

Figura 15 Direcția în care merge țara

Surse: Barometrul de opinie publică, Fundația Soros România (1995-2007), Eurobarometru, Comisia Europeană (2004-2017)

Note: partea hașurată cu gri reprezintă perioade de recesiune economică; diferențele până la 100% reprezintă non-răspunsuri

Structură și procese demografice

Într-un an peste timp, tranziția a readus în actualitate problema ridicată de Virgil Madgearu în 1940 a forței de muncă în exces față de posibilitățile de ocupare generate de economie. Reamintim, Madgearu vedea drept posibile soluții industrializarea sau emigrarea. Începând cu 1990, soluțiile din partea populației aveau să fie, în ordine cronologică, controlul (și mai strict al) nașterilor și emigrarea.

Reducerea fertilității femeilor cu mult sub nivelul de înlocuire a generațiilor și creșterea mortalității nu reprezintă fenomene demografice în care România să fie un caz singular. Dimpotrivă, România se înscrie în tendința mai largă a tuturor țărilor din regiune care au experimentat tranziția (Stănescu, 2015: 17-21). Sociologic, mai interesant este de văzut dacă există sau nu o legătură cauzală între strategia tranziției și aceste fenomene demografice. Potrivit unui studiu de referință asupra programului de privatizare înscrisă în abordarea tip terapie de șoc a strategiei tranziției (Stuckler et al., 2009), privatizarea este asociată cu creșterea mortalității în tranziție. În privința fertilității, dacă plecăm de la ipoteza lui Zamfir a legăturii dintre reducerea fertilității sub nivelul de înlocuire a generațiilor în România anilor 1960 și costurile sociale ale industrializării, putem formula ca ipoteză și o legătură între reducerea fertilității după 1990 a avut și costurile sociale ale tranziției, respectiv cele ale dezindustrializării și decolectivizării. Tot în privința reducerii fertilității, mai sunt de reținut cel puțin două aspecte. Asupra dinamicii fenomenului, Rotariu et al. (2017: 300) notează că „după scăderea foarte bruscă de la începutul anilor 1990, fertilitatea româncelor a rămas practic stagnantă la nivelul de 1,3 copii pe femeie, cu fluctuații foarte reduse”. Al doilea aspect vizează particularitatea României în controlul nașterilor. Într-o primă fază, cea a începutul anilor 1990, aceasta s-a realizat printr-o creștere explozivă a avorturilor, cu un vârf de aproape 1 milion de întreruperi de sarcină în anul 1990. Deși anticoncepționalele și alte mijloace contraceptive au devenit larg disponibile, nașterile au devansat numeric avorturile abia începând cu 2004 (Stănescu, 2015: 33). Traian Rotariu (2015: 171) remarcă „o situație absolut inedită, *nicăieri în țările foste comuniste după căderea regimului neînregistrându-se o astfel de recrudescență a avortului*”.

În privința emigrării, în anii 1990 continuă plecarea germanilor. Între 1992-2011, numărul acestora se înjumătățește de la un recensământ la altul și scade în total de la 112 mii la 36 mii persoane. Fenomenul de emigrare masivă și din cauze economice și sociale începe în anul 2002, odată cu dobândirea dreptului de intrare liberă în spațiul Schengen (Constantinescu, 2006: 286). Un calcul al sporului migratoriu pe sfertul de secol 1990-2016, realizat de Rotariu et al. (2017: 298) indică aproape 3,5 milioane de persoane, din care unii și-au schimbat definitiv domiciliul/cetățenia. La această pierdere de populație din spor migratoriu

se adaugă cea rezultată din sporul natural negativ, instalat din 1992, de circa 800 mii. Cumulat, aceasta echivalează cu o scădere de aproape 19% raportat la populația din 1989.

În noul capitalism rezultat al tranziției, niciunul dintre cele două fenomene demografice nu își schimbă tendința. Fertilitatea rămâne scăzută, cu mult sub pragul de înlocuire a generațiilor, iar sporul migratoriu continuă să fie negativ, alimentat de fluxul de emigranți din motive economice și sociale, având ca principală destinație vestul Europei. Rezultatul general, după Rotariu et al. (2017: 137), este că „populația României, indiferent sub ce formă am lua-o, este într-un constant și accentuat declin din 1990 încoace și nimic nu pare a se prefigura ca un factor care, pe termen scurt, să producă o inversare sau măcar o atenuare a ritmului acestui proces”.

Condiții de viață: urbanizare, locuire

Dezindustrializarea și căderea economiei din perioada de tranziției au condus la sistarea migrației rural-urban ce a caracterizat procesul de urbanizare din perioada 1948-1989. Începând cu 1991, migrația internă din România prezintă două trăsături principale. În primul rând, „o rată de migrație relativ redusă în raport cu cea din societățile puternic dezvoltate” (Sandu, 2009: 274). În al doilea rând, soldul fluxului de migrație pe medii de rezidență indică un sens de la oraș la sat începând cu 1997 în termeni absoluți și 1995 în termeni relativi. După datele de recensământ, ponderea populației din mediul rural era de 47,3% în 2002, față de 45,7% în 1992. Creșterea ponderii populației rurale nu rezultă din sporul natural, negativ începând cu 1991 (Mihalache, 2015: 199), ci tocmai din migrația oraș-sat. La originea acestui fenomen, după Dumitru Sandu (2009: 275), se află căderea economiei și valurile de sărăcie din anii 90, reflectate în „strategiile de supraviețuire pentru segmentele de populație săracă din zonele urbane”.

Asemenea perioadei comuniste, o altă sursă a creșterii relative a populației urbane a fost cea administrativă, prin schimbarea statutului unor așezări umane. Numărul orașelor și municipiilor crește de la 260 la 320 de unități între 1990-2015, cea mai mare creștere fiind consemnată în anii 2003-2005. Drept rezultat, ponderea populației urbane crește din nou spre 54% la recensământul din 2011. Chiar și în contextul îmbătrânirii populației din mediul rural ca urmare a scăderii natalității și fertilității sub cea din urban, precum și a creșterii mortalității peste cea din urban (Mihalache, 2015: 199-205), se observă o reluare a creșterii ponderii mediului rural după recensământul din 2011, pe fondul continuării migrației urban-rural (Institutul Național de Statistică, 2016a). Cauza principală nu mai poate fi tot sărăcia, având în vedere creșterea veniturilor populației și reducerea semnificativă a sărăciei absolute începând cu anul 2001, ci fenomenul de „suburbanizare”, ce are la bază creșterea standardului de viață pe perioada de final a tranziției și în noul capitalism pentru segmente prospere din populația urbană, fapt ce „a facilitat aspirația populației de a schimba „locuințele comuniste” cu reședințe mai spațioase, aflate în zone suburbane, mai ales deoarece din ce în ce mai multe persoane își pot permite mijloace private de transport”(Dumitrache et al., 2016: 50).

În ceea ce privește construcția de locuințe, principala schimbare în raport cu perioada comunistă constă în retragerea masivă a statului din funcția de furnizor de locuințe, chiar și sociale (Dan, 2009: 107). Locuințele construite din fonduri publice reprezintă circa 17% din total locuințe nou construite între 1990-2016, însă 60% dintre acestea datează dinainte de 1996, perioadă în care au fost finalizate, în mare parte, cele începute înainte de 1990. De altfel, începând cu 2007, locuințele din fonduri publice au reprezentat mai puțin de 10% din total locuințe nou construite și chiar sub 4% începând cu 2015 (Institutul Național de Statistică, 2017c). Retragera statului din construcția de locuințe pentru populație reprezintă a altă fațetă a ceea ce Cătălin Zamfir (2015) a denumit „politica statului mic”.

În perioada de tranziție, efectul social retragerii statului a condus la o criză a locuințelor și la acutizarea problemelor de locuire. După 1990, „numărul locuințelor nou construite scade spectaculos”, arată Adrian Dan (2009: 104). Abia la mijlocul anilor 2000, în contextul ieșirii din tranziție și intrării în noul capitalism, numărul de locuințe nou terminate începe să crească substanțial, datorită aportului construcțiilor din fonduri private. În 2008, numărul locuințelor nou terminate avea să atingă circa 67 mii unități (Institutul Național de Statistică, 2017c), peste totalul de circa 60 mii din 1989, dar departe de totalul de 103 mii unități din 1988 (Comisia Națională pentru Statistică, 1991: 524). Din păcate, aceasta a concis cu balon speculativ imobiliar, care a fost spart spre finele anului respectiv (Voinea, 2009: 85). Ieșirea din recesiune a însemnat și reluarea creșterii construcției de locuințe, dar fără a atinge un nivel comparabil cu anii 2008-2009.

Fenomenul de suburbanizare poate fi urmărit atât prin structura pe medii de rezidență a construcției de locuințe din fonduri private, cât, mai ales, prin structura în profil teritorial. Peste 61% dintre cele 858 mii de locuințe construite din fonduri private între 1990-2016 au fost în mediul rural. Abia după 2006 se observă un echilibru între mediile de rezidență, chiar cu un plus în favoarea urbanului începând cu 2014. În profil teritorial, există o discontinuitate între anii 90 și perioada post-2000. Crește masiv variația ponderii unităților administrativ teritoriale (județe și Mun. București) în total construcții nou terminate anual pe fondul concentrării acestora preponderent în câteva unități administrativ teritoriale (UAT) puternic urbanizate, cu o excepție notabilă: județul Ilfov. Într-adevăr, acest județ, care concentrează aria suburbană a Mun. București ocupă în aproape toți anii începând cu 2003 locul întâi pe țară la număr de locuințe nou construite. De altfel, județul Ilfov este singurul UAT în care populația (rezidentă) a crescut între 1992-2016 și chiar cu o pondere ridicată de peste 63% (Institutul Național de Statistică, 2017c).

Față de perioada comunistă, la nivelul anului 2016 se constată îmbunătățiri față de 1990 la principalii indicatorii ai locuirii: locuințe/1.000 locuitori (12%), suprafața locuibilă pe persoană (71%), număr camere/persoană (35%), camere/locuință (21%), suprafața locuibilă/locuință (71%). Toate acestea reprezintă un efect al creșterii cu 12% a stocului de locuințe, dar și al scăderii cu cel puțin 15% a populației rezidente a României.

Calitatea locuirii reprezintă una dintre principalele componente ale creșterii calității vieții în perioada de după 1989. Față de perioada tranziției, în noul capitalism se remarcă o

îmbunătățire la nivelul calității materialelor de construcție a pereților exteriori ai locuințelor. Conform datelor de recensământ, ponderea clădirilor cu pereți construcțiilor cu pereți din beton armat sau zidărie din cărămidă, piatră sau înlocuitori crește la aproape 42% între 2006-2011 comparativ cu 32% între 1992-2000. În aceleași intervale, ponderea construcțiilor din paianță sau chirpici scade de la 22% la 6,5%. Comparativ cu 1929, recensământul din 2011 consemnează o creștere a ponderii locuințelor cu pereți din beton, prefabricate, cărămidă, piatră sau înlocuitori de la 50% la 85,5% în mediu urban, respectiv de la 30,5% la circa 44% în rural. În același interval, scade ponderea locuințelor cu pereți din lemn, bârne sau bile de la 20% la 2% în urban, respectiv de la 33% la 12% în rural. Locuințele cu pereți din chirpici, paianță și materiale similare scad ca pondere în urban de la 30% la aproape 7%, dar rămân la niveluri comparabile în rural, între 36-37%.

Îmbunătățirile cele mai marcante în calitatea locuirii țin de gradul de dotare cu dependințe și instalații (Tabel 5). La nivelul anului 2016, aproape 70% dintre gospodării erau dotate cu baie și grup sanitar în interiorul locuinței. În mediul rural, ponderea acestor dotări utilitare în interiorul locuinței scade la 41% pentru baie și 38% pentru grup sanitar. În ceea ce privește accesul la Internet, peste 68% dintre gospodării dispuneau de o conexiune în locuință la finele anului 2016 (Institutul Național de Statistică, 2017c).

Învățământul

În contextul tranziției, sistemul de învățământ a suferit o serie de transformări cu consecințe pe termen lung asupra calității societății și a calității vieții.

Pentru populație, dezindustrializarea și pierderea a milioane de locuri de muncă au condus, după cum am văzut în secțiunile anterioare, la o situație în care oferta de forță de muncă era cu mult excedentară cererii, adică locurilor de muncă disponibile. Altfel spus, tranziția a însemnat și reducerea masivă a cererii de forță calificată de muncă. La acestea s-au adăugat și presiunea fenomenelor de sărăcire și dezagregare socială. Pentru o parte a populației - îndeosebi din mediul rural și din orașele mici, persoanele în risc sărăcie și excluziune socială, mai puțin educate, romii etc. - învățământul nu a mai reprezentat șansa unui loc de muncă, a unei vieți mai bune, ci un cost mai greu suportabil.

În strategia tranziției, învățământul a intrat în categoria „costurilor sociale”, asumate ca inevitabile (Zamfir, 2004: 143-145). Politica „statului mic” (Zamfir, 2015: 30), de retragere a statului din economie și societate, a însemnat o prioritate redusă acordată de către factorii de decizie cheltuielilor sociale, categorie din care face parte și învățământul. În practică, politica statului mic a însemnat subfinanțare cronică. Față de media europeană de circa 5% din PIB, România a depășit pragul de 4% din PIB alocat învățământului doar în doi din cei aproape 30 de ani de după 1989. Ponderea cheltuielilor publice cu învățământul în România a fost, de regulă, în jurul a 3% din PIB (Stoica, 2006: 248, Eurostat, 2017f, Eurostat, 2017g, Ministerul de Finanțe, 2013-2016). Salarizarea cadrelor didactice reprezintă o altă dimensiune relevantă pentru importanța și prestigiul social al învățământului. În această privință, pragul de jos a fost atins în 1998, când salariul mediu din învățământ a reprezentat doar 75% din salariul mediu la

nivel național (Institutul Național de Statistică, 2003). În fine, învățământul a avut de suferit și din pricina „șirului nesfârșit” (Florian și Joc, 2017) de reforme, la care a fost supus începând cu finele anilor 1990, care au însemnat atât incoerență și impredictibilitate, cât și degradarea autorității și capacității decidenților politici de a gestiona sistemul.

Cele de mai sus au avut o serie de efecte: scăderea accesului în învățământul preuniversitar, ratele mici de absolvire, scăderea calității, precum și pierderea de importanță și prestigiu social a învățământului.

Scăderea accesului poate fi urmărită prin evoluția gradului de cuprindere în învățământ a populației de vârstă școlară. Pe intervalul 15-18 ani, echivalent al nivelului secundar superior (liceal și profesional), pragul de jos a fost atins în 1995 (60%). De notat și că, prin legea din 1995, învățământul obligatoriu scade de la 10 la 8 ani, pentru a reveni apoi la 10 ani. După ieșirea din tranziție și îmbunătățirea finanțării învățământului în anii 2000 se constată o oarecare îmbunătățire, dar după recesiunea din 2009-2010 se revine la tendința de scădere a gradului de cuprindere. În anii 2014-2015, peste o cincime dintre tinerii între 15-18 ani nu erau cuprinși în sistemul de învățământ (Institutul Național de Statistică, 2017c). Fenomenul de excludere din sistemul de învățământ (prin neșcolarizare sau abandon școlar) cunoaște o „dimensiune îngrijorătoare” (Fartușnic și Jigău, 2014: 9).

Ratele de absolvire reprezintă o dimensiune a scăderii eficienței sociale a sistemului de învățământ. Apare ca tulburător regresul înregistrat în învățământul preuniversitar, ce amintește de ratele deplorabile de absolvire din perioada interbelică. Începând cu anul școlar 2011/2012, rata de absolvire a învățământului gimnazial a scăzut la circa 81% la nivel național, fiind mai mică (71%) în mediul rural. În învățământul liceal, rata de participare la examenul de bacalaureat a coborât sub 80% în 2012/2013, iar rata de absolvire cu examen de bacalaureat a fost de 39% în 2011/2012 și 45% în 2012/2013 (Apostu et al., 2015). În anii ulterioari, rata de absolvire cu examen de bacalaureat s-a îmbunătățit sensibil, atingând 58% pentru absolvenții promoției 2014/2015 (Institutul Național de Statistică, 2016b: 30).

Scăderea calității învățământului preuniversitar poate fi urmărită și prin scorurile obținute de elevii români la teste comparative internaționale precum TIMSS, PIRLS și PISA. În cazul PISA, ponderea elevilor sub pragul competențelor de bază la citit, matematică și științe la testele internaționale este aproape 40%, ceea ce plasează România printre ultimele locuri în Europa, deși se observă o oarecare ameliorare în această privință în anii 2010 (Eurostat, 2017h). Deși analfabetismul a continuat să scadă după 1990 (

Tabel 3), scorurile la testele internaționale au alimentat dezbaterile privind așa-numitul analfabetism funcțional.

Asemenea altor domenii, după 1989 și învățământul a cunoscut un proces de dezetatizare. Instituțiile private de învățământ de toate nivelurile au (re)apărut, inclusiv învățământul confesional, iar religia a fost reintrodusă în școli. Ponderea înscrișilor în învățământul privat preuniversitar a crescut liniar, atingând 4% din copii înscriși în grădinițe și 2,6% din elevi în 2016. Învățământului superior privat a cunoscut o creștere spectaculoasă, urmată de o descreștere la fel de spectaculoasă. Dacă la momentul de vârf, în anul 2008,

peste 46% dintre studenții înscriși la licență frecventau facultăți particulare, în anul 2016, ponderea învățământului superior privat coborâse la mai puțin de 14%.

O trăsătură importantă a învățământului de după 1989 constă în lărgirea accesului la învățământul superior. Numărul de studenți la 10.000 de locuitori crește de la 71 în 1989 la un maxim de 434 în 2007 și 2008. În acest interval, numărul studenților înscriși la licență crește de la circa 164.000 la peste 907.000. Gradul de cuprindere în învățământ al populației de 19-23 ani și peste a cunoscut un vârf de 85% în 2010, coborând apoi spre 65% în 2015 ca urmare a scăderii ratei de absolvire în preuniversitar.

Masificarea învățământului superior a avut mai multe cauze. Pe de o parte, au fost aspirațiile generațiilor mai vechi, al căror acces a fost limitat de politica vechiului regim de restricționare a accesului la învățământul superior. Pe de altă parte, a fost soluția unui segment al populației urbane, mai prosperă decât populația în ansamblul ei, la problema expusă mai sus a excedentului de forță de muncă din perioada de tranziție. Acest segment a căutat atât să-și maximizeze șansele pe piața forței de muncă prin calificarea oferită învățământului superior, dar și să amâne intrarea pe o piață a forței de muncă sever dezechilibrată între cerere și ofertă. Creșterea cantitativă atât de spectaculoasă a generat discuții în societatea românească privind calitatea învățământului superior din România (Păunescu et al., 2011). În ciuda creșterii stocului de învățământ în perioada de după 1989, România face parte din ultima treime de state membre UE în privința ponderii populației care a absolvit cel puțin liceul sau școala profesională, inclusiv studii superioare: 76,7% din populația între 25-64 ani în 2016. Cu toate rezervele în privința calității și masificării învățământului superior, România ocupă ultimul în UE la ponderea populației între 25-64 ani cu studii superioare cu 17,4% în 2016, la distanță apreciabilă de media UE de peste 30% (Eurostat, 2017e).

Programul de diagnoză a calității vieții al ICCV a inclus și evaluările populației asupra sistemului de învățământ. În privința accesibilității, evaluările succesive dintre 1990-2010 nu diferă sensibil. În 2010, 28% dintre respondenți caracterizau drept proastă și foarte proastă accesibilitatea formei de învățământ dorite de aceștia și de apropiați, 41% drept satisfăcătoare, iar 30% drept bune și foarte bune. Cercetările din 2006 și 2010 au cuprins și evaluări asupra serviciilor oferite de sistemul de învățământ. În 2010, 32% dintre respondenți la caracterizau drept proaste și foarte proaste, 36% drept satisfăcătoare și 31% drept bune și foarte bune. În privința calității învățământului în localitate, opțiunile de răspuns bună și foarte bună sunt majoritare între 1990-2010 în intervalul 52-63% (Mărginean și Precupețu, 2011: 242, 244, 246).

Nu în ultimul rând, o trăsătură definitorie a sistemului de învățământ din perioada de tranziție și a noului capitalism constă în faptul că întărește inegalitățile economice și sociale (B. Voicu, 2009: 164-165). Copii din familii dezavantajate socio-economic - cum sunt cei din mediul rural sau romii - sunt afectați în cea mai înalt grad de accentuarea inegalităților produsă de sistemul de învățământ. Accesul la învățământ, îndeosebi la cel liceal și cel superior, precum și succesul școlar depind în mai mare măsură de mediul familial de

proveniență al copiilor, de capitalul cultural și ocupația părinților în primul rând, și într-o mai mică măsură de resursele școlare (Țoc, 2016).

Sănătatea

În prima parte a tranziției din anii 1990, „starea de sănătate a populației României s-a degradat, abia după 1999-2000 începând să se înregistreze îmbunătățiri” (Pop, 2010: 282). În cele aproape trei decenii de după Revoluția din 1989, tabloul general al morbidității prezintă rate mari de creștere în cazul bolilor endocrine, de nutriție și metabolism, ale sistemului osteo-articular, ale aparatului circulator, ale tumorilor, în timp ce ratele pentru bolile aparatului respirator și ale aparatului digestiv sunt în scădere sau sub control. Perioada de tranziție se remarcă și prin recrudescența unora dintre bolile infecțioase. În cazul tuberculozei, numărul de cazuri noi de îmbolnăvire pe an aproape se dublează între 1990-2002, iar proporția de cazuri noi la 100.000 de locuitori din 2016, deși în scădere, este încă superioară celei din 1985 (Institutul Național de Statistică, 1990-2018). Conform *Raportului național al stării de sănătate a populației României* (2016: 52-64), începând cu anii 2000 se înregistrează creșteri ale prevalenței pentru diabet zaharat, cancer, boli ischemice ale inimii și bolile cerebro-vasculare, dar o scădere pentru bolile infecțioase și parazitare.

În perioada de tranziție, mortalitatea a crescut, cu un vârf de 12,5 la mie în 1996 (Figura 2), iar durata medie a vieții a stagnat în jurul de 69 de ani (Figura 7). Abia începând cu 2001 durata medie a vieții își reia creșterea, atingând 75 de ani la mijlocul anilor 2000, în parte și datorită îmbătrânirii populației și reducerii mortalității infantile. Spre deosebire de mortalitatea generală, mortalitatea infantilă a cunoscut o scădere liniară începând după 1989. Cu toate că s-au înregistrat progrese importante (Figura 2), România continuă să fie pe ultimul loc din Uniunea Europeană, cu o rată dublă față de media UE, devansată pe continent doar de unele foste state sovietice și iugoslave (Eurostat, 2017b).

Cosmina Pop (2010: 282-283) identifică mai multe cauze ale creșterii mortalității după 1989, care pot fi grupate în două categorii majore: (1) căderea economiei, inclusiv efectele asupra standardului de viață și (2) opțiunile decidenților privind politicile de sănătate. Toate fostele state socialiste care au experimentat tranziția au cunoscut o degradare a stării de sănătate a populației. Un factor determinant în variația mortalității în aceste state a constat - după Stuckler, King și McKee (2009) - în privatizarea rapidă ca parte a strategiei tranziției. Alte surse ale degradării stării de sănătate a populației României țin de lipsa de educație în ceea ce privește prevenția, menținerea și îngrijirea sănătății, precum și de comportamente cu risc asociate stilului de viață (Pop, 2010: 278, 283). Asemenea perioadei interbelice, România se plasează printre primele țări de pe continent (și prima din UE) la consumul de alcool. Estimările Organizației Mondiale a Sănătății (2017: 62, 91) pentru anul 2016 indică un consum în România de 13,7 litri de alcool pur pe an per persoană de 15 ani și peste. În anul 2015, ponderea consumatorilor de tutun în România pentru populația de 15 ani și peste era estimată la aproape 37% pentru bărbați și circa 23% pentru femei, potrivit datelor Organizației Mondiale a Sănătății (2017: 69, 98), valori aflate peste media UE.

Asemenea sistemului de învățământ, și pentru sistemul public de sănătate tranziția a însemnat dezetatizare și privatizare. Prin reforma inițiată la finele anilor 1990 sub egida Băncii Mondiale, România a trecut de la un sistem universalist cvasi-gratuit, finanțat de la bugetul public, cu plată pentru anumite servicii la cerere, la un sistem de asigurări de sănătate, cu participare obligatorie pentru persoanele ce realizează un anumit tip de venit, în principal din muncă. Reforma inițiată în 1998 a deschis calea privatizării sănătății, într-o primă fază prin externalizarea serviciilor, iar ulterior prin restrângerea succesivă a serviciilor acoperite de asigurările de stat, stimulând astfel satisfacerea cererii de servicii medicale în sistemul privat.

Principalele caracteristici ale sistemului public de sănătate, atât înainte cât și după trecerea la sistemul de asigurări, constau în subfinanțare cronică și, pe cale de consecință, subdimensionarea sistemului în ceea ce privește resursele umane și materiale în raport cu necesitățile.

Finanțarea sistemului public de sănătate s-a situat în jurul a 3% din PIB în anii 1990 (Zamfir, 2011: 22) și în intervalul 3,3-4,1% din PIB după 1998 (Ministerul de Finanțe, 2013-2016, Eurostat, 2018a, Eurostat, 2018d), cu precizarea că se înregistrează diferențe minore între datele din surse naționale și cele ale Eurostat. În context european, România se plasează pe ultimul loc în UE la cheltuieli publice pentru sănătate, atât ca alocări ca procent din PIB, cât și la cheltuieli în euro pe locuitor, în prețuri constante (Eurostat, 2018e). Față de media UE-28, România alocă de două ori mai puțin ca pondere în PIB și de peste 7 ori mai puțin pe locuitor, în prețuri constante.

Deși numărul de paturi de spital scade cu aproape 40% în perioada 1989-2016 (Tabel 7), dinamica acestui indicator trebuie plasată în contextul mai larg al unei tendințe pan-europene (Eurostat, 2018b), ce are la bază scăderea numărului de zile de spitalizare.

Inegalitățile de acces și privatizarea - două fenomene majore ale sistemului de sănătate în România - sunt sintetizate de indicatorii privind numărul de medici. Potrivit datelor statistice oficiale, numărul de medici a înregistrat o creștere liniară (Figura 3). În anul 2016, medicii, fără stomatologi, totalizau cu aproape 37% mai mult decât în 1989. Carența de resurse umane reiese din comparațiile internaționale: cu aproape 30 de medici la 1.000 de locuitori, România se situează pe penultimul loc din UE, după Polonia (Eurostat, 2018c).

Tabel 10. Numărul de medici pe forme de proprietate 1997-2016

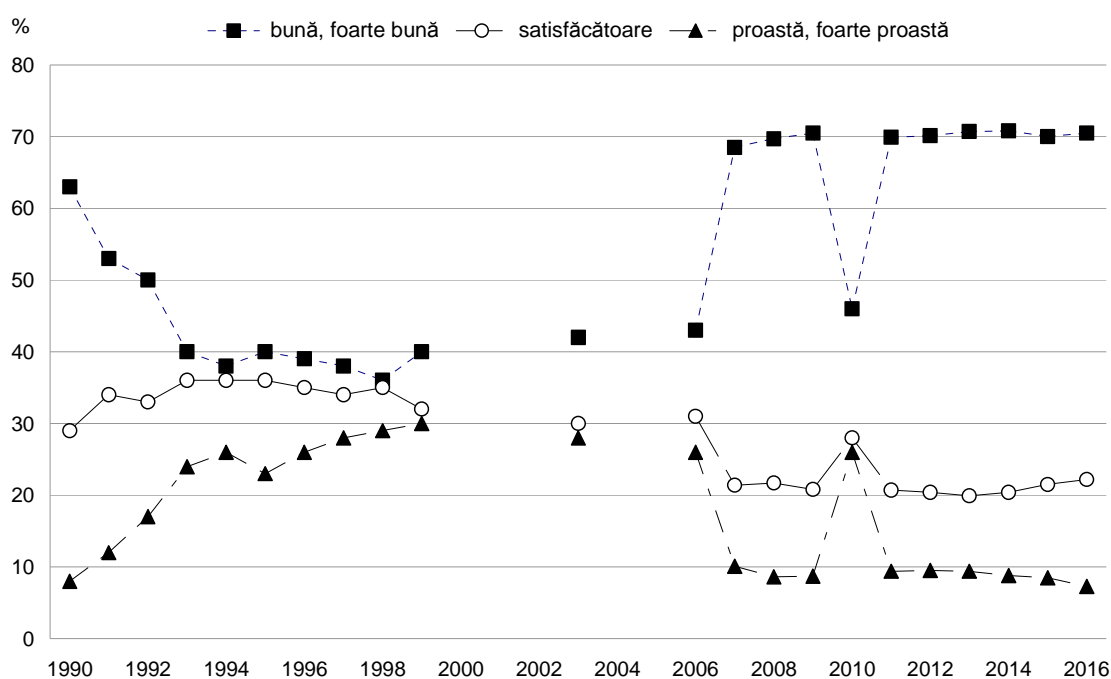
	1997	2000	2005	2010	2014	2015	2016
total, fără stomatologi	41.301	45.786	47.388	52.204	54.929	56.110	57.304
în sistem public	40.378	42.371	42.333	41.176	40.658	34.976	35.680
în sistem privat	923	3.415	5.055	11.028	14.271	21.134	21.624

Surse: INS, Activitatea unităților sanitare în anul 2016 (2017a: 31-32), baza INS Tempo-Online

În privința inegalităților de acces, asemenea perioadei interbelice, veniturile și mediul de rezidență reprezintă principalii factori cauzali ai limitării accesului la servicii de sănătate. După reforma sistemului de sănătate prin introducerea asigurărilor de sănătate, „accesul la

serviciile de sănătate [este] corelat cu statutul social” (Doboș, 2006: 17). În anul 2016, peste 90% din medici și peste 63% din medicii de familie își desfășurau activitatea în mediul urban (Institutul Național de Statistică, 2017a: 15). Inegalitățile de acces în funcție de venituri pot fi urmărite și prin încadrarea medicilor pe forme de proprietate. Numărul de medici din sistemul public, fără stomatologi, a variat în jurul a circa 42.000 între 2000-2008, după care a scăzut liniar până în 2014 și accentuat începând cu 2015 (Tabel 10), când circa 62% din numărul total de medici, fără stomatologi, mai erau înregistrați cu norma de bază în sectorul public. Din păcate, datele publice oficiale nu permit conturarea unui tablou limpede al situației medicilor în interiorul sistemului public, în special asupra numărului sau proporției medicilor din sistemul de stat care activează în paralel și în sistemul privat. Potrivit Colegiului Medicilor, deficitul de medici din sectorul public se concentrează în zona spitalelor, unde în 2015 ar fi fost acoperite circa 13.500 de posturi din cele 26.000 necesare (Costache, 2016). Principalele destinații ale medicilor care părăsesc sistemul public sunt emigrarea și sectorul privat. Conform președintelui Colegiului Medicilor, între 12-14.000 de medici români ar fi emigrat după 1990 (Gheorghiuță, 2016).

Figura 16 Evaluarea stării personale de sănătate

Surse: 1990-2006, 2010 Diagnoza calității vieții, cf. Mărginean și Precupețu (2011: 239); 2007-2009, 2011-2016 Ancheta asupra calității vieții (ACAV/EU-SILC) a INS, cf. baza de date Tempo-Online (2017c).

O altă dimensiune a inegalităților de acces constă în gradul de acoperire al populației cu asigurări publice și private de sănătate. Cristina Doboș (2006: 11) arată că „deși procentul de neasigurați nu este foarte mare (între 5 și 10%), noul model a dus la o reducere a accesului populației la servicii medicale, prin existența unui segment care nu poate beneficia de asistență

medicală, în afara celei de urgență”. Profilul celor fără asigurare medicală ilustrează principalii doi factori cauzali ai lipsei de acces - veniturile și mediul de rezidență: persoane neîncadrate pe piața formală a muncii, familii sărace din mediul urban, familii din mediul rural (din agricultura de subsistență), o parte a populației de romi (Doboș, 2006: 8). Începând cu anii 2000, s-au dezvoltat puternice rețele private de sănătate, care oferă abonamente în special către segmentul urban și cu venituri peste medie. Gradul de acoperire al populației cu asemenea servicii este în creștere, fără a exista încă date statistice oficiale în această privință. Conform unor date de sondaj din 2017 (Fundatia Friedrich Ebert et al.: 9), aproape o cincime din populația între 18-35 ani deținea un abonament privat de sănătate.

Evaluarea stării personale de sănătate reprezintă un indicator important al calității percepute a vieții. Deși evaluările pe tot cuprinsul perioadei 1990-2010 sunt mai curând pozitive decât negative, chiar și la acest indicator se observă impactul social al tranziției, diferența între evaluările pozitive și cele negative fiind la nivelul cel mai de jos între 1997 și 1999, perioada celei de a doua recesiuni din tranziție (Figura 16). În comparațiile internaționale, „atât indicatorii obiectivi, cât și cei subiectivi situează România printre statele UE cu o stare slabă de sănătate”, potrivit Cosminei Pop (2010: 298).

Evaluările populației față de sistemul de îngrijire a sănătății în România din anii 2006 și 2010 - conform datelor din programul de diagnoză a calității vieții al ICCV (Mărginean și Precupețu, 2011: 244) - sunt predominant negative: în jur de jumătate din populație apreciază drept proaste sau foarte proaste serviciile de sănătate, iar circa o treime le consideră satisfăcătoare. În pofida acestor evaluări negative, conform unei alte cercetări a ICCV din 2013, peste trei pătrimi dintre români își exprimau preferința ca sistemul de sănătate să fie în întregime public sau în principal public, secundar privat (Dumitru și Stănescu, 2013).

Bibliografie

- Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. I-VII; IX-X, București, Institutul Central de Statistică, 1938-1940.
- Recensământul populației din 21 februarie 1956. Rezultate generale*, vol. I-III, București, Direcția Centrală de Statistică, 1959-1961.
- Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966*, vol. I-III, București, Direcția Centrală de Statistică, 1969-1970.
- Recensământul populației și locuințelor din 6 ianuarie 1977*, vol. I-III, București, Direcția Centrală de Statistică, 1980-1981.
- Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992*, vol. I-IV, București, Comisia Națională pentru Statistică, 1994-1995.
- Recensământul populației și locuințelor din 18 martie 2002*, vol. I-III, București, Institutul Național de Statistică, 2003.
- Recensământul populației și locuințelor din 20 octombrie 2011*, vol. I-III, București, Institutul Național de Statistică, 2013.
- 1941a. Decret-Lege pentru organizarea muncii naționale. Monitorul oficial nr. 41 din 18.02.1941.
- 1941b. Decret-Lege privind salarizarea funcționarilor publici. Monitorul oficial nr. 242 din 12.10.1941.
- Abraham, F., *Influența anticomunismului asupra istoriografiei române recente*, în "Arhivele totalitarismului", 3-4/2008, 2008, pp. 123-144.
- Academia Română, *Istoria românilor*, București, Editura Enciclopedică, 2003.
- Academia Română, *Istoria românilor*, vol. IX: România în anii 1940-1947, București, Editura Enciclopedică, 2008.
- Apostu, O., Balica, M., Fartușnic, C., Horga, I., Novak, C. & Voinea, L., *Analiza sistemului de învățământ preuniversitar din România din perspectiva unor indicatori statistici. Politici educaționale bazate pe date*, București, Editura Universitară, 2015.
- Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VII (mai-iulie 1942), București, 2003.
- Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX (februarie-decembrie 1943), București, 2006.
- Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri Guvernarea Ion Antonescu*, vol. X (ianuarie-aprilie 1944), București, 2007.
- Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri Guvernarea Ion Antonescu*, vol. XI (mai-august 1944), București, 2008.
- Arhivele Statului din România, *România Viața politică în documente 1946*, București, 1996.
- Axenciuc, V., *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947*, vol. I - Industria, București, Editura Academiei Române, 1992.
- Axenciuc, V., *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947*, vol. II - Agricultură, București, Editura Academiei Române, 1996.
- Axenciuc, V., *Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă*, București, Editura Fundației "România de mâine", 1999.
- Axenciuc, V., *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947*, vol. III - Monedă-Credit-Comerț-Finanțe publice, București, Editura Academiei Române, 2000.
- Axenciuc, V., *Produsul intern brut al României: 1862-2000: serii statistice seculare și argumente metodologice*, vol. I, București, Editura Economică, 2012.
- Axworthy, M., Scafes, C. & Crăciunoiu, C., *Third Axis Fourth Ally: Romanian Armed Forces in the European War 1941-1945*, Londra, Arms and Armour, 1995.
- Belli, N., *Tranziția mai grea decât un război*, București, Expert, 2001.
- Bercea, F., *Impozitele directe*, în: Văcărel, I. (coord.) *Finanțe publice*, ed IV. București, Editura Didactică și Pedagogică, 2003, pp 381-430.
- Betea, L., *Partea lor de adevăr*, București, Compania, 2008.
- Bozga, V., *Reforma agrară și desfășurarea ei*, în: Constantinescu, N. N. (coord.) *Istoria economică a României*, vol. II. București, Editura Economică, 2000, pp 99-107.
- Brucan, S., *Stâlpii noi puteri în România*, București, Nemira, 1996.

- Cătănuș, D. & Roske, O., *Colectivizarea agriculturii din România. Dimensiunea politică 1949-1953*, vol. I, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2000.
- Cătănuș, D. & Roske, O., *Colectivizarea agriculturii din România. Represiunea 1949-1953*, vol. I, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2004.
- Cătănuș, D. & Roske, O., *Colectivizarea agriculturii din România. Dimensiunea politică 1953-1956*, vol. II, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005.
- Centrul de Statistică Medicală, *Anuar de Statistică Sanitară*, 1995.
- Ciutacu, C. & Goga, P. A., Populația și schimbările în structura socială a României, în: Constantinescu, N. N. (coord.) *Istoria economică a României*, vol. II. București, Editura Economică, 2000, pp 415-427.
- Comisia Europeană. 2004-2017. *Eurobarometru*.
<http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm>
- Comisia Națională pentru Statistică, *Anuarul Statistic al României 1990*, 1990.
- Comisia Națională pentru Statistică, *Anuarul Statistic al României 1991*, 1991.
- Constantinescu, M., Efecte ale migrației internaționale asupra dezvoltării sociale. Cazul României, în: Zamfir, C. & Stoica, L. (coord.) *O nouă provocare: Dezvoltarea socială*. Iași, Polirom, 2006, pp 284-299.
- Constantinescu, N. N., Economia României în perioada celui de al doilea război mondial, în: Constantinescu, N. N. (coord.) *Istoria economică a României*, vol. II. București, Editura Economică, 2000, pp 39-92.
- Costache, A., *Aproape 4.000 de medici și peste 3.500 de asistenți au plecat în străinătate în 2015*, *RomaniaTV.net*, www.romaniatv.net/aproape-4-000-de-medici-si-peste-3-500-de-asistenti-au-plecat-in-strainatate-in-2015_283688.html.
- Cucu, M. A. (coord.), *Raportul național al stării de sănătate a populației României*, București, Institutul Național de Sănătate Publică, 2016.
- Dan, A. N., România și politica ei de locuire în contextul Europei de Est și al Uniunii Europene, în: Zamfir, C. (coord.) *Politici sociale în România: 1990-1998*. București, Expert, 1999, pp 149-181.
- Dan, A. N., *Politici de locuire: România încotro?: o analiză comparativă a României în contextul ECE și UE*, București, Editura Universității din București, 2006.
- Dan, A. N., Locuința și serviciile de locuire, în: Preda, M. (coord.) *Riscuri și inechități sociale în România*. București, Administrația Prezidențială, Comisia Prezidențială pentru Analiza Riscurilor Sociale și Demografice, 2009, pp 103-125.
- Direcția Centrală de Statistică, *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România 1966*, 1966.
- Doboș, C., *Dificultăți de acces la serviciile publice de sănătate din România*, în "Calitatea Vieții", 17, 1-2, 2006, pp. 7-24.
- Dobrincu, D. & Iordachi, C. (coord.), *Țărănimia și putearea: procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, Iași, Polirom, 2005.
- Dumitrache, L., Zamfir, D., Nae, M., Simion, G. & Stoica, I.-V., *The Urban Nexus: Contradictions and Dilemmas of (Post)Communist (Sub)Urbanization in Romania*, în "Human Geographies-Journal of Studies and Research in Human Geography", 10, 1, 2016, pp. 39-58.
- Dumitru, M., Cercetarea calității vieții în România, în: Mărginean, I. & Bălașa, A. (coord.) *Calitatea vieții în România*, ed II. București, Expert, 2005, pp 321-340.
- Dumitru, M., Experiințe sociale ale inegalităților economice, în: Zamfir, C. & Stănescu, I. (coord.) *România la răscruce: opțiuni pentru viitor*. București, Pro Universitaria, 2015, pp 210-224.
- Dumitru, M. & Stănescu, I. "Politici sociale: perspectiva opiniei publice". Conferința *Către o societate bună - perspective europene*, București, 26-28.10.2013.
- Eurostat. 2017a. *Gini coefficient of equivalised disposable income - EU-SILC survey*.
<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tessi190>
- Eurostat. 2017b. *Infant mortality rate per 1000 live births*.
<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tps00027>
- Eurostat. 2017c. *People at risk of poverty after social transfers*.
http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=t2020_52

- Eurostat. 2017d. *People at risk of poverty or social exclusion*. http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=t2020_50
- Eurostat. 2017e. *Population by educational attainment level, sex and age (%) - main indicators* [edat_lfse_03]. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=edat_lfse_03&lang=en
- Eurostat. 2017f. *Public expenditure on education by education level and programme orientation - as % of GDP* [educ_uae_fine06].
- Eurostat. 2017g. *Public expenditure on education, percent of GDP*. <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tps00201>
- Eurostat. 2017h. *Underachievement in reading, maths or science (source: OECD)*. http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=sdg_04_40
- Eurostat. 2018a. *Expenditure on social protection, % of GDP*. <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tps00098>
- Eurostat. 2018b. *Hospital beds per 100 000 inhabitants*. <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tps00046>
- Eurostat. 2018c. *Practising physicians per 100 000 inhabitants*. <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tps00044>
- Eurostat. 2018d. *Social benefits by function - % of total benefits, Sickness/Health care*. <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tps00106>
- Eurostat. 2018e. *Tables by benefits - sickness/health care function [spr_exp_fsi], Euro per inhabitant (at constant 2010 prices)*.
- Fartușnic, C. & Jigău, M. (coord.), *Participarea la educație în învățământul secundar superior: o provocare pentru politicile curente în România*, Buzău, Alpha MDN, 2014.
- Florian, B. & Țoc, S., *What Happens to Policies When Assuming Institutions? A Short Story About Romania's Never-Ending Educational Reform*, în "European Education", 2017, pp. 1-16.
- Fundația Friedrich Ebert, European Foundation for Progressive Studies & Fundația Stânga Democratică. 2017. *Changing the Future of Healthcare in Europe: A national & European approach*, https://issuu.com/fundatiastangademocratica/docs/changing_the_future_of_healthcare_i.
- Fundația Soros România. 1995-2007. *Barometrul de Opinie Publică*,
- Garofild, C., *Regimul agrar în România*, în: Gusti, D. (coord.) *Enciclopedia României*, vol. I. București, 1938, pp 577-585.
- Gaston Marin, G., *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej*, București, Evenimentul Românesc, 2000.
- Georgescu, D., *Populația în viața economică a României*, în: Gusti, D. (coord.) *Enciclopedia României*, vol. III. București, 1938, pp 41-63.
- Georgescu, F. "Capitalul în România anulul 2015". Conferința *Prelegere susținută la decernarea diplomei „Virgil Madgearu” cu medalie de aur*, Academia de Studii Economice, București, 30/05/2015.
- Georgescu, F. "Growth, ageing and income distribution in Romania". Conferința *IMF-World Bank Constituency Meeting*, Sofia, 30/05/2015.
- Georgescu, V., *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, București, Humanitas, 1992.
- Gheorghiuță, E., *Președintele Colegiului Medicilor din România: Peste 4.000 de medici români lucrează în Franța; în Germania se apropie de această cifră*, News.ro, <https://www.news.ro/social/presedintele-colegiului-medicilor-din-romania-peste-4-000-de-medici-romani-lucreaza-in-franta-in-germania-se-apropie-de-aceasta-cifra-1922400004002016111316036292>.
- Gheorghiu, C., *Asistența medicală rurală în România*, în "Sociologie Românească", II, 2-3, 1937, pp. 80-87.
- Golopenția, A. & Georgescu, D., *60 sate românești*, București, Paideia, 1941/1999.
- Golopenția, A. & Georgescu, D., *Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului*, București, Institutul Central de Statistică, 1948.

- Golopenția, A. & Onică, P., Recensământul agricol din Republica Populară Română, în: Golopenția, A. & Golopenția, S. (coord.) *Opere complete*, vol. II Statistică, demografie și geopolitică. București, Editura Enciclopedică, 2002, pp 473-660.
- Grigorescu, C., Poziția și locul României în context european și mondial în 1947-1989, în: Constantinescu, N. N. (coord.) *Istoria economică a României*, vol. II. București, Editura Economică, 2000, pp 497-520.
- Gusti, D. (coord.), *Enciclopedia României*, Vol. III, 1938.
- Gusti, D., *Opere*, vol. I Sociologia: sistemul de sociologie etică și politică, București, Editura Academiei Române, 1968.
- Ilie, S., Distribuția veniturilor în perspectiva dezvoltării sociale, în: Zamfir, C. & Stoica, L. (coord.) *O nouă provocare: dezvoltarea socială*. Iași, Polirom, 2006, pp 251-275.
- Institutul Central de Statistică, *Anuarul Statistic al României 1939 și 1940*, București, Imprimeria Națională, 1940.
- Institutul Central de Statistică, *Indicatorul localităților din România*, București, Imprimeria Institutului Statistic, 1943.
- Institutul Central de Statistică, *Comunicări statistice nr. 1*, București, Imprimeria Institutului Statistic, 1945a.
- Institutul Central de Statistică, *Comunicări statistice nr. 2*, București, Imprimeria Institutului Statistic, 1945b.
- Institutul Central de Statistică, *Comunicări statistice nr. 5*, București, Imprimeria Institutului Statistic, 1945c.
- Institutul Central de Statistică, *Comunicări statistice nr. 10*, București, Imprimeria Institutului Statistic, 1945d.
- Institutul Central de Statistică, *Comunicări statistice nr. 18*, București, Imprimeria Națională, M.O., 1947.
- Institutul Central de Statistică, *Comunicări statistice nr. 19*, București, Imprimeria Națională, M.O., 1948.
- Institutul Național de Statistică, *Anuarul statistic al României 2002*, București, 2003.
- Institutul Național de Statistică, *Anuarul statistic al României 2005*, București, 2006.
- Institutul Național de Statistică, *Anuarul statistic al României 2007*, București, 2007.
- Institutul Național de Statistică, *Anuarul statistic al României 2012*, București, 2013.
- Institutul Național de Statistică, *Anuarul statistic al României 2015*, București, 2016a.
- Institutul Național de Statistică, *Sistemul educațional în România - date sintetice - anul școlar/universitar 2014-2015*, București, Editura Institutului de Statistică, 2016b.
- Institutul Național de Statistică, *Activitatea unităților sanitare în anul 2016*, București, 2017a.
- Institutul Național de Statistică, *Anuarul statistic al României 2016*, București, 2017b.
- Institutul Național de Statistică, 2017c. *Baza de date Tempo-Online*.
- Institutul Național de Statistică, *Buletin Statistic Lunar 12/2016*, București, 2017d.
- Institutul Național de Statistică, *Coordonate ale nivelului de trai în România. Veniturile și consumul populației în anul 2016*, București, 2017e.
- Institutul Național de Statistică, *Anuarul statistic al României 2017*, București, 2018.
- Ionescu-Sisești, G., Agricultura României, în: Gusti, D. (coord.) *Enciclopedia României*, vol. III. 1938, pp 295-303.
- Ionete, C., *Criza de sistem a economiei de comandă și etapa sa explozivă*, București, Expert, 1993.
- Irimie, M., Evoluția sănătății publice în perioada 1948-1989, în: Constantinescu, N. N. (coord.) *Istoria economică a României*, vol. II. București, Editura Economică, 2000, pp 427-448.
- Larionescu, M. & Tănăsescu, F., Structură și mobilitate socială în România interbelică. Tradiții sociologice, în: Drăgan, I. & Anastasiu, C. (coord.) *Structura socială a României socialiste*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, pp 303-349.
- Madgearu, V., *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, Independența economică, 1940.
- Manoilescu, M., *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, Albatros, 1942/2002.
- Manuilă, S. & Georgescu, D., Populația României, în: Gusti, D. (coord.) *Enciclopedia României*, vol. I. București, 1938, pp 133-161.
- Manuilă, V., *Pauperismul și criza familială într-un cartier marginal al Bucureștilor (Tei)*, în "Sociologie Românească", IV, 4-6, 1939, pp. 170-178.

- Mănescu, M., Belu, G., Fulea, M., Iordache, V. & Vasilescu, M., Creșterea nivelului de trai și material al populației, în: Academia RPR (coord.) *Dezvoltarea economica a României 1944-1964*. București, Editura Academiei RPR, 1964, pp 631-670.
- Mărginean, I., Tendințe în evoluția asigurărilor sociale din România, în: Zamfir, C. (coord.) *Politici sociale în România: 1990-1998*. București, Expert, 1999, pp 181-198.
- Mărginean, I., Semnificația cercetărilor de calitate a vieții, în: Mărginean, I. & Bălașa, A. (coord.) *Calitatea vieții în România*. București, Expert, 2005, pp 25-60.
- Mărginean, I., Conținutul paradigmei calității vieții, în: Mărginean, I. & Precupețu, I. (coord.) *Paradigma calității vieții*. București, Expert, 2011, pp 15-38.
- Mărginean, I. & Precupețu, I. (coord.), *Calitatea vieții în România 2010*, București, Expert, 2010.
- Mărginean, I. & Precupețu, I. (coord.), *Paradigma calității vieții*, București, Editura Academiei Române, 2011.
- Measnicov, I., *Situația funcționarilor de stat*, în "Sociologie Românească", III, 1-3, 1938, pp. 22-36.
- Mihalache, F., Dimensiuni ale diferențierii demografice în mediul rural după 1990, în: Zamfir, C. & Stănescu, I. (coord.) *România la răscruce: opțiuni pentru viitor*. București, Pro Universitaria, 2015, pp 196-209.
- Mihăilescu, A., *Minimul de trai: instrument în politicile sociale*, București, Editura Academiei Române, 2014.
- Mihăilescu, A. 2017. Coșul de consum în România. *România Socială* [Online]. Available: <http://romaniasociala.ro/2017/11/04/cosul-de-consum-in-romania/>.
- Ministerul de Finanțe. 2013-2016. *Raport privind execuția bugetară finală*, www.mfinante.gov.ro/execbug.html?pagina=buletin.
- Ministerul Muncii, Familiei și Protecției Sociale,. 2010. *Setul național de indicatori de incluziune socială corespunzătorii anului 2009*,
- Ministerul Muncii, Familiei, Protecției Sociale și Persoanelor Vârstnice,. 2015. *Setul național de indicatori de incluziune socială corespunzătorii anului 2014*,
- Ministerul Muncii, Familiei, Protecției Sociale și Persoanelor Vârstnice,. 2017. *Setul național de indicatori de incluziune socială corespunzătorii anului 2016*,
- Molnar, M., *Income polarization in Romania*, în "Romanian Journal of Economic Forecasting", 14, 2, 2011, pp. 64-83.
- Moraru, C. & Moraru, C., *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și al Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.*, vol. V, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2012.
- Notenstein, F. W., Loveday, A., Taeuber, I. B. & Kirk, D., *The future population of Europe and the Soviet Union: population projections 1940-1970*, Geneva, Liga Națiunilor, 1944.
- Organizația Mondială a Sănătății. 2017. *World Health Statistics 2017: monitoring health for the SDGs, Sustainable Development Goals*,
- Pasti, V., *România în tranziție. Căderea în viitor*, București, Nemira, 1995.
- Pasti, V., *Noul capitalism românesc*, Iași, Polirom, 2006.
- Pătrăscanu, L., *Studii economice și social-politice*, București, Editura Politică, 1924/1978.
- Păunescu, M., Vlăsceanu, L. & Miroiu, A. (coord.), *Calitatea învățământului superior din România*, Iași, Polirom, 2011.
- Perț, S., Învățământul, în: Constantinescu, N. N. (coord.) *Istoria economică a României*, vol. II. București, Editura Economică, 2000, pp 323-340.
- Poenaru, F., *Locuri comune: clasă, anticomunism, stânga*, Cluj, Tact, 2017.
- Poenaru, M., Molnar, M., Csorvassi, A. & Vâlceanu, G., Veniturile și consumul populației. Problema locuințelor, în: Constantinescu, N. N. (coord.) *Istoria economică a României*, vol. II. București, Editura Economică, 2000, pp 449-476.
- Pop, C., *Starea de sănătate a populației în context european. O abordare din perspectiva calității vieții*, în "Calitatea Vieții", 21, 3-4, 2010, pp. 274-305.
- Postolache, T. (coord.), *Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România*, București, 1990.
- Precupețu, I., *Inequality trends in Romania*, în "Calitatea Vieții", XXIV, 3, 2013, pp. 249-276.
- Pupeza, I., Leonte, V., Gheorghiu, C. & Mezinescu, D., Sănătatea publică în România, în: Gusti, D. (coord.) *Enciclopedia României*, vol. I. București, 1938, pp 490-519.
- Rădulescu-Motru, C., *Psihologia poporului român*, București, Paideia, 1937/1998.

- Rotariu, T., Un sfert de secol de declin demografic, în: Stănescu, I. & Zamfir, C. (coord.) *România la răscruce: opțiuni pentru viitor*. București, Pro Universitaria, 2015, pp 162-196.
- Rotariu, T., Dumănescu, L. & Hărăguș, M., *Demografia României în perioada postbelică (1948-2015)*, Iași, Polirom, 2017.
- Sandu, D., Migrația și consecințele sale, în: Preda, M. (coord.) *Riscuri și inechități sociale în România*. București, Administrația Prezidențială, Comisia Prezidențială pentru Analiza Riscurilor Sociale și Demografice, 2009, pp 266-286.
- Scurtu, I., *Viața cotidiană a românilor în perioada interbelică*, București, RAO, 2001.
- Scurtu, I. 2011. Viața cotidiană sub controlul sever al regimului Antonescu. Disponibil la: www.ioanscurtu.ro/viata-cotidiana-sub-controlul-sever-al-regimului-antonescu/ [12.12 2017].
- Stanciu, M., Standardul de viață, în: Mărginean, I. & Vasile, M. (coord.) *Dicționar de calitatea vieții*. București, Editura Academiei Române, 2015, pp 218-220.
- Stănculescu, M. S. & Berevoescu, I. (coord.), *Sărac lipit, caut altă viață! Fenomenul sărăciei extreme și al zonelor sărace în România 2001*, București, Nemira, 2004.
- Stănescu, I., *Puterea politică în România: de la comunism la noul capitalism*, București, Pro Universitaria, 2014.
- Stănescu, I., *Declinul demografic al României: ce-i de făcut?*, București, Pro Universitaria, 2015.
- Stănescu, I. 2017. Lunga vară fierbinte a pensiilor speciale. *România Socială* [Online]. Available: <http://romaniasociala.ro/2017/08/08/lunga-vara-fierbinte-a-pensiilor-speciale/>.
- Stănescu, I. & Dumitru, M., *Poverty and social exclusion in Romania: a consensual approach to material deprivation*, în "Calitatea Vieții", 28, 1, 2017, pp. 3-25.
- Stoica, L., Politica educațională ca sursă a dezvoltării sociale. România în context european, în: Zamfir, C. & Stoica, L. (coord.) *O nouă provocare: dezvoltarea socială*. Iași, Polirom, 2006, pp 240-250.
- Stroe, G., Băncile, circulația monetară și creditul în perioada 1948-1989, în: Constantinescu, N. N. (coord.) *Istoria economică a României*, vol. II. București, Editura Economică, 2000, pp 341-388.
- Stroie, S., Veniturile Populației, în: Zamfir, C. (coord.) *Dimensiuni ale sărăciei 1994*. București, Expert, 1994, pp 31-52.
- Stuckler, D., King, L. & McKee, M., *Mass privatisation and the post-communist mortality crisis: a cross-national analysis*, în "Lancet", 373, 2009, pp. 399-407.
- Șandru, D., *Satul românesc între anii 1918 și 1944*, Iași, Casa de Presă și Editură Cronica, 1996.
- Șandru, D., *Mișcări de populație în România (1940-1948)*, București, Editura Enciclopedică, 2003.
- Șandru, D., Colectivizarea agriculturii și problema agrară: repere social-politice, în: Dobrințu, D. & Iordachi, C. (coord.) *Țărănia și puterea: procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*. Iași, Polirom, 2005, pp 45-65.
- Șandru, D., *Reforma agrară din 1945 și țărănia germană din România*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2009.
- Teodorescu, M. & Stroie, S., Politica fiscală - câteva implicații sociale, în: Zamfir, C. (coord.) *Politici sociale în România: 1990-1998*. București, Expert, 1999, pp 555-582.
- Transmonee. 2016. *Romania Country Data, 1989-2015*. transmonee.org/wp-content/uploads/2016/03/Romania.xlsx
- Transnational Institute, Sylvia Kay, Jonathan Peuch & Jennifer Franco. 2015. *Extent of farmland grabbing in the EU*,
- Trebici, V., *Demografia*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979.
- Trebici, V., *Este necesară o politică demografică în România?*, în "Revista de Cercetări Sociale", 2/1994, 1994, pp. 47-58.
- Trebici, V. & Ghinoiu, I., *Demografie și etnografie*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1986.
- Țâra, S., *Stratificare socială în România interbelică*, București, Universitatea București, 2011.
- Joc, S., *Familie, școală și succes școlar în învățământul liceal românesc*, în "Calitatea Vieții", 27, 3, 2016, pp. 189-215.

- Urse, L., Timpul liber și calitatea vieții, în: Mărginean, I. (coord.) *Calitatea vieții în România*, ed II. București, Expert, 2005, pp 295-320.
- Voicu, B., Serviciile de educație, în: Preda, M. (coord.) *Riscuri și inechități sociale în România*. București, Administrația Prezidențială, Comisia Prezidențială pentru Analiza Riscurilor Sociale și Demografice, 2009, pp 149-169.
- Voinea, L., *Sfârșitul economiei iluziei*, București, Publica, 2009.
- Wiesel, E., Frilling, T., Ioanid, R. & Ionescu, M. E. (coord.), *Raport final. Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România*, Iași, Polirom, 2004.
- Zamfir, C. (coord.), *Indicatori și surse de variație a calității vieții*, București, Editura Academiei, 1984.
- Zamfir, C., Sărăcia și pragurile sărăciei, în: Zamfir, C. (coord.) *Dimensiuni ale sărăciei 1994*. București, Expert, 1995, pp 15-31.
- Zamfir, C., Tranziția demografică și problemele sociale asociate, în: Zamfir, C. (coord.) *Politici sociale în România: 1990-1998*. București, Expert, 1999, pp 149-181.
- Zamfir, C., *O analiză critică a tranziției. Ce va fi "după"?*, Iași, Polirom, 2004.
- Zamfir, C., Evoluția tematicii calității vieții: o analiză sociologică, în: Mărginean, I. & Bălașa, A. (coord.) *Calitatea vieții în România*. București, Expert, 2005a, pp 11-24.
- Zamfir, C., *Spre o paradigmă a gândirii sociologice*, ed. II, Iași, Polirom, 2005b.
- Zamfir, C. (coord.), *România: răspunsuri la criză*, București, ICCV, 2011.
- Zamfir, C., Spre o nouă teorie a tranziției, în: Stănescu, I. & Zamfir, C. (coord.) *România la răscruce: opțiuni pentru viitor*. București, Pro Universitaria, 2015, pp 15-44.
- Zamfir, C. & Filipescu, I. (coord.), *Sociologia românească 1900-2010: o istorie socială*, Cluj-Napoca, Eikon, 2015.
- Zamfir, C. & Preda, M. (coord.), *Romii în România*, București, Expert, 2002.
- Zamfir, C., Stănescu, I. & Ilie, S., *După 20 de ani: opțiuni pentru România*, București, ICCV, 2010.
- Zamfir, E. & Zamfir, C. (coord.), *Țigani în ignorare și îngrijorare*, București, Alternative, 1993.
- Zamfir, E. & Zamfir, C., Dinamica bunăstării în societatea românească socialistă: moștenirea din 1989, în: Zamfir, C. (coord.) *Politici sociale în România: 1990-1998*. București, Expert, 1999, pp 35-41.

Anexa statistică**Tabel A1 Populația României după etnie la recensămintele din perioada 1930-2011**

	1930	1941	1956	1966
populație totală	18.053.000 14.280.729*	13.535.757	17.489.450	19.103.163
români	12.980.107 11.118.170*	11.827.110	14.996.114	16.746.510
maghiari	1.426.187 1.423.459*	407.188	1.587.675	1.619.592
germani	740.173 633.488*	542.325	384.708	382.595
evrei	722.120 451.892*	302.090	146.264	42.888
romi/țigani	270.795 242.656*		104.216	64.197
alții	1.913.618 411.064*	457.044	270.473	247.381
români	71,9% / 77,9*	87,4%	85,7%	87,7%
maghiari	7,9 / 10,0*	3,0	9,1	8,5
germani	4,1 / 4,4*	4,0	2,2	2,0
evrei	4,0 / 3,2*	2,2	0,8	0,2
romi/țigani	1,5 / 1,7*		0,6	0,3
alții	10,6 / 2,9*	3,4	1,5	1,3
	1977	1992	2002	2011
populație totală	21.559.910	22.810.035	21.680.974	20.121.641
români	18.999.565	20.408.542	19.399.597	16.792.868
maghiari	1.713.928	1.624.959	1.431.807	1.227.623
germani	359.109	119.462	59.764	36.042
evrei	24.667	8.955	5.785	3.271
romi/țigani	227.398	401.087	535.140	621.573
alții	235.243	247.030	248.881	203.454
români	88,1%	89,5%	89,5%	88,9%
maghiari	7,9	7,1	6,6	6,5
germani	1,7	0,5	0,3	0,2
evrei	0,1	0,0	0,0	0,0
romi/țigani	1,1	1,8	2,5	3,3
alții	1,1	1,1	1,1	1,1

Surse: Recensămintele populației României din 1930, 1941, 1956, 1977, 1992, 2002, 2011, Manuilă și Georgescu (1938: 148), Comunicări statistice nr. 1 (1945a: 3-4), Academia Română *Istoria Românilor*, vol. IX, (2008: 379).

Note: La recensământul din 1948 populația a fost înregistrată după limba maternă și nu după apartenența etnică; pentru recensământul din 2011, ponderea populației după etnie a fost calculată pe baza celor 18.884.831 persoane recensate care și-au declarat apartenența etnică; * - date de la recensământul din 1930 recalulate pentru teritoriul României de după Al Doilea Război Mondial; categoria altele (10,6%) de la recensământul din 1930 grupează, în ordine descrescătoare: ruteni, ucrainieni (3,2%), ruși (2,3%), bulgari (2,0%), turci (0,9%), găgăuzi (0,6%), alte etnii (1,6%)

Tabel A2 Ponderea populației urbane în total populație

an	procent	an	procent	an	procent	an	procent	an	procent
1919	22,2	1940	19,4	1960	32,1	1980	45,8	2000	54,6
1920	22,2	1941	24,4	1961	32,5	1981	46,9	2001	54,6
1921	22,0	1942	24,2	1962	32,7	1982	48,4	2002	52,7
1922	21,8	1943	24,1	1963	33,1	1983	49,0	2003	53,0
1923	21,6	1944		1964	33,4	1984	49,2	2004	53,9
1924	21,4	1945	23,4	1965	33,7	1985	50,0	2005	55,0
1925	21,2	1946	23,4	1966	38,4	1986	50,6	2006	55,4
1926	21,0	1947	23,4	1967	38,7	1987	51,3	2007	54,9
1927	20,8	1948	23,4	1968	36,2	1988	51,9	2008	54,1
1928	20,6	1949		1969	36,6	1989	53,2	2009	53,9
1929	20,4	1950		1970	36,9	1990	54,3	2010	53,9
1930	20,1	1951		1971	37,2	1991	54,1	2011	54,0
1931	19,3	1952		1972	37,6	1992	54,3	2012	54,0
1932	19,1	1953		1973	38,1	1993	54,5	2013	54,0
1933	18,9	1954		1974	38,7	1994	54,7	2014	53,9
1934	18,7	1955		1975	39,3	1995	54,9	2015	53,8
1935	18,6	1956	31,3	1976	39,9	1996	54,9	2016	53,7
1936	18,5	1957	31,5	1977	43,9	1997	55,0		
1937	18,5	1958	31,7	1978	44,7	1998	54,9		
1938	18,3	1959	31,9	1979	44,8	1999	54,8		
1939	18,2								

Surse: Anuarul statistic 1939 și 1940; 1966-2017, Comunicări statistice nr. 5 (1945c: 3-5) pentru 1940-1943, Victor Axenciuc (1996: 21) pentru 1945-1947.

Note: datele pentru 2016 sunt provizorii; începând cu 1992, ponderea populației urbane este raportată la populația rezidentă; date de recensământ pentru 1930, 1941, 1948, 1956, 1966, 1977, 1992, 2002, 2011; ponderea populației urbane în 1930 recalculată pe teritoriul României recalculată conform teritoriului României de după Al Doilea Război Mondial este de 21,4%; datele pentru 1940-1943 sunt calculate pentru teritoriul României de după Dictatul de la Viena din 23.08.1940; date lipsă pentru 1944, 1949-1955.

Tabel A3 Populația activă și populația inactivă, pe medii

an	populație activă		din care,	
	mii persoane	procent din populația totală	urban	rural
1930				
1956	10.449	59,7	15,5	44,2
1966	10.362	54,2	18,3	35,9
1977	10.794	50,1	21,2	28,9
1992	10.466	45,9		
2002	8.852	40,8	22,6	18,2
2011	9.180	45,6	25,3	20,3
	populație inactivă		din care,	
	persoane	procent din populația totală	urban	rural
1930				
1956	7.040	40,3	15,8	24,5
1966	8.741	45,8	19,9	25,8
1977	10.766	49,9	22,4	27,6
1992	12.344	54,1		
2002	12.829	59,2	30,1	29,1
2011	10.941	54,4	28,6	25,7

Surse: Recensămintele populației României din 1930, 1956, 1977, 1992, 2002, 2011.

Tabel A4 Rata mortalității și rata mortalității infantile

an	decese la 1.000 locuitori	decese la o vârstă sub 1 an la 1.000 născuți-vii	an	decese la 1.000 locuitori	decese la o vârstă sub 1 an la 1.000 născuți-vii	an	decese la 1.000 locuitori	decese la o vârstă sub 1 an la 1.000 născuți-vii
1920	26,7	222,0	1955	9,7	78,2	1990	10,6	26,9
1921	23,7	200,0	1956	9,9	81,5	1991	10,9	22,7
1922	23,6	207,0	1957	10,2	80,9	1992	11,4	23,3
1923	23,0	207,0	1958	8,7	69,4	1993	11,4	23,3
1924	23,3	201,0	1959	10,2	69,4	1994	11,5	23,9
1925	21,7	192,0	1960	8,7	74,6	1995	11,8	21,2
1926	22,0	194,0	1961	8,7	69,4	1996	12,5	22,3
1927	22,9	209,0	1962	9,2	58,8	1997	12,2	22,0
1928	20,2	184,0	1963	8,3	55,2	1998	11,8	20,5
1929	21,4	197,0	1964	8,1	48,6	1999	11,6	18,6
1930	19,4	175,6	1965	8,6	44,1	2000	11,2	18,6
1931	20,9	180,0	1966	8,2	46,6	2001	11,4	18,4
1932	21,7	185,0	1967	9,3	46,6	2002	11,9	17,3
1933	18,7	174,0	1968	9,6	59,5	2003	11,7	16,7
1934	20,7	182,0	1969	10,1	54,9	2004	11,4	16,8
1935	21,1	192,0	1970	9,5	49,4	2005	11,6	15,0
1936	19,8	175,0	1971	9,5	42,4	2006	11,4	13,9
1937	19,3	178,0	1972	9,2	40,0	2007	11,2	12,0
1938	19,2	182,0	1973	9,8	38,1	2008	11,2	11,0
1939	18,6	176,0	1974	9,1	35,0	2009	11,4	10,1
1940	19,1	188,0	1975	9,3	34,7	2010	11,5	9,8
1941	19,3	166,0	1976	9,6	31,4	2011	11,2	9,4
1942	19,0	177,0	1977	9,6	31,2	2012	12,6	10,0
1943	16,7	172,0	1978	9,7	30,3	2013	12,4	8,9
1944	19,6	162,0	1979	9,9	31,6	2014	12,8	8,2
1945	19,3	157,0	1980	10,4	29,3	2015	13,2	7,6
1946	18,8	164,1	1981	10,0	28,6	2016	13,0	7,4
1947	22,0	198,8	1982	10,0	28,0			
1948	15,6	142,7	1983	10,4	23,9			
1949	13,7	136,3	1984	10,3	23,4			
1950	12,4	116,7	1985	10,9	25,6			
1951	12,8	118,1	1986	10,6	23,2			
1952	11,7	104,7	1987	11,1	28,9			
1953	11,6	96,3	1988	11,0	25,4			
1954	11,5	88,8	1989	10,7	26,9			

Surse: Anuarul statistic 1939 și 1940; 1966-2017, Comunicări statistice nr. 18 (1947: 7) pentru 1940-1945.

Note: datele pentru 2016 sunt provizorii.

Tabel A5 Numărul de medici

an	total, inclusiv stomatologi	fără stomatologi	an	total, inclusiv stomatologi	fără stomatologi	an	total, inclusiv stomatologi	fără stomatologi
1938	8.234	7.664	1970	29.959	25.906			
1942		5.349	1971			1994	46.028	40.114
1948	11.831	10.883	1972			1995	46.157	40.112
1949			1973			1996	46.893	40.919
1950	15.538	14.615	1974			1997	47.863	41.301
1951			1975	34.055	28.004	1998	49.531	42.498
1952			1976	35.087	28.568	1999	53.946	46.238
1953			1977	35.889	29.348	2000	54.093	45.786
1954			1978	36.838	30.093	2001	55.467	46.773
1955	21.141	20.143	1979	38.075	31.285	2002	54.635	45.805
1956			1980	39.791	32.762	2003	56.366	46.919
1957			1981			2004	58.057	48.150
1958			1982			2005	57.637	47.388
1959			1983			2006	57.556	46.936
1960	24.984	23.358	1984			2007	59.850	48.199
1961	25.928	24.302	1985	47.390	40.050	2008	62.168	50.267
1962	26.700	24.973	1986	48.062	40.706	2009	62.883	50.386
1963	26.900	25.134	1987	48.271	41.059	2010	65.194	52.204
1964	27.200	25.373	1988	48.832	41.616	2011	65.896	52.541
1965	27.900	25.875	1989	49.054	41.938	2012	67.495	53.681
1966			1990	48.530	38.997	2013	68.368	54.086
1967			1991	44.989	39.041	2014	69.808	54.929
1968			1992	47.037	40.829	2015	71.666	56.110
1969			1993	46.591	40.265	2016	73.746	57.304

Surse: Anuarul statistic 1966-2017, Arhivele Naționale ale României (2003: 652-653) pentru 1942

Tabel A6 Cărți și broșuri tipărite, intrate în depozitul legal

an	titluri	tiraj milioane exemplare	an	titluri	tiraj milioane exemplare	an	titluri	tiraj milioane exemplare
1965	5.692	69,7	1982	6.762	79,8	1999	7.874	11,4
1966	9.131	80,4	1983	5.771	77,4	2000	10.159	11,3
1967	9.923	104,1	1984	5.632	64,6	2001	10.478	10,4
1968	9.372	103,3	1985	5.276	69,3	2002	11.571	11,2
1969	9.399	91,0	1986			2003	12.864	8,4
1970	7.681	70,6	1987			2004	13.288	9,3
1971	9.875	77,4	1988	4.097	59,0	2005	14.115	11,7
1972	9.964	94,4	1989	3.867	63,4	2006	14.373	9,7
1973	11.630	99,0	1990	2.178	52,5	2007	19.458	13,2
1974	13.288	88,7	1991	2.914	57,3	2008	18.597	14,5
1975	7.860	76,5	1992	3.662	66,6	2009	19.353	21,6
1976	6.556	89,0	1993	6.130	75,9	2010	21.344	20,7
1977	7.218	94,3	1994	4.074	50,2	2011	22.589	17,8
1978	7.562	97,3	1995	5.517	34,9	2012	19.789	13,9
1979	7.288	95,1	1996	7.199	38,4	2013	20.942	13,0
1980	7.350	87,2	1997	6.471	23,7	2014	11.465	8,5
1981	7.242	86,9	1998	6.231	14,3	2015	16.203	11,8

Surse: Anuarul statistic 1966-2017.

Note: Date lipsă pentru 1986-1987.

Tabel A7 Capacitatea de cazare turistică

an	locuri	an	locuri	an	locuri	an	locuri
1970	248.434	1990	353.236	2000	280.005	2010	311.698
1980	404.432	1991	312.407	2001	277.047	2011	278.503
1985	410.575	1992	302.533	2002	272.596	2012	301.109
1986	407.200	1993	293.036	2003	273.614	2013	305.707
1987	424.089	1994	292.479	2004	275.941	2014	311.288
1988	427.543	1995	289.539	2005	283.194	2015	328.313
1989	418.944	1996	288.206	2006	287.158	2016	328.888
		1997	287.943	2007	283.701	2017	343.720
		1998	287.268	2008	294.210		
		1999	282.806	2009	303.486		

Surse: Anuarul statistic 1990-2017, baza INS Tempo-Online pentru 2017.

Tabel A8 Numărul de elevi, studenți la 10.000 de locuitori

an	elevi	studenți	an	elevi	studenți	an	elevi	studenți
1930	1.278		1962	1.760	53	1990	1.776	83
1931	1.317		1963	1.777	60	1991	1.660	93
1932	1.362		1964	1.903	65	1992	1.614	103
1933	1.380	16	1965	1.902	69	1993	1.585	110
1934	1.414	22	1966	1.909	72	1994	1.594	112
1935	1.403	20	1967	1.883	73	1995	1.618	148
1936	1.391	18	1968	1.863	75	1996	1.625	157
1937	1.387	16	1969	1.852	76	1997	1.623	160
1938	1.067	15/17*	1970	1.859	75	1998	1.599	181
1939		13	1971	1.796	73	1999	1.563	202
1940		20	1972	1.745	70	2000	1.525	238
1941		19	1973	1.750	69	2001	1.498	260
1942		20	1974	1.850	73	2002	1.509	275
1943		15	1975	1.935	77	2003	1.490	288
1948	1.258	31	1976	2.004	82	2004	1.449	303
1949	1.265	30	1977	2.006	84	2005	1.405	336
1950	1.267	32	1978	2.124	87	2006	1.374	371
1951	1.260	37	1979	2.036	87	2007	1.363	434
1952	1.193	43	1980	2.007	87	2008	1.354	434
1953	1.187	48	1981	1.993	85	2009	1.343	381
1954	1.111	46	1982	1.996	81	2010	1.325	332
1955	1.072	45	1983	2.005	77	2011	1.295	268
1956	1.138	46	1984	2.005	73	2012	1.340	232
1957	1.179	45	1985	2.010	70	2013	1.325	217
1958	1.261	38	1986	1.969	69	2014	1.313	206
1959	1.369	35	1987	1.986	68	2015	1.289	207
1960	1.511	39	1988	1.983	69	2016	1.281	206
1961	1.638	45	1989	1.963	71			

Surse: Anuarul statistic 1939 și 1940 pentru 1930-1937; Comunicări statistice nr. 10 (1945d: 11) pentru studenți între 1934-1943; Anuarul statistic 1956-2017 pentru 1938 (elevi și studenți*), 1948-2016.

Note: Datele aferente anului 1938 pentru elevi și studenți* sunt recalulate raportat la teritoriul României de după Al Doilea Război Mondial; date lipsă pentru elevi între 1939-1947, iar pentru studenți între 1944-1947.

Tabel A9 Durata medie a vieții

an	ani	an	ani	an	ani	an	ani	an	ani
1932	42,0	1976	69,7	1987	69,5	1997	69,0	2007	72,6
1956	63,2	1977	69,8	1988	69,3	1998	69,2	2008	73,5
1961	66,0	1978	69,8	1989	69,4	1999	69,7	2009	73,8
1963	68,3	1979	69,5	1990	69,6	2000	70,5	2010	73,9
1967	68,5	1980	69,2	1991	69,8	2001	71,2	2011	74,2
1970	67,3	1981	69,1	1992	69,8	2002	71,2	2012	74,7
1971	68,0	1982	69,4	1993	69,5	2003	71,0	2013	75,2
1972	68,6	1983	69,6	1994	69,5	2004	71,3	2014	75,4
1973	68,6	1984	69,8	1995	69,4	2005	71,8	2015	75,4
1974	69,1	1985	69,7	1996	69,1	2006	72,2	2016	75,5
1975	69,6	1986	69,7						

Surse: Anuarul statistic 1966, 1981, 1990-2017.

Tabel A10 Indici ai salariului și câștigului mediu net 1990-2016

an	câștig salarial real	pensie medie reală	an	câștig salarial real	pensie medie reală	an	câștig salarial real	pensie medie reală
1990	100	100,0	2000	59,4	44,0	2010	123,6	122,6
1991	81,5	74,3	2001	62,4	46,6	2011	121,3	116,8
1992	70,8	63,1	2002	63,9	48,2	2012	122,5	116,9
1993	58,9	56,3	2003	70,8	51,6	2013	123,4	117,0
1994	59,1	55,0	2004	78,3	57,7	2014	131,2	120,5
1995	66,5	61,4	2005	89,5	62,3	2015	144,6	126,6
1996	72,7	63,1	2006	97,4	68,1	2016	161,7	136,0
1997	56,2	50,3	2007	111,8	83,6			
1998	58,4	49,2	2008	130,3	112,1			
1999	57,0	47,2	2009	128,3	125,7			

Surse: Anuarul statistic 1966, 1981, 1990-2017.

Tabel A11 Spectatori la cinematografe

an	milioane persoane	an	milioane persoane	an	milioane persoane	an	milioane persoane	an	milioane persoane
1938	41,4	1961	178,9	1975	185,7	1989	203,6	2003	4,5
1948	41,8	1962	195,0	1976	191,2	1990	130,1	2004	4,0
1949	49,3	1963	191,0	1977	183,5	1991	67,4	2005	2,8
1950	52,4	1964	194,7	1978	187,5	1992	46,1	2006	2,8
1951	69,4	1965	204,7	1979	192,7	1993	33,7	2007	2,9
1952	70,6	1966	216,7	1980	193,6	1994	25,9	2008	3,8
1953	82,6	1967	209,5	1981	206,2	1995	17,0	2009	5,3
1954	84,0	1968	203,7	1982	217,5	1996	12,6	2010	6,5
1955	93,4	1969	200,4	1983	216,1	1997	9,4	2011	7,2
1956	112,7	1970	198,7	1984	185,8	1998		2012	8,3
1957	118,7	1971	189,2	1985	191,6	1999		2013	9,0
1958	126,7	1972	179,7	1986	204,7	2000		2014	10,1
1959	134,1	1973	177,4	1987	208,3	2001	5,7	2015	11,1
1960	165,9	1974	182,4	1988	211,5	2002	5,3	2016	13,0

Surse: Anuarul statistic 1956-2017.

Notă: Date lipsă pentru 1998-2000.

Tabel A12 Spectatori sau auditori la spectacole sau concerte

an	milioane persoane	an	milioane persoane	an	milioane persoane	an	milioane persoane	an	milioane persoane
1938	1,6	1965	13,3	1978	12,7	1991	4,7	2004	4,4
1948	3,9	1966	13,2	1979	13,4	1992	4,9	2005	4,0
1950	5,5	1967	12,9	1980	14,1	1993	4,6	2006	4,3
1954	8,3	1968	12,6	1981	14,7	1994	3,5	2007	4,4
1955	8,3	1969	12,2	1982	15,8	1995	3,8	2008	5,4
1956	8,5	1970	12,0	1983	16,1	1996	3,8	2009	6,5
1957	9,7	1971	12,5	1984	19,5	1997	3,8	2010	6,3
1958	10,7	1972	12,9	1985	17,9	1998	4,0	2011	8,1
1959	11,2	1973	12,7	1986	18,3	1999	5,1	2012	9,6
1960	13,7	1974	13,2	1987	18,6	2000	5,4	2013	5,7
1961	14,1	1975	13,7	1988	18,7	2001	4,9	2014	6,2
1962	14,4	1976	13,5	1989	17,9	2002	4,6	2015	5,8
1963	14,1	1977	12,9	1990	6,9	2003	4,8	2016	5,7
1964	13,8								

Surse: Anuarul statistic 1956-2017.

Notă: spectatori sau auditori la teatre și instituții muzicale.

Tabel A13 Sărăcie și inegalitate 1989-2016

an	sărăcie absolută	sărăcie relativă, cu autoconsum	sărăcie relativă, fără autoconsum	AROPE	Gini (Monee)	Gini (Eurostat)
1989	8,0				23,7	
1990	5,7				22,7	
1991	10,7				25,8	
1992	12,8				25,9	
1993	20,0				26,7	
1994	28,2				26,4	
1995	25,4				30,6	
1996	20,1				30,2	
1997	30,3				30,5	
1998	30,8				29,8	
1999	33,2				29,9	
2000	35,9	17,1			31,0	
2001	30,6	17,0			35,3	
2002	28,9	18,1			34,9	
2003	25,1	17,3			35,2	
2004	18,8	17,9			35,9	
2005	15,1	18,2			36,1	
2006	13,8	18,6			36,4	
2007	9,8	18,5	24,8	47,0		38,3
2008	5,7	18,2	23,4	44,2		35,9
2009	4,4	17,5	22,4	43,0		34,5
2010	5,2	17,2	22,3	41,5		33,5
2011	5,0	17,9	22,6	40,9		33,5
2012	4,2	16,6	21,4	43,2		34,0
2013	4,3	17,8	22,4	41,9		34,6
2014	3,8	18,4	22,6	40,3		35,0
2015		18,0	21,8	37,4		37,4
2016		18,6	22,2	38,8		34,7

Surse: Eurostat (2017a, 2017c, 2017d) pentru Gini (venit disponibil pe adult echivalent), sărăcie sau excluziune socială, sărăcie relativă, fără autoconsum; Transmonee (2016) pentru Gini (venit pe locuitor); pentru sărăcie absolută, calculată cf. metodei Băncii Mondiale, în Zamfir et. al (2010: 28) pentru 1989-2004 și MMPS (2015: 6) pentru 2005-2014; sărăcie relativă cu autoconsum, în Zamfir et al. (2010: 32) pentru 2000-2008, MMPS (2010: 1), (2017: 1) pentru 2009-2016

Note: AROPE - sărăcie sau excluziune socială

Tabel A14 Satisfacția cu viața de zi cu zi

an	mulțumit, foarte mulțumit	nici mulțumit, nici nemulțumit	nemulțumit, foarte nemulțumit
1990	30	47	22
1991	16	57	25
1992	32	37	31
1993	32	35	32
1994	26	35	38
1995	30	36	33
1996	29	33	37
1997	26	36	37
1998	26	31	43
1999	24	31	44
2003	35	33	33
2004	48		51
2005	47		53
2006	39	33	27
2007	53		48
2008	53		47
2009	47		52
2010	35	35	30
2011	50		49
2012	44		55
2013	50		50
2014	56		44
2015	57		43
2016	58		42
2017	54		46

Surse: 1990-1999, 2003, 2006, 2010 Diagnoza calității vieții a ICCV (Mărginean și Precupețu, 2011: 250), 2004-2005, 2007-2009, 2011-2017 Eurobarometru (Comisia Europeană, 2004-2017)

Note: Forma întrebării ICCV „Luând în considerare întreaga situație, cât de satisfăcut sunteți cu viața dvs.? ICCV utilizează o scală cu 5 variante de răspuns: foarte mulțumit, mulțumit, nici mulțumit, nici nemulțumit, nemulțumit, foarte nemulțumit”. Forma întrebării Eurobarometru: „Pe ansamblu, cât de mulțumit sunteți cu viața dvs. în general? Ați spune că sunteți...?” Scala de răspuns în Eurobarometru are 4 variante de răspuns: foarte mulțumit, mulțumit, nu prea mulțumit, deloc mulțumit; valorile au fost rotunjite la cel mai apropiat întreg.

Tabel A15 Direcția în care merge țara

an	direcție bună	direcție greșită	nu știu, nu îmi dau seama
1994	27	47	26
1995	37	41	22
1996	28	50	22
1997	45	34	21
1998	22	64	14
1999	10	69	21
2003	12	66	22
2004	36	48	16
2005	38	55	7
2006	33	47	20
2007	41	46	13
2008	43	47	10
2009	43	47	10
2010	42	48	10
2011	39	34	27
2012	16	63	21
2013	9	79	12
2014	12	71	17
2015	26	52	22
2016	19	59	22
2017	20	61	19

Surse: Barometrul de opinie publică, Fundația Soros România (1995-2007), Eurobarometru, Comisia Europeană (2004-2017)

Notă: valorile au fost rotunjite la cel mai apropiat întreg.